PAGE(S)MISSING

NOT AVAILBLE

FOLIO NOS.
1-37

दि॥ यथा ब्राह्मणादीनामुक्तान् धर्मान् कोप्येककरोति भाग
वतधर्मान् श्रवण-नामसंकीर्तनादिलक्षणान् करोति
स तत्फलं प्राप्नुयादिति भावः॥ अध्यासेनानुष्ठितान् ब्राह्मण
त्वादिस्वभावाद्यत्करोतीत्यर्थः॥ तत्सकलं परस्मै परमेश्वरा
यत्ति यत्समर्पयेत् तथा च ति सकलभागवतधर्मकृ
तीति भावः॥ ननु किमेवं परमेश्वरभजनेन अज्ञानं कश्चि
त्तस्य भयस्य ज्ञानैकनिवर्त्यत्वादित्याशंक्याह भयं द्विती
याभिनिवेशतस्स्यादी : शादपेतस्य विपर्ययोस्मृतिः
तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेव

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

गुरुदेवतात्मा॥ यतो न यं तन्मायया भवेत् अतो बुधो बुद्धिमान् तमेव
भजेत॥ ननु भयं देहाद्युत्पत्तिनिवृत्तिशालितो भवति स च देहाहंकारतः स्व
च स्वरूपास्मरणात॥ किमत्र तस्य माया करोति॥ अत आह॥ ईशाद
पेतस्येति ईशाद्विमुखस्य तन्मायया अस्मृतिः भगवत्स्वरूपास्फूर्ति
स्ततो विपर्ययो देहोस्मीति ततो द्वितीयाभिनिवेशाद्भयं भवति
एवं हि प्रसिद्धासु लोकिकीष्वपि मम मायासु॥ तदुक्तं गीतासु दैवी
ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायामे ३८
तां तरंति ते॥ एकयाहं अव्यभिचारिणी भक्त्या भजेत॥ गुरुदे
वतात्मा गुरुरेव देवता ईश्वरः आत्मा प्रेष्ठश्च यस्य तथादृष्टिः स

न्नित्यर्थः ननु विषयस्य विद्यमानस्य अतो व्यभिचारिणी भक्तिः संभवति
कुतस्तरां भयं तत्रस्तत्संभवता वद्धिष्ययो नाम भवास्तवोस्ति किंतु म
नो विलासमात्रमतो मनोतियमनेन भजनादभयं स्यादित्याह
अविद्यमानोप्यवभातिहि द्वयोर्ध्यातुर्धियास्वप्नमनोरथौ तद्वत्क
र्मसंकल्पकिंकल्पं मनो बुद्धिनिरंध्यस्तदभयं ततः स्यात॥ द्वयः दे
तत्प्रपंचः ध्यातुः उंसो धियाम न सास्वप्नश्च मनोरथश्च यथेत्यर्थः
तस्मात्कर्माणि संकल्पयति विकल्पयति कर्मसंकल्पविकल्प
कं॥ एतादृशं यन्मनस्तन्निरुध्यात् नियच्छेत् ततश्चैकया भक्त्या
तदुक्ता भयं स्यादित्यर्थः॥ एतदेव तं ताशाक्य मित्याशंक्य सुगम

मार्गमाह॥ शृण्वन् सुभद्राणि रथांगपाणेर्जन्मानि कर्माणि च यानि लो
के॥ गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन् विलज्जो विचरेदसंगः॥ तद
र्थकानि जन्मानि कर्माणि च अर्थो एषां तानि एतान्यपि साकल्ये
न ज्ञातुमशक्यानीत्याशंक्याह॥ यानि लोके गीतानि प्रसिद्धा
नि शृण्वन् गायंश्च विचरेत्॥ असंगो निस्पृहः एवं॥ भजतेः संप्राप्तप्रेम
लक्षणभक्तियोगस्य संसारधर्मातीतां गतिमाह॥ एवंव्रतः स्वप्रिय
नामकीर्त्या जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चैः॥ हसत्यथो रोदिति रौति ३५
गायत्युन्मादवन्नृत्यति लोकबाह्यः॥ एवंव्रतं व्रतं यस्य सः स्वप्रि
यस्य हरेर्नामकीर्त्या जातानुरागः प्रेम यस्य सः॥ अत एव द्रु

तचित्तः अथ द्रुतहृदयः॥ कदाचिद्भक्तपराजितं भगवंतमाकल्प्य उच्चैर्ह
सति एतावंतं कालमुपेक्षितोऽस्मीति रोदिति॥ औत्सुक्याद्रौ
ति क्रोशति॥ प्रतिहर्षेण गायति॥ जितं जितमिति नृत्यति॥ किं दांभि
कवत्परान् प्रति प्रकाशार्थं न उन्मादवत् ग्रहग्रहीतवत् लोकबा
ह्यः विवशः किंच॥ खं वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्योतींषि सत्त्वानि दि
शो द्रुमादीन्॥ सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरं यत्किंच भूतं प्रणमेदनन्यः
सत्त्वानि भूतानि आकाशादीनि यत्किंचिद्भूतमात्रं हरेः शरीरं
मत्वा प्रणमेत् संभावनायां लिङ् नन्वीयमारूढयोगानामपि
बहुजन्मसाध्या दुर्लभा गतिः कथं नामसंकीर्तनमात्रेण क

स्मिन्नेव जन्मनि भवेदित्याशंक्य सदृष्टांतमाह ॥ भक्तिः परेशानुभ-
वो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः ॥ प्रपद्यमानस्य यथाश्न-
तः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोऽनुघासं ॥ प्रपद्यमानस्य नामसंकी-
र्तनादिना हरिं भजतः पुंसः भक्तिः प्रेमलक्षणा परेशानुभवः
भगवद्रूपस्फूर्तिस्तया निर्वृतस्यान्यत्रानंदितस्य ततोऽन्यत्र गृहा-
दिषु विरक्तिरित्येष त्रिकः एककालः भजनसमकाल एव स्या-
त् यथाश्नतो भुंजानस्य पुंसस्तुष्टिः सुखं पुष्टिरुदरभरणं ५
क्षुन्निवृत्तिश्च प्रतिग्रासं स्युरुपलक्षणमेतत् प्रतिसिक्थमपि
तथा स्युस्तद्वत् एकैकस्मिन् भजने प्रेमादि त्रिकं जा-

यमाने अनुवृत्त्या भजतः परमप्रेमादि जायते बहुकृद्ग्रासभोजि-
न इव परमतुष्ट्यादि इति तथा च भगवत्प्रसादेन कृतार्थो भवतीत्याह
इत्यच्युतांघ्रिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः
भवंति वै भागवतस्य राजन् ततः परां शांतिमुपैति साक्षात्
इदं वातिगुह्यं त्वयैव वक्तव्यमित्युद्धवः पृच्छति तं प्रति श्री-
भगवानुवाच मदर्थे धर्मकामार्थानाचरन्मदुपाश्रयः ॥
लभते निश्चलां भक्तिं मय्युद्धव सनातने ॥ आचरन् सेवमानः
मदर्थं मत्प्रीत्यर्थं मदाश्रयः ॥ अहमेव अपाश्रयो यस्य
सः ॥ धर्मांतरमाह ॥ आज्ञायैवं गुणान् दोषान् मयादिष्टा

नपिस्वकान्॥धर्मान्संत्यज्य यः सर्वान्मां भजेत्स सत्तमः॥ ज्ञात्वाज्ञा
त्वथ ये वै मां यावान्यश्चास्मि यादृशः॥ भजंत्यनन्यभावेन ते मे भ
क्ततमा मताः॥ क्रमेण श्लोकद्वयस्यार्थमाह॥ मया वेदरूपेणादि
ष्टान पि स्वधर्मान्संत्यज्य यो मां भजेत्सोपि एवं सर्वाङ्क एव स
त्तमः॥ किमज्ञानान्नास्तिक्याद्वा नेत्यधर्मं चरणे सत्त्वशुध्यादीन्गु
णान्विपदे दोषांश्च ज्ञात्वापि मद्ध्यानादिविक्षेपकतया मद्भक्त्यै
व सर्वं भविष्यतीति दृढनिश्चयेनैव धर्मान्संत्यज्य यद्वा तत्क्रियादर्श
नि वृत्ताधिकारतया संत्यज्य अथवा विद्धैकादशीत्येका
दश्युपवासोनुपवासोत्र निवेद्यश्राद्धादयो ये तत्क्रिविरु ५१

१८

धर्मांस्तान्संत्यजेत्यर्थः किंच यावान्देशकालाद्यपरिच्छिन्नयश्चस
र्वात्मा यादृशः सच्चिदानंदादिरूपस्तं मामज्ञात्वापि यद्वा विशेषतः ज्ञा
न: अज्ञात्वा वा एकांतभावेन ये मां भजंतीति साधुलक्षणमुक्तं
प्रकृतमनुसरति वैष्णवो वैष्णवान्दृष्ट्वा प्रणमेद्दंडवद्भुवि उच्चयो
रं नरा विष्णुः शंखचक्रगदाधरः आलिंगनं ततः कार्यं वैष्णवाः
परया मुदा स्मरन्संस्मारयन्विष्णुनामान्युच्चारयन्हरेः यतो वैष्णव
सान्निध्यमात्रेण नरस्य पापिनः सद्गतिस्तत्रालिंगनेन भवतीति
किमाश्चर्यमित्याह समीपे तिष्ठते यस्य ह्यंतकालेपि वैष्णवः
स गच्छेद्वैष्णवं स्थानं यद्यपि ब्रह्महा भवेत् तदुक्तं वामदेवे

नारदीयपुराणे हरिभक्तिपरायेश्च हरिनामपरायणाः वर्णा वा वर्णा बा
धायोत्तेषां नित्यं नमो नमः संसारसागरं तर्तुं य इच्छेत्पुरुषोत्तमः सम
र्चयेद्भक्तानां भक्तस्तु पापहारकः स्वपन्भुंजन्व्रजन्तिष्ठन्नुत्तिष्ठंश्च
वदंस्तथा यो वक्ति हरिनामानि तस्मै नित्यं नमो नमः एवं भूतान्
हरिभक्तान् भ्रान्तभक्तान् भ्रान्तभक्ता उपहसंति त्याद्व एकादशी रज
स.घोरसंकष्याः का मुक्ता अहिमन्यवः दांभिकामानिः पापा
दे.त्यक्त प्रियात्त श्रियाविष्णुस्यान्निजनेन वियास्या ग ५२
नसूपे एवं चेन कर्मणा ज्ञातस्मयनोधधियः स्वहेश्वरान्सतो व
मन्यंति हरेः प्रियवल्लभाः तथा पुराणरहस्ये व्यासो वाच कव

र्वन्नेकुर्वन्नगोविंदस्यानुकीर्त्तनं यः कश्चित्पुरुषो भाति सो
सवैर्न लिप्यते नृसिंहपुराणे मार्कंडेयोवाच यत्र यत्र च
स्नत्सोन्नसिंहस्तत्र रक्षति गच्छंस्तिष्ठन्नुत्स्वपन्भुंजन्
जाग्रन्नपि हसन्नपि नृसिंहेति नृसिंहेति नृषिंहेति प
दास्मरन् शुभान्न लिप्यते पापैर्मुक्तिस्तु क्तिं च विंदति नारद
नगतामे तिसो ता ग्यं च सुरूपतां नर्तुः प्रियवल्लजन्तेन
वेधव्यं च विंदन्ति मस्तपत्नी च जन्मांते समध्यात्नी द्विजोत्त
वित्त वृहन्नारदीये श्रीनारद उवाच चांडालोपि भगवद्भक्तो
लोकान् पुनातीत्याह स्मृतः संभाषितो वापि पूजितो वा द्वि

...षेकः विष्णुभक्तिविहीनस्तु ब्राह्मणः श्वपचाधमः श्रीमहा
भारते श्रीविष्णुवचनं नशूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवताः स्मृ
ता सर्ववर्णेषु ते शूद्रा ये ह्यभक्ता जनार्दने चांडालं मम भक्तं
वा नावमन्येत बुद्धिमान् अवमन्य विनश्यन्ति रौरवं नरकं
व्रजेत् श्रीभागवतेपि विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपाद
रविंदविमुखाच्छ्वपचं वरिष्ठं मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थ
प्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः क्षमा दमस्तपः शौ
चमार्जवं विरक्तता ज्ञानविज्ञानसंतोषः सत्यास्तिक्यं द्वि ४३
षड्गुणाः न भूरिमानो बहुमानो ब्राह्मणश्चेद्देवे स्त्रवः

सत्यं च ... शाहीनः भगवद्भक्तः श्वपचस्तु विप्राधिक इति व्यासस्याका
लिप्रायः द्वितीयश्लोकेन स एवाभिप्रायो वर्ण्यते अहो बत श्व
पचोतो गरीयान्यज्जिह्वाग्रे वर्त्तते नाम तुभ्यं तेपुस्तपस्ते जुहुवुः स
स्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणंति ये येषां त्वं भवनाम गृणंति जिह्वा
ग्रे यं ति तैः श्वपचैरपि तपोदानाध्ययनसर्वतीर्थस्नानफलं प्रा
प्तं यद्वा तैर्जन्मांतरेषु सर्वमेव नक्षत्रांगधनादिकं संपादितं तेन
त्वतोस्मिञ्जन्मनि त्वन्नामसंकीर्त्तनं कुर्वंतिस्म सर्वदा इति कार
णात्तेनाभागवता अश्रेष्ठ इत्यर्थः विष्णुधर्मोत्तरे जन्मांतरसह
स्रेषु तपोदानसमाधिभिः नराणां क्षीणपापानां कृष्णेभक्तिः

प्रजापतेगीतासु। अपिचेत्सुदुराचार इत्यादिनाच। अनास्मिन्ग्रंथे
यत्रपुनरुक्तिःसातुप्रकरणभङ्ग्यार्थान्तरोक्तिप्रवृत्तिविश्वासाय
चेन्नसदोषः। रेवाखंडेभगवद्वचनं नमेप्रियश्चतुर्वेदीमद्भक्तः
श्वपचःप्रियः। तस्मैदेयंततोग्राह्यंसचपूज्योयथाह्यहमिति
प्रकारेण। जीवितंविष्णुभक्तस्यवरंपंचदिनानिच। नतुकल्पस
हस्राणिभक्तिहीनस्यकेशवे। अभक्तस्यअयंसूर्यःउदयास्त
मानाभ्यांपृथ्वेवायुर्हरतीत्याह। तदुक्तंभागवते आयुर्हरति ४४
वैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ। तस्यर्तेयत्क्षणोनीतउत्तमश्लोक
वार्तया। यत्क्षणःयःकालःउत्तमश्लोकोहरिस्तस्यवार्तया

श्लोकार्थः यदिजीवितमात्रंपुरुषार्थइतिचेत्तत्राह। तरवःकिं
नजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत। नखादंतिनमेहंतिकिंग्राम्या
पशवोपरेवदंतिच। दारुकिंनचलस्यंगकिंनश्वसंतिभस्त्रि
का। कश्चिद्धीराननवदतिसजीवत्वंनतावता। कदाचिदपिह
रिकथांनशृणोतियःश्वादिभ्यःइत्याह। श्वविड्वराहोष्ट्रख
रैःसंस्तुतःपुरुषःपशुः नयत्कर्णपथोपेतोजातुनामगद
ग्रजः। श्रीकृष्णइत्यर्थः। ननुहरिभजनेप्रयासइतिचेत्तत्रा
ह। नह्यच्युतंप्रीणयतोबह्वायासोसुरात्मजाः। आत्म
त्वात्सर्वभूतानांसिद्धत्वादिहसर्वतः इहजगतिसिद्धत्वाद

स्तित्वात्सर्वतः सर्वश्रेष्ठत्वात्तत्प्रयासइत्यर्थः हरिस्तकैः स्तुल
मत्वमाह ॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे ॥ स्तानि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वना
नि विष्णुर्गिरयो दिशाश्च पृथ्वी समुद्राः सरितश्च सर्वा यदस्ति य
न्नास्ति च विष्णुरेवइत्युक्तत्वात् ॥ किंच कोतिप्रयासो सुख
लकाहरेरूपास्यस्वेष्टदिष्टिद्रव्यस्तः ॥ स्वस्यात्मनः ॥ सरम
रक्षोषदेहिनां समसामान्यतः किंविषयोपपादनैः ॥ इष्टदिष्टिद्रव
न्नष्टदयाकाशवत्सरूपमित्रस्यस्वस्य अशेषदेहिनां चात्म ५५
नः ॥ एवंभूतस्य हरेरुपासने तत्कोदे अस्तुर बाद्धकाको
तिप्रयासः नकोपीत्यर्थः ॥ एवंस्पति अत्तजनपुरुषांम

नुष्ठतत्तुल्यइत्याह नारदीयपुराणे मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य यो हरिना
र्चयेन्नरः ॥ तस्मान्मूर्खतरः कोपि कोन्यस्तस्मादचेतनः ॥ नको
पीत्यर्थः ॥ भागवते च यः ॥ प्राप्यमानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपावृ
तं ॥ गृहेषु खगवत्सक्तस्तमारूढच्युतं विदुः ॥ स्वकृतश्लोकः ॥ श्रीम
न्नृसिंहरघुनाथहरेमुकुंदराजजीवलोचनरघूत्तमकृष्ण विष्णो
राजाधिराजपुरुषोत्तमचक्रपाणे त्वं मोचयिष्यसि कदा नववं
धनान्मां ॥ इति श्रीरामनाममाहात्म्ये चक्रश्रम चिरंरचिते चतुर्थप्र
करणं ॥ ॥श्री॥ ॥ सर्वप्रकरणे वैष्णवमहिमा नारदीयपुराणे श्री

महाभागवते श्रीभगवद्भक्तानुभक्ते इदानीं वसिष्ठस्मृत्युक्तान् वै
ष्णवधर्मान् ॥ गुरुमिक्ष्वाकुवंशस्य वशिष्ठं ब्रह्मसंभवं पप्र
च्छुर्मुनयः सर्वे पराशरपुरोगमाः भगवन् भवता प्रोक्ता यज्ञ
दानव्रतादयः ॥ वर्णाश्रमाणां कर्तव्यास्तथा राज्ञां महीभृतां च
धुना प्रोक्तमिच्छामो विप्राणां विष्णुसेविनां कीदृग्विधाः प्रक
र्तव्या नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः वैष्णवानां मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि
सर्वमशेषतः ॥ वशिष्ठ उ ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे सर्वधर्मस ५६
नातनं वैष्णवानां च विप्राणां यद्यदाचरणं शुभं ॥ स्वर्गा

णो ब्राह्मणाः श्रेष्ठा वैष्णवांशेन नोदिताः इतरे च तयो वर्णा ब्र
ह्मणा विष्णुसूनुना ॥ तथा च वैष्णवा विप्राः प्रशस्ता द्विज
सत्तमाः अवैष्णवं विप्राणां महापातकसंमितं ॥ अवैष्णवस्तु
यो विप्रः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ रौरवं नरकं प्राप्य चांडाली यो
निमाप्नुयात् ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं श्रुतिनोदितं ॥
अवैष्णवानां विप्राणां कर्म तन्निष्फलं भवेत् ॥ यो महाविष्णु
मन्येन हीनं देवेन दुर्मतिः ॥ साधारणं स्मरेच्चैव तेसोत्पजानां
त्पजोत्पजः ॥ यो विष्णुव्यापमात्मानमन्यदेवेषु प्रपद्यते स चां
डालो महापापी रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ अवैष्णवं च विप्राणां

आत्मनाशनकारणं तस्मात्तु वैष्णवं द्विजं हि विप्राणामुक्तिनोदि
तं अवैष्णवो हतो विप्रो हतं श्राद्धमदक्षिणं अब्राह्मण्यं ह
तं क्षत्रं अनाचारं हतं कुलं न दास्या वासुदेवस्य सर्वलोके
श्वरस्य च तेषां हि नरके वासः कल्पायुतशतैरपि चक्रवर्त्ति
चये विप्रो वासुदेवं न विंदति वेदपारगराक्षो गताः सर्वे
ब्राह्मणा गर्दभाः तस्माद्वैष्णवत्वेन ब्राह्मण्यादि विदाय
ते वैष्णवत्वेन सर्वं सिद्धं भवतीत्यत्र संशयः नारायणं ४७
परं ब्रह्म ब्राह्मणानां हि दैवतं सोमसूर्यादयो देवाः क्षत्रि
याणां विशामपि शूद्रादीनां तु रुद्राद्या अर्चनीयाः प्रकी

र्त्तितः यत्र रुद्रार्चनं प्रोक्तं पुराणेषु स्मृतिष्वपि तद्ब्राह्मणविष
यमेवमाह प्रजापतिः तथा च बृहदारण्यके यान्येतानि दे
वक्षत्राणि इंद्रो वरुणः सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युरीशा
न इति तस्माद्ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्ते अन्यापि श्रु
तिः स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि गणश आख्या
यंते वसवो रुद्रा आदित्या विश्वेदेवा मरुत इति तथा च भाग ८
वते मुमुक्षवो घोररूपान्हित्वा भूतपतीनथ नारायणक
लाः शांता भजंति ह्यनसूयव इत्यादि रुद्राद्याः भैरवादयः
भूतपतीन् भैरवादीन् तेषां मोक्षदात्वाभावात्त

थोक्तं भगवता । येप्यन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः । तेपि मा
मेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकं । अविधिरज्ञानं तत्पूर्वकमि
त्यर्थः । रुद्रार्चनं त्रिपुंड्रं च यत्पुराणेषु गीयते तत्त्रिविद् द्वि
जातीनां नेतरेषां तदुच्यते । तस्मात्त्रिपुंड्रं विप्राणां न धार्यं
मुनिसत्तमाः । यद्यज्ञानात्तु बिभ्रयुः पतितास्ते न संशयः
स्मृत्यंतरे च । शूद्राद्यंकं गजननं चगारं च त्रिपुंड्रकं । मात्समे
केप्येममानो ब्राह्मणो ब्रह्महा भवेत् तु । ऊर्ध्वपुंड्रं तु विप्रा ५८
णां स्मृतं ते श्रुतिनोदितं । ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे य
स्य दृश्यते । सर्वपापविशुद्धात्मा स याति हरिमंदिरं । त

था चाथर्वणी श्रुतिः । धृतोर्ध्वपुंड्रो दरचक्रधारी मृदां विष्णुं ध्याय
ति यो महात्मा स याति नाकं दुरितं विधूय विशंति यद्वतयो
वीतरागा इति । अस्यार्थः । यः पुरुषो वैष्णवः शुभ्रया मृदा दात्तव
धृतोर्ध्वपुंड्रः यश्च विष्णुं ध्यायति सः नाकं याति सं न विद्यते
अकं दुःखं यस्मिन् स नाकः स्तं कथं भूतः दरचक्रधारी दरं
शंखः चक्रं च धारयतीति यः किं कृत्वा दुरितं निविधूय ता
कुथित्वा किं यद्वत् एनं नाकं यतयं वीतरागा यतयः विशंति
प्रविशंति नाकं वैकुंठमित्यर्थः शाखांतरे यजुर्वेदे अश्व
क्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुंधरे । शिरसा धारयिष्या

मित्रैरक्षस्व मां पदे पदे इति मृत्प्रार्थना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृ-
तं कृतं मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमंत्रिता मृत्तिके देहि
मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद
मृत्तिके त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिं इति मृदभिमंत्र-
णं याज्ञवल्क्योपनिषदि हरेः पदाकृतिमात्मनो निधाय म-
ध्ये स्थिते ऊर्ध्वपुंड्रं यो धारयति स परस्य प्रियो भवति स पुण्य-
वान्भवतीति कठवल्ल्यां महोपनिषदि धृतोर्ध्वपुंड्रोदर- ५५
चक्रधारी इत्यादि स्तम्भगालोपनिषदि ऊर्ध्वपुंड्रमिति आचम्य
धारयेत्पुंड्रं मध्ये शून्यं तु ऊर्ध्ववत् तस्य प्रमाणमाह नासिका

मूलमारभ्य केशान्तं सुप्रकल्पयेत् अंगुलस्तस्य तिलकं च यथाविधि
व्यास जाह्नवीतीरसंभूता मृदं मूर्ध्नि बिभर्ति यः बिभर्ति रू-
पं सोऽर्कस्य तमोनाशाय केवलं सत्यकामः गोमतीतीरसंभूतां गो-
पीवापीसमुद्भवं मृदं मूर्ध्नि वहेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते
यागो दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणं भस्मीभवति तस्य
ऊर्ध्वपुंड्रं विना कृतं अशुचिर्वाप्यनाचारो मनसा पाप-
माचरेत् शुचिरेव भवेन्नित्यं मूर्ध्नि पुंड्रांकितो नरः नापाङ्-
कृष्णेनादर्शेन जले चावलोकयेत् न प्रावृतशिराः कुर्यात्ति-
लकं कर्मसाधनं अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तो यशस्यामध्य-

माभवेत् अनामिकास्त्रियं दद्यान्मुक्तिं दद्यात्प्रदेशिनी श्रीभगवा
नुवाच ललाटे केशवं विद्यान्नारायणमथोदरे माधवं हृद
ये न्यस्य गोविंदं कंठकूपके विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ तद्भुजे म
धुसूदनं त्रिविक्रमं कर्णमूले वामकुक्षौ तु वामनं श्रीधरं
च हृषीकेशं वामयोर्बाहुकर्णयोः पद्मनाभं पृष्ठदेशे ककु
द्दामोदरं स्मरेत् वासुदेवं स्मरेन्मूर्ध्नि तिलकं कारयेत्सदा इति चार
दीपे तिलकविधिरुक्तोऽदः गरुडपुराणे अस्नातोऽयं क्रि ५०
यां कुर्याद्दक्षिः पापसंयुतः गोपीचंदनसंपर्कस्ततो भवति
तत्क्षणात् अन्यत्रापि स्नात्वा चोर्ध्वपुंड्रं सदा कुर्याद्धोमं स्व चाउ

भस्मना तु भयवंदनेनैव वर्तुलं नृकृतात्परा ऊर्ध्वपुंड्रं द्विजातीनां क्ष
त्रियस्यार्धचंद्रकं वैश्यस्य वर्तुलं प्रोक्तं शूद्रस्याथ त्रिपुंड्रकं मृत्ति
काचंदनं भस्म तथा तोयं चतुर्थकं एभिर्द्रव्यैर्यथाकालं तिल
कं तु समाचरेत् ऊर्ध्वपुंड्रं विप्राणां यच्छ्राद्धं नोऽजये द्विजः।
पितरस्तस्य हृष्टास्सम्मोदंते सुचिरं दिवि इत्यादिना प्रसं
गेन तिलकविधिरुक्तः तत्र तत्र स्वस्वविषयो ज्ञातव्यः ऊर्ध्व
पुंड्रनिषेधः स तु शैवानामेव न वैष्णवानां यत्र त्रिपुंड्रनि
षेधः स तु वैष्णवानामेव न शैवानां अत्र पुंड्रशब्देन पर्वमु
क्तं भवतीति स्वसंप्रदायानुसारेण वर्तितव्यमिति भावः

न ह्रि निंदा निंदितं प्रावृत्ता अपि तद्विधेयं स्तोत्र मितिन्याया
त् द्वषोमस्तु निंदा कृत प्रत्यवायात् प्रकृत मनुसरति मुमुक्षु
निर्वीतरागैर प्रमत्तैः समाहितैः ऊर्ध्वपुंड्रं हरेः पूजा च त्रि
याद्यैरनुष्ठितं तत्र विशेषः ब्राह्मणेनैव मृद्धार्य्येनतन्समा
चवंदनं यद्यबुध्याद्विनयात् प्रायश्चित्ति भवेत्तु सः न
त्रिपुंड्रं द्विजैर्धार्यं पट्टिकाकारमेव च न चान्यदेवतालि ५१
शपाद्यपि कदाचन यस्तु नारायणादन्यं स्वतंत्रेण प्रपू
जयेत् भवेयुर्निष्फलास्तस्य यज्ञदानादिसत्क्रियाः अं
गत्वावेन देवानामर्चनं न निषिध्यते स्वतंत्र्य बुध्याय:

ऽर्च्यो ब्राह्मणो नरकं ब्रजेत् तस्मात्तु ब्राह्मणो नित्यं प्रयत्नेनार्च
येद्धरिं तदावरणभेदेन देवताः परितोर्चयेत् अवैष्णवस्तु यो
विप्रः श्वंडालादधमः स्मृतः तेन सह वक्तव्यमापद्यपि कदा
चन सुदर्शनोर्ध्वपुंड्राणां धारणं प्रथमं स्मृतं तन्मात्राध्यय
नं चैव तदाराधनं तथा तत्रैव अन्यत्रापि नित्यमाराधनं वि
ष्णोर्ध्यानं होमो जपस्तथा तत्कथा श्रवणं चैव तन्नामस्क
प्रकीर्त्तनं तत्पाद●नार्थसेवा च तन्निवेदितभोजनं प्रणाम
स्तस्य भक्तानर्त्तनं गीतवादनं तत्स्तोत्रपाठनं चैव तदन्यामा
मसेवनं एवं स्वधर्मजं नित्यं नारायणमानमयं सवै

रुचो नवच्छिद्रः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ ललाटे चार्द्धं ऊर्द्ध्वं बाहु
मूले सुदर्शनं ॥ कंठे पद्मं हृन्मासान्ते पांचजन्यं दक्षिणे करे वेत्र
वनसंप्राप्ताया हरिसंबंधवेष्टनात् ॥ इति तिलकप्रशंसा वेद
तप्रसंसा चोक्ता ॥ इदानीं शंखचक्रे तुलसीधारणनामसं
कीर्तनपूर्वकं गोपीचंदनतिलकप्रशंसोतेमेवाह काशीखंडे
हरिनामकरमुखं तालं गोपीमृद्धिंदं किंतं उरसि मालिनोर
स्कंस्पृशेमुनयोमोक्षटाः ॥ शंखचक्रांकिततनु शिरसा मंज
रीधरः गोपीचंदनलिप्तांगो दृष्टश्चेत्तदघं कुतः ॥ अन्यत्र का ५२
शीखंडे ॥ अंतकः ॥ शिक्षयत्येवं निजदूतान्मुहुर्मुहुः तेसा

ज्याथे कारस्वत्थानामां पि परिस्थियते श्रीखंडे कसत्रामोदः स्वर्णे
वर्णः कृत्तादृशः ॥ तत्सादिस्त्यं कवेती र्थेयज्ञोपाचंदने यथा ॥ इ
तस्मृणुत यज्ञाल्लं गोपीचंदनलांछितं कुलदंगारवस्तोपि इ
रत्याज्यः प्रयत्नतः ॥ पूर्वं गोपीचंदनलिप्तांगो दृष्टश्चेत्तदघं
कुतः ॥ इति गोपीचंदनमाहात्म्यं काशीखंडे ॥ अथ तदथर्वण
वेदे वासुदेवोपनिषद्विस्तरेणाच्यते ॥ ॐ नमस्कृत्य भ
गवन्नारदः सर्वेश्वरं वासुदेवं पप्रच्छ श्रीभगवन्पूर्ध्व पुं
ड्रविधिं द्रव्यमंत्रस्थानादिसहितं मे ब्रूहीति तं होवाच भगवान्वा
सुदेवो वैकुंठस्थानोद्भवं मम प्रीतिकरं मद्भक्तैर्ब्रह्मादि

भिर्धार्यते॥ विष्णुचंदनं वैष्णवस्थानादाहृत्य सद्वारकायां मया प्रति
ष्ठितं चंदनं कुंकुमादिसहितं विष्णुचंदनं ममांगे प्रतिदिन
म् लिप्तं गोपीभिः॥ प्रक्षालनाद्गोपीचंदनमाख्यातं मदंगले
पनं पुण्यं चक्रतीर्थांतस्थितं चक्रसमायुक्तं पीतवर्णं मुक्ति
साधनं भवति॥ अथ गोपीचंदनं नमस्कृत्य॥ गोपीचंदनं
नमस्कृत्य॥ पापघ्न विष्णुदेहसमुद्भव चक्रांकित नमस्तुभ्यं धा
रणान्मुक्तिदो भव॥ धारणाविधिमाह॥ इमं मे गंगे यमुने स
रस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या॥ असिक्न्या मरुद्वृधे वि
तस्तयार्जीकीये शृणुह्या सुषोमया॥ इति जलमादाय विष्णो ४२

र्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो अस्कभायदुत्तरं स
धस्थं विचक्रमेत्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे त्रीणि पदा विचक्रमे
विष्णुर्गोपा अदाभ्यः अतो धर्माणि धारयन्॥ विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो
व्रतानि पस्पशे इंद्रस्य युज्यः सखा॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूर
यः॥ दिवीव चक्षुराततं॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिंध
ते॥ विष्णोर्यत्परमं पदं॥ इत्येताभिर्ऋग्भिर्विष्णुगायत्र्या च त्रिवारमभि
मंत्र्य॥ तथा च विष्णुगायत्री॥ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धी
महि तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्॥ शंखचक्रगदापाणे द्वारकानिल
याच्युत॥ गोविंद पुंडरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतमिति मां ध्याय

गृहस्थो ललाटादिद्वादशस्थाने अनामिकयांगुल्या विष्णुगायत्र्या
केशवादिद्वादशनामभिर्वा धारयेत् ब्रह्मचारी वानप्रस्थो ललाटहृ
त्कण्ठबाहुमूलेषु वैष्णवगायत्र्या कृष्णादिपंचनामभिर्वा धा
रयेत् ब्रह्मादयस्त्रयो मूर्तयस्तिस्रो व्याहृतयस्त्रीणि छंदांसि त्रयो
वेदाः त्रयः स्वराः त्रयोग्नयो ज्योतींषि त्रीणि कालास्त्रयः तिस्रो
वस्थाः त्रयः आत्मानः पुंड्रास्त्रय ऊर्ध्वा अकार उकार मकार एते
सर्वे प्रणवमया ऊर्ध्वपुंड्रात्मकास्तत्पदं तदोमित्येकधा समर्चव
तु परमहंसो ललाटे प्रणवेनैकमूर्ध्वपुंड्रं धारयेत् तत्र
दीपप्रकाशं स्वमात्मानं पश्यन् ब्रह्मैवाहमस्मीति भावयन्

योगी मत्सायुज्यमवाप्नोतीति २ अथान्योर्ध्वपुंड्रमध्ये वा हृ
दयकमलमध्ये वा स्वात्मानं भावयेत् तस्य मध्ये वह्निशिखा अणी
यार्ध्वा व्यवस्थिता: पूर्वमन्यस्य पुंड्रस्थं कृत्वा पदेन ततो ध्यायेत् क्रमा
देवं स्वमात्मानं भावयेन्मां परं हरिं एकाग्रमनसा योगी मां ध्यायेद्ध
रिमव्ययं एको विष्णुरनेकेषु जंगमस्थावरेषु च अनुस्यूतो वस
त्यात्मा भूतेष्वहमवस्थितः तैलं तिलेषु काष्ठेषु वह्निः क्षीरे
घृतं यथा गंधः पुष्पेषु भूतेषु तथात्मावस्थितो ह्यहं यच्च किंचि
द्दृश्यते श्रूयतेपि वा अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थि
तः देहादिरहितं सूक्ष्मं चित्प्रकाशं निरंजनं सर्वानुस्यूत

स्मृतमद्वैतं परं ब्रह्म भवाम्परं ब्रह्मरंध्रे भ्रुवोर्मध्ये हृदये चिन्हविं हरिं
गोपीचंदनमालिप्य तत्र ध्यात्वाप्नुयात्परं ऊर्द्ध्वदंडमूर्द्ध्वरेताश्च
तूर्द्ध्वपुंड्रोर्द्ध्वयोगवित् सऊर्द्ध्वपदमाप्नोति यतिरूर्द्ध्वचतुष्क
वान् इत्येतन्निश्चितं ज्ञानं मद्भक्त्या सिध्यति स्वयं नित्यमेकाग्र
भक्तिस्तु गोपीचंदनधारणात् ब्राह्मणानां तु सर्वेषां वैदिका
नाममुत्तमं गोपीचंदनवारिणा मूर्द्ध्वपुंड्रो विधीयते गोपी
चंदनाभावे तु तुलसीतीर्थमृत्तिका मुमुक्षुर्धारयेन्नित्य ५५
मपरोक्षात्मसिद्धये गोपीचंदनलिप्तस्य देहस्थानि च तस्य
मेव आस्थीनि चक्ररूपाणि भवंत्येव दिने दिने ३ एवं वि

धीना गोपीचंदनं यो धारयेद्यस्तु तदधीते वा स सर्वमहापातकेभ्यः पू
तो भवति पापबुद्धिस्तस्य न जायते सर्वतीर्थेषु स्नातो भवति सर्व
यज्ञैर्याजी भवति सर्वैर्देवैः पूज्यो भवति नारायणे मय्येकांतभक्तिश्च
वर्द्धते सम्यक्ज्ञानं लब्ध्वा सायुज्यमवाप्नोति न च पुनरावर्त्तते तद्वि
ष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः दिवीव चक्षुराततं तद्विप्रासो वि
पन्यवो जागृवांसः समिंधते विष्णोर्यत्परमं पदमिति इति वासु
देवोपनिषत् स्मृत्यर्थसारे च गोपीचंदनखंडं तु यो ददाति द्विजा
तये कुलं तु तारितं तेन भवेदेकोत्तरं शतमिति गोपीचंदनोर्द्ध्व
पुंड्रतिलकप्रशंसा पूर्वं वासुदेवोपनिषदि गोपीचंदन

लिंगस्य देहस्थानि च तस्यैव । अस्थीनि चक्ररूपाणि भवंत्येव दिने दिने
इत्युक्तं । अतस्तस्य गोपीचंदनस्य माहात्म्यं अथर्ववणवेदे गोपीचंदनो
पनिषत्स्वाख्यातं तत्रोक्तं । अथैनं बाष्कलः पोमोहाल्लंच योगोपीमनसा
वचसा पिवा वादेन वा सदा पापीयं गतिमाप्नोत्यसशीं गोपीका
नाम संरक्षणी कृतः संरक्षणी नरकान्मृत्योर्नूर्वा वाच्चु संरक्षणे
चंदनं तु धिकारणं किं तामधृष्टिकारणं य एवं विद्वान् एतदा
ख्यापयेत् य एतदुधारयेत् गोपीचंदनमृत्तिकाया निरुक्तं च ।
स ब्रह्मलोके महीयते स ब्रह्मलोके महीयत इत्युपनिषत् गोप्यो ना ५६
म विष्णुस्यः तासां चंदनमाह्लादनं श्वाह्लादस्य ब्रह्मानंदस्य
क

कास्च विष्णुपत्न्यो गोप्यो नाम जगत्त स्त्रष्टिस्थित्यंतकारिण्यः प्र
कृतिमहदाद्या महामायाः कश्च विष्णुः परं ब्रह्मैव विष्णुः कस्त्री
ह्लादो विहितस्वकर्मानुष्ठानेन पापसंहरणात् शुद्धांतःकरणा
नां ब्रह्मप्राप्तिश्चस्व वेदेत्युपनिषत् ॥ २ ॥ गोपीत्यक्षरं च्युतां चंदनं
उततः पश्चात् गोपीत्यक्षरद्वयं चंदनं तु अक्षरपंचकं य एवं वि
द्वान् गोपीचंदनं धारयेत् पश्चादक्षरं परमाप्नोति पंचत्वं सनप
श्यति ततोऽमृतत्वमश्नुते ततोऽमृतमश्नुत इत्युपनिषत् ॥ ३ ॥
अथ मायाशबलितं ब्रह्मासीत् ततश्च महदाद्या ब्राह्मणो माया
संश्लेषनात् पंचभूतेभ्यो गंधवतीयं पृथिव्यासीत् । अस्याः

पृथिव्याश्चैवं वावर्णे ने[illegible] पीतवर्णाः मृत्तो जायंते मायामनु
ष्यरूपत्वाद्धि सुमेधा माया च गोपिकानुग्रहार्थं संसारस्थि
त्यर्थं च माजाज्ञा वर्षितव्रजसंबंधवशादस्य चंदनस्य वै
तत्वं यस्य वं विद्वान् कस्तोद्द्यात् अनुपप्लवः सर्वमायुर
ति ततः प्रज्ञापत्यमश्नुते रायस्पोषं गोपत्यं यएतन्मंत्रं ९
प्रातर्निशि ध्यायन्नहोरात्रकृतं पापं नाशयति तं तु
माह भक्त इत्युपनिषत् इत्यथर्वरहस्ये गोपीचंदनोप ५७
निषत् समाप्त गारुडपुराणे च उक्तं सम्मृत्तिकापुं
ड्रं यः करोति दिने दिने तस्यावलोकनात्पापं याति व

शतोष्णवं ऊर्ध्वपुंड्रधरो विप्रो सृष्टै यस्यान्नमश्नुते तदा विशंकु
लं तस्य नरकाडुरं भवेत् एतदर्थं वसिष्ठोप्याह ऊर्ध्वपुंड्र
विहीनस्तु यस्तु संध्यादिकं चरेत् तत्सर्वं राक्षसा यांति नरकं
चाधिगच्छति दत्त्वा वाच मार्जनानंतरं प्रातरूर्ध्वपुंड्रं विनिर्दि
ष्टात् समध्याह्नि तिलकं चापोपश्चादर्घ्यं समाचरेत् उशनाः
ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्यात् तिर्यक्पुंड्रं च भस्मना अर्घ्यदानात्प
रं प्रातरूर्ध्वं मध्याह्ने वक्ष्ये ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्यात् तिर्यक्पुंड्रं
च भस्मना इति पद्यद्वयेन इदमुक्तं भवति वैष्णवैस्तु मृदा
ऊर्ध्वपुंड्रं इति तिलकं कार्यं तिर्यक्पुंड्रं स्तु भस्मना

शिवोपासकैः कार्यं इति स्वस्वसंप्रदायानुसारेण उपासनानुसारे
ण वर्त्तितव्यं तदुक्तं शिवो भूत्वा शिवं यजेदिति वचनात् तथा च
नृर्यत्तस्म परंब्रह्मद्वयं मुक्तेश्च कारणं तेयोरेकतरं सेव्यं संसार
तयत्नीरुचिः इति बहुधा तस्य माहात्म्यं तत्र तत्र स्मृतसंहितादि
ग्रंथेषु उक्तं द्रष्टव्यं गोपीचंदनमाहात्म्यं तु काशीखंडादि बहु
ग्रंथोक्तमस्मिन् ग्रंथे लिखितं द्रष्टव्यं अथवा ऊर्ध्वपुंड्रस्य
परिविस्तृतिधार्यमिति समुच्चयः शास्त्रे दृष्टः तथाप्यत्र यो ५८
ग परिज्ञाते गोपीचंदनस्य ऊर्ध्वत्रिपुंड्रं तस्मात्तिर्यग्धार्यं हरि
हरेर्योगी सर्वकर्मसु पावनमिति स्वच्छतस्तोकः शंख

श्री

चक्रादिचिह्नांगासु लसाटोर्ध्वपुंड्रकः रामनाममहरमुखस्तिमुक्तो ज्ञाना
त्र संशयः इति श्रीरामनाममाहात्म्यमुत्तात्रमन्त्रं धितश्रुतिस्मृति
पुराणोपचमंप्रक पूर्वप्रकरणे गोपीचंदनमहिमा गोपीचंदनतिल
कमहिमा वैष्णवमहिमा तुलसीमहिमा च वर्णितः इदानीं पुनः पद्मपु
राणे वैष्णवमा निरूप्यते तत्र ब्रह्मोवाच अष्टादशपुराणेषु पाद्मं
वैष्णवमुच्यते तस्मिन्नाद्ये वैष्णवानां लक्षणं वक्ष्ये शृणु वैष्णव
विष्णुशास्त्रोक्तं प्रवृत्ता मनसा गिरा ते वैष्णवाः सदा ज्ञेया नान्ये ज्ञेयाः
कदाचन शंखचक्रांगदांचैव तथा पद्मं निरंतरं द्विजा ये धारय
न्तिते वै वैष्णवसत्तमाः कुलं धन्यतमं तेषां यत्र जाना हि

९

वैष्णवाः तेवैष्णवे ॥ किं किं न भवत्येव दृश्यमाने हि वैष्णवे तस्मात्का
रणाद्दृश्य पूजनीया वैष्णवाः ॥ केचित्कुर्वंति वैष्णवस्य किंचिन्नि
दां प्रकुर्वते तथापि नश्यंति कुर्वाणा यांति विष्णोः परं पदं त
स्मिन्कलियुगे घोरे पापावर्तशताकुले वैष्णवा नैव दृश्यंते दृ
श्यंते यदा त्विकाजनाः सात्विकाः सत्वसंपन्ना विष्णुभक्तिपरायणाः
तेषां दास्ययोगेन ते प्रयांति परां गतिं ॥ भगवद्भक्तिहीनानां सं ५९
स्तारेष्वनुवर्तिनां कदाचिद्भक्तसंसर्गो दृश्यते मोक्षदः ॥ भवत्येव
भ वसेवस्तसंहिनागांरः दः वैष्णवो यस्य देहे तु यत्र तिष्ठति वै
ष्णवः तत्र गंगा तीर्थरूपं हि न दृष्टाः पावनाः सदा ॥ पत्रपुष्पफ

लं चान्नं वैष्णवेभ्यो हि यच्छति तदनंतफलं ज्ञेयं किं पुनः श्रद्धया
कृतं ॥ पादसंवाहनं कार्यं अर्चनं वंदनादिकं भोजनं भुक्तशेषं च
संग्राह्यं वै प्रयत्नतः ॥ तैः सर्वैर्लभते नात्र पूजितो येन वैष्णवः
प्रयागे गंगया युक्तो गर्जते माघमासकः ॥ वर्षांतो गर्जते मेघ
स्तथा गर्जंति वैष्णवः ॥ आद्यजाति समारभ्य श्वपचांतं तथैव
च ॥ यत्र ये विष्णुभक्ताश्च विश्वं पावित्रयंति ते ॥ कार्तिकमाहा
त्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य दृष्टाः सत्रादिका
नियतं ॥ कार्तिके परया भक्त्या वैष्णवैः सह संगमाः चरणाय
बिंदुपदं ऊंडी वित्तं प्राप्य पंचजं विषद्विषया प्राप्य वैष्णवेनाचि

तो नरः दुर्जनं वैष्णवं शास्त्रं वैष्णवैः सह सत्कथा न तत्करोति वि
प्रेंद्र पूंसांस्तान् । त्रिमार्गगा । यत्करोमि महापुण्यं वैष्णवैः स
हसंगमः । वैष्णवानां त्रिलोकानामामहामुने दीनां पक्षप
णानां च यथाश्रममुपेयुषां तीर्थयात्रापराणां च यादृशाति
च कार्त्तिके कालेवाय दिवाकाले लक्षकोटिगुणं तु वेत्
यत्र विष्णुकथा नित्यं यत्र तिष्ठंति वैष्णवाः कलिबाह्या
नरास्ते वै ये र्चयंति सदा हरिं । अथैतादृशां वैष्णवानां ति ६०
थिनिर्णयामृते धर्मोत्तरमुच्यते तत्र तावदुपवासस्वरू
पमाह तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे । उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वा

सो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः इति । अत्र
पापेभ्यो निवृत्तस्य फलाभिसंधिकानि तानि पापानीत्यत्र सुमंतुराह
विहितस्याननुष्ठानमिंद्रियाणामनिग्रह निषिद्धसेवनं चैतत्सर्वं
वर्जनीयं प्रयत्नतः इति । हारीतोऽपि पतितपाषंडिनास्तिकादि
संभाषणमनृतं स्त्रीविवादादिकमुपवासदिने वर्जयेदिति
नोचेत्तत्र विष्णुपुराणे प्रायश्चित्तमुक्तं स्पर्शने च नरः स्नात्वा
शुचिरादित्यदर्शनात् संभाष्य तान् शुचिषदं चिंतयेदच्युतं
बुधः तेषामालोकनात्सूर्यं पश्येत मतिमान्नर इति । शुचिष
दं शुचिषदं विष्णुधर्मोत्तरेऽपि असंभाष्या सामाभाष्यतुल्य

स्पं त्वस्य तुलसीदलं आमलक्याफलं वापि पारणे प्राश्य शुद्ध्य
तीति गुणैः सह वास इति चोक्तं तत्र गुणाश्च विष्णुधर्मोत्तरे उ
क्तं तद्रूपजपनं ध्यानं तत्कथाश्रवणादिकं तदर्चनं च तन्नाम
कीर्त्तनं श्रावणादयः उपवासकृतायेते गुणाः प्रोक्ता मनी
षिभिरिति तच्छब्देनात्र प्रक्रान्तत्वाद्विष्णुरेवाभिधीयते उप
वासव्रती दन्तधावनं हिंसामनृतं चौर्यमसत्कं जलपान
मकृतां बुधसत्त्वलां स्त्रीसंयोगं दिवास्वापं कांस्यं मांसं च
वर्जयेत् एतेष्वेषु प्रायश्चित्तं स्मृतिसंग्रहे प्रोक्तं स्तेनः संकर्याः ६१
सर्वं कृत्वा स्तेनं च हिंसनं प्रायश्चित्तं स्मृतिसंग्रहे प्रोक्तं

ष्टा

व्रती कुर्याज्जपेन्नामशतत्रयमिति नाम विष्णोर्नामेत्यर्थः मि
थ्यादिदिवास्वापात्यन्तकृज्जलपानैः प्रायश्चित्तं कात्यायनेनोक्तं
मिथ्यावादे दिवास्वापे बहुशोंबुनिषेवणे अष्टाक्षरं व्रती जप्त्वा
स्नातमष्टोत्तरं शुचिः अष्टाक्षरं नमो नारायणायेति यावत्
इत्यादिस्मृतिषु श्रीमद्भगवन्नामसंकीर्त्तनं सर्वेषां सर्वपापेषु
प्रायश्चित्तमुक्तमित्यर्थः अथ शंखचक्रधारणविधिरुच्यते
शंखचक्रांकनं कुर्याद्दात्मानो बाहुमूलयोः कलत्रापत्यभृत्ये
षु पश्चादि पूर्वमुक्ये सम्बन्धपत्रदाराणां ब्राह्मणानां वि
शेषतः कुर्याद्वैष्णवानां च वैष्णवानां दक्षिणे शंखचक्रे

स्फटं कुर्यात् अतप्ते बाहुमूलयोः । सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रु
तिनोदनात्तहो भाग्निनैव संतप्तं चक्रमादाय वैष्णवः । दक्षिणं
बाहुमूलं च दग्ध्वा कर्म समाचरेत् । अत्र श्रुतिस्वशाखांतरे च
क्रमादायाग्नौ तप्तं प्रतिब्राह्मणस्याथ दक्षिणे बाहौ धारयेच्चक्र
मुपविशन्तियं पांचजन्यं आदायाग्नौ तप्तं प्रतिब्राह्मणस्यात्र
वामबाहौ धारयेत् । ब्रह्मवादिनो वदंतीति । विधिना धारयेद्वैवं प
वित्रं पवित्रं चक्रमुत्तमं ततः स्तवेष्ठ वं याति नान्यथा द्वि ६२
त जसत्तमाः । स्मात्तु विधिवच्चक्रं धारयित्वा सुदर्शनं । पश्चा
सर्वाणि कर्माणि कुर्वीत द्विजसत्तमाः । महोपनिषदि ब्र

नसूक्ते । दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनं । सव्ये तु शंखं
बिभृयादिति वेदविदो विदुरिति । चक्रस्य धारणे कालं ब्राह्म
णानां विदुर्बुधाः । जातकर्माणि चैव कुर्याच्चौलोपनयनेपि वा
मंत्राध्ययनकाले वा चक्रं धार्यं विधानतः । यमस्मृतौ उपवीत
शिखाबंधश्चक्रलांछनसंयुतः । चक्रलांछनहीनस्तु स विप्रो
निःफलो भवेत् । व्यासस्मृतौ ललाटे तु गदा धार्या मूर्ध्नि चापं
शरं शंस्तथा हृन्मध्ये नंदकं चैव शंखचक्रे भुजद्वये हरि
वंशो । चक्रांकिताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम । नामुद्रिताः
प्रवेष्टव्या यावद्वै गमनं मम ऋक्परिशिष्टे यो रुवै सुश्लो

कर्मोत्थे धर्मानुतिष्ठमानोग्निना चक्रं यत्नेग्निर्वै सहस्रारः सहस्रा
रो नेमिनाभस्तत्तनूर्ब्राह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति इति य
जुः परिशिष्टे चक्रं बिभर्त्ति वह्निना निर्मितं बलं देवानाममति
तस्य विष्णोः सप्ततिनाकंडरिता विधूय विशंतियद्वनया
वीतरागाद् इति प्रतिविष्णोरत्न चक्रेसुतप्तेऽप्याघ्याच्छादोग
परिशिष्टे स्मृतयश्च अग्निनैवतप्तं तप्तं चक्रमादायवैष्ण
वं दारयेत्सर्ववर्णानां हरिसौजोक्य सिद्धये ब्रह्मांडे तु ६३
वाधस्तु भयं मुक्तापयिवात्स्वकांतनुं चक्रादिविन्हि
तां न्नूपधारयेद्वैष्णवोनरः नारदपंचरात्रे द्वादशारेतु ष

ट्कोणं वलयत्रयसंयुतं हरेः सुदर्शनं तप्तं धारयेत्तु द्विजोत्तमः महा
भारते ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः सचक्रलक्षणैः अर्चनीयं स
मेष्यश्च नित्ययुक्तैः स्वकर्मभिः स्कंदपुराणे इत्थं द्विजेंद्र निजक
र्मगणान् सदैव संशिक्षयेत्स्ववनिगान् सहि धर्मराजः अन्येपिये
हरिलक्ष्मांकधराधरायां ते द्रुतः तु नरहो परिवर्जनीयाः ब्रह्मां
डे संवत्सरेण यत्पापं मनसा कर्मणा कृतं तत्सर्वं नश्यते तेषां
शंखचक्रांकदर्शनात् पद्मपुराणे हरपादहस्तयं चैवत्र अग्निवो
रंजयं तथा सर्वं तत्र गामं याति तत्सचक्रांकधारणात् वाराह
म्लेच्छदेशो भवेन्नेवापि चक्रांको यत्र तिष्ठति योजनानि तथा

त्रिणीस्तावद्धातावसुंधरा ॥ मत्स्यपुराणे ॥ विष्णुचक्रांकितंदेहंपवि
त्रमितिवैश्रुतिः ॥ चक्रांकितायदातव्यंकव्यंहव्यंद्विजोत्तमैः ॥ नारद
यपुराणे ॥ चक्रांकितस्यसांनिध्येयत्कर्मकुरुतेनरः ॥ स्नानंदानं
तपोहोमस्तत्सर्वंचाक्षयंभवेत् ॥ भविष्योत्तरेच ॥ मच्चक्रांकित
देहोपिमद्भक्तोस्तुविचक्षणः ॥ नचाप्नोतिवशंमृत्योरन्यथाज
न्मभावान्नरः ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ चक्रादिधारणंपुण्यंविष्णुमं
प्र त्रविवर्धनात् ॥ तिलकंतस्यजंतोर्हिश्रद्धयाचास्यकारणं ॥ वामन ६४
पुराणेच ॥ शालग्रामशिलायांवाबाहुमूलेसुदर्शनं ॥ कुलको
टिसमुद्धृत्यसगच्छेद्वैष्णवंपदं ॥ अथर्वणे ॥ एतद्वैयमुरुक्रम

स्य ॥ चिह्नैरंकितालोकेसुभगाभवामः ॥ तद्विष्णोःपरमंपदंतु
गच्छंतीरुक्मांछिताः ॥ ब्रह्मवैवर्तके ॥ चक्रांकितंतुजंयत्रयोवै
निंदतिमूढधीः ॥ सयातिनरकंघोरंयावदाभूतसंप्लवं ॥ चक्रां
कितंनरंदृष्ट्वायस्तुतंनाभिवंदयेत् ॥ तीर्थान्यपिनिवृत्तंप्रा
प्यविष्ठायांजायतेकृमिः ॥ येकेचिदत्रपुरुषाविष्णुच
क्रेणमुद्रिताः ॥ तेषांदर्शनमात्रेणमहापातकनाशनं ॥ स्कं
दपुराणे ॥ चतुर्वेदाधिकोयस्तुशंखचक्रादिचिह्नतः ॥ गृ
हेयस्यगृहस्थस्यतस्यकिंकुरुतेयमः ॥ किंकरिष्यसिमत्पा
तुप्रयागमरणेनवा ॥ चक्रांकितशरीरस्यगृहेमुक्तिःप्र

कीर्त्तिताः । दृष्ट्वा चक्रांकितं देहं मरणे समुपस्थिते यमदूताः पला
यंते आगच्छति हरेर्गणाः । इच्छायुद्धांकितं देहं चेद्यत्र त
त्र वैश्रवणानमपि तत्र गच्छ किं पुनः क्षुद्रमयः । अत्राख्या
यिका सुदर्शनो नाम राजा सर्वत्र अपराजितः । कृतराज्यं द
ण बासो नारदराजसुखं सह । राजोवाच ब्रूहि विप्र जयो मंत्र
मो दशास्यस्य देवकृतं । नारद उवाच । वक्ष्यामि वृत्रं राजेंद्र स्व
राज्यं च यथा लब्धवान् । वृत्रेण निर्जिताः सर्वे इंद्रा देवाः सवास ६
वाः कृतराज्य बलोद्देस देवाः सर्वे उमेश्वराः । ब्रह्मादयो ग
यः सर्वे शंकरं प्रभुं रुद्रास्तथा । त्राहि त्राहि जगन्नाथ वृत्रे

ण निहिता वयं त्रैलोक्याधिपतिर्जातो वृत्रो निर्जितकंटकः । य
थाबाधेन च अस्माकं तथा कुरु जनार्दन । श्रीभगवानुवाच । ममा
युधे स्वदेहानि सांछयित्वा सुरोत्तमाः । युध्यतां समरे दैत्यैर्मत्प्र
सादेन देवताः । ममायुधांकितो देहे नैव । तांस्तु स्थास्यंति वः स्वयं
या स्यंति समरे मत्प्रसादेन लीलया । एवमुक्ते प्रणेमुस्ते ब्र
ह्मरुद्रपुरोगमाः हत्वा वृत्रं गता देवाः स्वस्थानं समुदान्विताः
। ततः प्रभृति ब्रह्माद्याः सर्वे देवाः सवासवाः । चिह्नं कृत्वा
युधैर्देहे कर्म चक्रुरतंद्रिताः ऋषयः सिद्धगंधर्वाः पाता
लोकपन्नगेश्वराः देहे कुर्वंति चिह्नानि शंखचक्रमया

न्यपि तस्माद्ब्रह्मपि राजेंद्र कृष्णहस्तायुधांकितं । स्वदेहं सर्वसंप्रा
प्तेऽद्भस्त्वंन्न विष्यसि । इति श्रुत्वा न्यास शिष्याः नैमिषारण्यवा
सिनः । मुदा संप्रष्टे ते स्वत चक्रं कृत्वायुधं हरेः । श्रीकृष्णायु
धमारुह्य यः पठेत्परं नरः । द्वादश्यामथवान्यत्र नैवाप्नोति
यमालयं । न भयं विद्यते तस्य त्रैलोक्यस्यापि संक्षये । दारिद्र्यं
नैव चाप्नोति लक्ष्मीर्न च्यवते गृहात् । सप्तजन्मकृतं पापमे
तद्धृत्वा व्यपोहति । ५५

तथा च गारुडपुराणे भगवानोवाच । सुश्रुष विहगेशानस्वा

दारोचवचनं मम । श्रुतिस्मृतिस्वरूपेणाजगतामुपकारकं सर्वधर्मा
धिकारश्च श्रुतीनामेव नोदिताः । शुचित्वं नियतं तस्य यो बिभर्त्या
युधानि मे । अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयायुतस्य च यत्फलं श्रू
यते तस्मान्मदीयायुधधारणात् । पर्वताग्रे नदीतीरे देवताय
तनेषु च । तपसा यत्फलं प्राप्तं मदीयायुधधारणात् । तद्धारण
विधिं वक्ष्ये महापातकनाशनं । चक्रशंखौ समाराध्य गंधपु
ष्पादिभिः शुभैः । अनवद्यं च नैवेद्यं विनिवेद्य च भक्तितः । सुद
र्शन नमस्तेस्तु पांचजन्य नमस्कृते । इति मंत्रं समुच्चार्य नमस्कु
र्यात्पुनः पुनः । ॐ कृयाद्दक्षिणभुजे मूलेन षोडशाकृतीः चे

च पांचजन्यं च तस्मिन्नग्नौ विनिक्षिपेत् ॥ पुनः पूजा प्रकर्तव्या गंध
पुष्पोपहारकैः ॥ मद्भक्तानन्यमनुज्ञाप्य तस्मादात्मप्रणामे सुधीः
अग्निनैव तु संयुक्तं चक्रमादाय सामकं दक्षिणबाहुमूले
तु स्वं देहे गतसाध्वसः ॥ अथवान्येन केनापि वैष्णवेन महा
त्मना ॥ वांछितं बिभृयाच्चक्रं पांचजन्यं तथैव च ॥ उच्चारयित्वा
मं मंत्र हृदये मां विचिंतयेत् ॥ सुदर्शन महाज्वाल कोटिसू
र्यसमप्रभ ॥ अज्ञानांधस्य मे नित्यं विष्णोर्मार्गं प्रदर्शयेति
सुदर्शनमंत्रः ॥ अथ शंखस्य मंत्र उच्यते ॥ तद्यथा ॥ पांचज
न्य निजध्वानध्वस्तपातकसंचय ॥ पाहि मां पापिनं घोरसंसा
ॐ

रार्णवपातिनमिति ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य दक्षिणे भुजे स्वके य
स्तेन प्रकारेण शंखचक्रं च धारयेत् ॥ त्रिषु लोकेषु संदि
ग्धं मद्भक्तमिति गीयते ॥ केवल्यपुराख्यायां वषट्ते विष्णो
र्भक्तिकमादाय स्वस्वदर्प चक्रेण निरूढं परदांभिवाज्ञेयं चातिस
त्कंतरेभिति ॥ श्रीगरुडपुराणे ॥ अस्याधिकारेणं श्रूहि विविधिवस्तुरुष्य
त्रम वदते मम वक्ता वचनान्यो स्ति भुवनत्रये श्रीभगवानु ॥ गु
रुश्चैवं तु विशेषेण सर्ववर्णेषु यं विधिः ॥ आख्याहि सर्वलोक
मम प्रीतिकरः परः ॥ विप्रोवाय दिवादत्तो वेशपक्षस्य तथैव च ॥
अन्ये स्वेतुरजातास्य चक्रांकाकाम वर्द्धनः ॥ अथर्वणे त्रै

ग्निनावैहोता चक्रं पांचजन्यं सुतप्तं द्विजोधारयेत् ॥ आत्मादि
तमाचरेत् ॥ दास्यार्थाय स्वमुखं प्रपद्यते तस्माद्वैष्णो भ
वति न पुनरागमनं सायुज्यं सलोकतामाप्नोति इति उपनिष
त् ॥ चक्रांकिताय दातव्यं हव्यं कव्यं द्विजोत्तमैः ॥ यो ददाति नरः
प्राज्ञः सत्यवेत्पुण्यमुत्तमं ॥ शरीरे यस्य कस्यापि दृश्यते
वै सुदर्शनं तस्मै ऊर्ध्वेतिपदिं न नमस्कारं सुरादयः ॥ तथा च
श्रुतिः चरणं पवित्रमित्यादि घंटौ च ॥ पवित्रं चरणं लोक ६८
लोकद्वारं सुदर्शनं पर्यायवाचकं ह्येतच्चक्रस्य परमात्मने म
चक्रांकितदेहश्च यस्तु द्वेषं समाचरेत् ॥ वदद्वायरूपं किंवि

तु स मे द्वेषी न संशयः चक्रांकितमनादृत्य योन्यस्मै प्रददाति च ह
व्यकव्यं सर्वे याति निश्चयं नात्र संशयः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भ
क्तः क्रिततमाचरेत् ॥ सर्वोपचारैरनिशं तोषितं न संशयः इत्या
दिश्रुतिस्मृतिपुराणवाक्येभ्यो निश्चयं कृत्वा भगवद्भक्तै
स्तु तप्तशंखचक्रादिधारणं परमात्मा श्री विष्णुप्रीतये अवश्य
मेव कर्तव्यं नैवात्र संदेहः कार्यः ॥

देवोसौ यत्र वितत्ते न बाकुना सुदर्शनेन प्रयतः स्वर्गमाप्नो
यन् ये नांकिता मनवो लोके सृष्टिं वितन्वते ब्राह्मणारूं

तीति पाद्मे उपवीतादिवद्धार्यः शंखचक्रादयस्तथा ब्राह्म
णस्य विशेषेण वैष्णवस्य विशेषतः नारदीये श्रीकृष्ण
शास्त्रेश्च विहीनगात्रः श्मशानतुल्यः पुरुषोथ नारी दृष्ट्वान्
तरंन्टपतेसवास्यास्नात्वासमभ्यर्च्यहरिमंगनित्यमिति न शं
चक्रांकितं दृष्ट्वा ये निंदंति नराधमाः अवलोक्य मुखं ते
षामादित्यमवलोकयेत् अग्निपुराणे श्रावणं प्रतिपित्तुर्वा
क्यं शिलाबुद्धिःकृता किंवा प्रतिमायां हरेर्मया किं मयाप
ठिथदृष्टस्य विष्णुभक्तस्य कर्हिचित् तन्मुक्ति तद्देहस्य चेत
स्तानारदः कृताः तेन कर्मविपाकेन क्षेत्रशोको ममेय

धर्मे पं

दृशः प्रकृतमनुसरति अथ च विधिवच्चक्रं यदि कर्म समाचरे
त् निष्फलं जनकं सर्वं भिक्षान्नं द्विजस्य तु इति वसिष्ठस्मृते:
स्कंदोक्तः श्लोकः शंखचक्रादिचिह्नांगा सत्सदोर्ध्वपुंड्रकाः
रामनामसुखास्ते मुक्ता नात्र संशयं· यस्य नास्ति खलु राघवे मतिः सर्व
दोषदहने कृतासनी रामदास निचयनशोभिते सोपि जीवितवृथाल्लु
विलारः·
पूर्वप्रकरणे वशिष्ठेन अन्यैश्च यदुक्तं ब्राह्मणाः वि
ष्णोरंशादुत्पन्नाः क्षत्रियादयस्तु ब्रह्मणोंशाउत्पन्नास्तत्र शंख
चक्रादिधारणं कर्तव्यमित्युक्तं मिदानीं तद्धारणे प्रकारः शो

नकोक्तप्रकारेणादर्शयति येनैकोक्तप्रकारेण तप्तमुद्राधारणं
कर्तव्यं वेदैः सर्वैः संप्रदायानुरोधतः अत्र आपस्तंबशाखा
योक्तिः ॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि
श्री विश्वतः अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास इद्वहन्तस्तत्समा
सतेत्यादि आश्वलायनशाखायां तपोष्पवित्रं विततं
दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् इति ऋग्वेदे आप
स्तंबशाखायां चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्त ७०
रति दुष्कृतानि तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः अतिपाप्मानम
रातिं तरेम लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रं ज्योतिष्मद्भ्राजमानं

महस्वत् अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानं चरणं नो लोके सुधितां द
धातु तथा निघंटुणा स्त्रे पवित्रं चक्रं लोकद्वारं सुदर्शनं पर्या
यवाचकान्येते चक्रस्य परमात्मन इति सहोवाच याज्ञवल्क्यस्त
प्तुनानात्महिताय प्रेम्णा हरिं नजेन सुश्लोकमोजेर्वमो एपग्निना
संतप्तानि संयच्छ इति यजुर्वेदे बह्वृचे बाष्कलसंहितायां म
ते विष्णोः अथुः चक्रे सुतप्तेजन्मा नो धिं ततं वै मन्तु ष्पेषुनू माः
कुलेबाह्वोर्दधत्सन्यप्सुराराणां लिंगान्यंतेतावकान्च पर्यंत
ति यजुर्वेदे उरुक्रमस्य चिह्नैरंकितो लोके उरुगाज्वमे
ति अग्निहोत्रं यथा नित्यं वेदस्याध्ययनं यथा ब्राह्मण

स्यतथानित्यंतत्तचक्रांकधारणमितिपृच्छराणे हकत्वांकित्ता यांच
मूलच्छेनः शाङ्गो बिन्नचागोविंदर्पणाच्चायुधानि बिभ्रतं
अपामूर्मि सचमानः समुद्रं तुरीयं धाममहिषो विवक्तीतिवृह
दारण्यके निविष्टिपोणां सुखंतांभिद्यमानं माध्येवाङ्गमदधत्सुदर्श
नं विष्णोरिदं सूरितेजः प्रवर्ततिदिवानक्तं बिन्नयुस्तज्ज्वास
इत्यादि ॥ श्रुतिस्मृतिशतैरुक्तस्तत्प्रकारः प्रतन्यते ॥ वङ्कच प
रिशिष्टे यथा प्रोक्तो यंशौनकादिभिः षोडशोपचारैर्भूजे ७२
नभगवंतमभ्यर्च्यस्रुचो वा तरेपरमेव्योमन व्रान्नो भिन्नः शंवृक
णा इत्येताभ्यां चक्रंशंखं चाभ्यर्च्य वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम

त्पडिमुपचरेत पुरुषसूक्तेन षोडशाहुती हुत्वा भगवंतं पुरुषसू
क्तेन स्तुत्वा पापसुत्यै यो ब्राह्मणमिति दंडवत्प्रणम्येति पूतत
प्तद्वादशारं ज्वलितं ज्वालायवविवर्तिचक्रं परिद्याम्ततस्य अग्नेर्मध्ये प्र
धमेस्य त्येताभ्यां मंत्राभ्यां शंखचक्रे अभ्यावाद्यात ॥ सुदर्श
नमंत्रो यथा ॥ सुदर्शनमहाज्वाला सूर्यकोटिसमप्रभ अज्ञा
नांधस्य मे नित्यं विष्णुमार्गं प्रदर्शय ॥ अथ सुदर्शन गायत्री सु
दर्शनाय विद्महे महाज्वालाय धीमहि तन्नश्चक्रं प्रचोदयात
इति चक्राध्यानं पांचजन्याय विद्महे पवमानाय धीमहि तन्नः
शंखः प्रचोदयात ॥ इति शंखाध्यानं तस्य धारणस्य फलमा

दृ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे शंखचक्रांकितो विप्रः श्मशाने म्रियते य
दि प्रयागे या गतिर्यस्य सा गतिस्तस्य नारदेति एवं यः कुरुते
विद्वान् ब्राह्मणः श्रोत्रियः शुचिः सर्वपापैः प्रमुच्येत ब्रह्म
लोकं स गच्छति शयाम्यांश्चैव नोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च शं
खचक्रविधानेन वञ्चितो न वै नरः इति नामप्रसंगेन मुधार
णादि विरुद्धः तत्र खलु भगवदनु यद्गंगाकल्लोलमासादो ७२
ग सितस्तकलजुरितस्तमुदाये दृते शंखचक्रादिधारणे केचित्
कलिकालबलविलसितहृदांतास्वांताः भगवदभक्ता वि
मन्यंते त एवं द्रवन्त नहि चक्रादिधारणे कर्तव्यतायां प्रसक्त

मनुमानं तावत्प्रमाणं भवति तयोर्धारणे प्रामाण्यास्त्येव तु न चक्रा
द्यनश्रुतिरेतद्विषया पठ्यमाना सुशाखासु दृश्यते न चोऽखिलाः
स्मृतयस्ताः श्रुतिवै विश्वासाभावात् केषांचिदत्ति सारसि
कानां श्रुतिस्वरूपवाक्यकल्पनायामपि संभावितत्वात्तेना
पि सकलाचारसंग्रहप्रवृत्तौ मनुयाज्ञवल्क्यप्रभृतयोऽपि च
क्रादिधारणं संगृहीतवंतः अपि च क्रियाकरणादि नि
षेधवदर्थान्निषेधसदर्थान्निषेधस्यैव भवच पंचरात्रादिशास्त्रं
तस्य कर्तव्यतां बोधयतीति तस्य प्रामाण्यानंगीकारात् अंगी
कारेऽपि वा तस्य संकर्षणादिप्रतिष्ठां ते भगवद्भुस्वादि

षु च तात्पर्येण सदाचारा तात्पर्याद्दर्शनात् न च शिष्टाचारादस्यानु
ष्ठानं प्राच्योदीच्यमध्यमदेशवर्त्तिभिरनेकैः शिष्टैरनुष्ठानाद
र्शनात् क्वचिदाक्षिणात्यैरनुष्ठानं मातुलसुतापरिणयना
दिवत् सदाचारत्वमवगमयतीति न चान्यधर्मवत् प्रमा
णमस्ति अतो न चक्रादिधारणस्य सदाचारत्वमिति तदसत्
श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणसात्विकागमसदाचारैरस्य
सदाचारत्वावगमात् तत्र तावच्छ्रुतयः पवित्रं ते विततं ब्र ७३
ह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः अतप्ततनूर्न तदा
मो अश्नुते शृतास इद्वहन्तस्तत्समाशत अर्को देवानां

परमे वियोमात्रमिति सामवेदे ब्रह्मणस्पते चक्रमुखस्याधिना
यक प्रभुस्त्वं सर्वेषां गात्राणि शरीराणि पर्येषि व्याप्नोषि व्या
पकस्य तव पवित्रं चक्रं विततं अस्तीत्यर्थः तवं चक्रं सुदर्शनं स
हस्रारं पवित्रं चरणं पवित्रमिति नैघण्टुशास्त्रे पवित्रं चरणं चक्रं
लोकलोकद्वारसुदर्शनपर्यायवाचकाद्येते चक्रस्य परमात्म
न इति नेमात्तप्ततनूः अत एवा आमः अपक्वः अदग्धपापइ
तियावत् सः तत्र श्रित्वं मोक्षलक्षणं सुखविशेषं नाश्नुते
तत्पवित्रं सदा वहन्तः शृतासः परिपक्वाः तत्सुखभ[illegible]
वन्तीत्यर्थः अत्रातप्ततनूरित्यस्य प्रतिसंबंधितया वहन्त

ऽस्कन्नेतत्प्रधारणामेवावगम्यते॥ अस्या एव तात्पर्यं सामवेदशा
खायां काञ्चनस्य विविशिष्टीकरोति पवित्रमित्यग्निः॥ अग्निर्वै
सहस्राक्षः सहस्रारो नेमिः नेमिनात ह्येतत् ब्राह्मणः॥ सायु
ज्यं सलोकतामाप्नोतीति अत्र नेमिशब्देन नेमियुक्तं चक्र
मुच्यते सहस्रारशब्दानुगुणत्वात् अन्यत्सुगमं अथर्वणे चक्रं
बिभर्ति वपुषाभिरक्षितं बलं देवानाममितस्य विष्णोः संबंधि दे
वानां बलत्वं अग्नितत्त्वचक्रं ये वपुषाविभर्ति सदुरिता निवि ७५
धूय वीतरागाः यत्पदं विशन्ति तं नाकं परमं पदं प्राप्नोतीत्यर्थः
बृहदारण्यके निचिह्नेपसुषणां च्छिद्यमानं मध्ये बाहुमद्ध्यसुदर्श

नं विष्णोरिदं हरि तेजः प्रधर्षन्ति दिवानक्तं बिभ्रयुक्तजनास्म इति यो
विष्णुर्मध्ये बाहुं बाह्वोर्मध्ये सुदर्शनिमदद्धमर च्छिद्यमानं अनेक प्र
कारेण विजल्पमानं नाना विधमितियावत् मध्ये च्छिद्यमानं कर्म
णां प्रयोगः छांदसं लटि रूपं सुखाणामित्यंतकं ज्ञाप निवारकत्वा
त् निचिह्नेप हि महतामथात हरिदं बाहुफलस्य मिदं सुदर्शनं ह
रितेजः बाहुलं शत्रुस्थाम धर्षा प्रधर्षन्ति पापराशिं नाशयन्तीत्यर्थः
तत्र स्माज्जनाः दिवानक्तं बिभ्रयुरित्तिसुषणामित्तिषोतु कर्मणि
वद्ध च बाह्वलसंहितायां प्रत्त विष्णो अत्र चक्रे सुतप्त इति
पापाः जन्मांतोधि तत्रैव चर्षणीन्द्राः मूलेबाह्वोर्दधत्यन्ये उ

राणां लिंगान्यंते तावकान्यर्पयंतीति हे विष्णो ते पवित्रे शांखचक्रे
अन्योन्ये धिंसर्त्वे वेचर्षणीं प्राङ्गं मपरिष्कृणं बाहो ... दधाति
तर्वे संसारं तर्त्तुं अन्ये पुराणोक्तषयः तावकानि लिंगानि पंचा
युधानि अंगे शरीरे अर्पयंतीति कथंभूतं धृतोर्ध्वपुंड्रस्तत्तच
क्रधारी परं विष्णुं ध्यायंति यो महात्मा स्वरेण मंत्रेण यदा हृदि
स्थितं परात्परं यन्महतो महांतमिति यो महात्मा सदा हृ
दये निविष्टं तं परतोपि परं महतोपि महत्तरं विष्णुं यदा स्वरे ७५
ण प्रणवेन मंत्रेण ध्यायति स तदा धृतोर्ध्वपुंड्रः सत्तचक्र
धारी च स्यादित्यर्थः महोपनिषत्सु दिव्यहस्तः स्कंदकृत्

हितायां चमूषच्छेनः शाकुनो बिभ्रत्वा गोविंडुरिव आयुधानि बिभ्रत्
अपामूर्मिं सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति इत्यस्य व्याख्या
णावस्थ्यत्वतः चमूषत् कर्म वच्छेनवत् द्यावापृथिव्योः पर्या
यदत्यानि षाधनसंचरन् श्येनः शाकुनः श्येनवदात्मानं अंतश
क्रो डीवः गोविंडुः गोविंदस्यायुधानि बिभ्रत् बिभ्रत्यादित्यर्थः
बिभ्रत्वान् ज्ञायुधधारणं कृत्वा छांदसत्वात् ल्यप् प्रत्ययाभावः अ
पामूर्मिं अब्धिकारं त्वतं समुद्रवदपारं संसारमंडलमिति यावत्
सचमानः क्रमेण निरस्तन्नू महिषो महिष्ठः तुरीयं धाम अक्ष
यस्थानं परं पदं विवक्ति ध्येवेति प्राप्नोतीत्यर्थः अन्येवं व्याचक्ष

तेऽरूपांमूर्त्तिंअव्यक्तिकारमूर्तंससुखवदन॥ अस्यसुखंचजगत्सेवमा
नःयोऽस्माःपरमात्मैकदेशात्तेजीनःसगोविंदस्यौकधानिवि
भूत ब्रिजत्त्रियाश्च॥ श्येनवदात्मानमुन्नेतुंसमर्थः क्विन्मवास्वसं
बंधिनाभपिन्तरणेसमर्थःच्यमृषत् द्यावापृथिव्योःसुखंनि
षीदनूत्वा मरिभरनीथःतुरीयंधसमतक्रक्षसंस्थानं विव
क्रिष्येवत इति॥ षचसमवायइतिअस्माद्धातोःषानच्च विन्नवा
विभूर्वान॥ कृतनूधारणपोषणयोरित्यस्माद्धातोः अन्येत्वो ७६
पिधस॰ उत्पादश्यपत इति॥ कनिपिभ किंचरूपंशकृतःशा
क्रोत्यात्मानमुन्नेतुमितिनिरुक्तं॥ चमूषवत् चसुषोरोदा

सीतिवेदनिघंटुः॥ गोविडःछांदमःस्तद्भूनूत्तावः अविमहिम्नापांइन्द्र
षजिम्भिच॥ विचक्रिसिषक्तिजुषत् इतिसैवार्थाइतिनामानुक्रमणि
कायां॥ अथर्वणे॥ एत्निर्वयसुरुविक्रमस्यचिक्रोरंकितालोकेसुत्र
गात्तवामः॥ तद्विष्णोःपरमंपदंतेगछंतीत्युक्तांछित्ताःएत्निरितिप्रत्र
तश्चक्रादिपरादर्शः॥ उरुक्रमस्यत्रिविक्रमस्येतियावत् अन
सुगमं काष्ठके चरणांपवित्रंवितत्तंपुराणांयेन पूतस्तरतिदु
ष्कृतानितेनपवित्रेण शुद्धेनपूताः अतिपाप्मानमरातिंतरे
म॥ येनचरथचरणाशब्दस्तोकापवित्रंचरणंचक्रमितिनिघं
टुपाठात् चरणाशब्दःसुदर्शनपरःपवित्रंपापनंयतःस्वसंबंधि

नसकजमपिपासमुदायनिवारयति ॥ अतोतीवपावनमितिवाक्या
र्थः ॥ शुद्धेनस्वतः पवित्रेणस्वसंबंधिनामपिशुद्धिहेतुभूतेन
चरणेनशुद्धता ॥ तदंकनेनशुद्धाः पाप्मानं पापमरातिंशत्रुंअति
तरेमअतिक्रम्यवर्त्तिषीमहीतिस्वात्मन्याशासनं ॥ तथालोकस्य
धारर्चिर्भिःपवित्रंज्योतिष्मत्भ्राजमानमहस्यत् ॥ अमृतस्य
धाराबहुधादोहमानंचरणंनोलोकेसुधितांदधातु ॥ अर्चिभि
तुअर्चिष्मत्ज्योतिष्मत्महस्वदितिज्वालाकरणंप्रकाशत्वेदस्य ७१
विवक्षितत्वात् ॥ अपौनरुक्त्यंतच्चसुदर्शनस्यस्वतोदेदीप्यमान
त्वयाधारणादशायांतद्भूतयावाउपपद्यते ॥ अतएवभ्राजम

नशोभमानंपवित्रमितिपावनिवर्त्तकमुच्यतेलोकस्यधारमितिउ
स्वर्गादिलोकप्रापयिता ॥ अमृतस्यधारा ॥ बहुधादोहमानमितिमो
क्षहेतुत्वमिति अमृतस्यधाराःमोक्षानुभावात्ताःसुप्रतिष्ठिता
नः दधातुकरोतुस्वयमेवबहुधानानाविधोपायैर्दोहमानंउ
त्पादनं ॥ छांदसःशप् ॥ एतादृशंचरणंचक्रंलोकेअस्मिन्नः अस्मान्
सुधितान्सुधीतान्सुप्रतिष्ठितान्दधातुकरोतुस्वयमेवस
कलपुरुषार्थसाधनंतथानःपुरुषार्थोपायेप्रस्थानंचदानुकरो
त्वित्यर्थः ॥ अस्यापिसर्ववन्मंत्रानुगुणपास्वदेहधृतंचक्रमेवकरोती
ति अवगम्यते ॥ शाखांतरेचक्रमादायाभोतप्यातिब्राह्मणस्याथ

दक्षिणेबाहौधारयेत् चक्रसुपविशतियं पांचजन्यंआद्यस्नोभप्पति
ब्रह्मणस्योत्तरबाहौधारयेत् ब्रह्मवादिनो वदंतीति देवा येन दृ
ष्टेनबद्धनासुदर्शनेनस्वर्गमायन्॥ येचांकितामनवोलोक
स्य ष्टिं वितन्वंति ब्राह्मणास्तद्वदंतीति॥ वषट्ते विष्णो अन्नं किमा
दायस्वस्वदग्धचक्रेणनिर्ऋतिपरदांज्ञिचाभयंचातिमत्स्कंतरे
मेति॥ अनरण्याथर्वणे॥ अग्निनावैहोताचक्रंपांचजन्यंसुतप्तंधि
चुजैौस्तरयेंते आत्मकृतमाचरेदाचार्यायस्वसुखंप्रपद्येत तस्मा
देक्षेणोत्तवतिऊनरागमनंसायुज्यंसलोकतामाप्नोतिइत्युपनि
षत्॥ नन्वेतासांश्रुतीनांपद्यमानासुशाखासु अदृष्टानांसत् ७७

वकथंनिश्चिनुमः॥ मेवं पवित्रंतेविततं चरणंपवित्रमिति॥ अनयोर्म
त्रयोस्तैत्तरीयशाखायामेवपठितत्वात्॥ अन्येषामपिमंत्राणां नगव
छास्त्रेपाद्मत्वेनकस्यस्य अकारोपात्तत्वेनचयज्ञोपवीतंप्रसुग्मतामे
वादिवदस्तंदिण्धश्रुतित्वं अन्यथाखिलश्रुतीनामविश्वासएव
प्रसज्येत॥ नचैतावतापि एषांश्रुतित्वंनसिध्यति वेदानुपात्तानांस्व
शास्त्रपठितानामेवमंत्राणांचपंचरात्रेणतत्रमुसविनियोगदर्शनात् य
थाकृभारते॥ अभावेवेदमंत्राणांपंचरात्रोदितान्वै इतिऊतं कथंश्रु
तिचनिश्चयइतिचेन्नतद्वेदपारिपठितत्वेनैवतत्रोपादानात्तत्तच्छाखा
ध्यायिभरुषस्तद्यद्वेनविध्वनाद्देदयमवसीयतेछंदोमात्र नियता

नुशासनानुशिष्टशाण्डिल्याच्च तत्त्वनिर्णयात् ननु तर्ह्येवं यदि
पंचरात्रशास्त्रं प्रमाणं न भवेत् तदेवानांगीकर्मः तत्रास्त्र प्रतिपाद्य
करणादिविशेषस्य वैकुंठनगरमंडपादिसंस्थापनस्य संकर्षणा
दिकस्य चावेदसंवादादर्शनात् किंच वेदविरुद्धमेव जीवोत्पत्त्यादि
कं वासुदेवात्संकर्षणो नाम जीवो जायत इत्यादिभिः प्रतिपाद्यते किंचि
कस्य संवादस्य अहिंसादिवाक्यसंवादवद्वेदमूलत्वकल्पनायोगाच्चे ७५
तिचेत् तदेतत् कलिमलविलसितं तथाहि वेदाहं समतीतानि व
र्तमानानि चार्जुन वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदांतकृद्वेदविदेव
चाहं इति स्वभावतो नित्यसर्वज्ञेन परमपदव्यापिना सकल

वेदविध्येन परमात्मेन भगवता नारायणेन स्वयमेव प्रणीतं पंचरा
त्रशास्त्रं अत्र प्रमाणमिति निश्चचनं कथमप्रमाणं न स्यात् अत ए
व महाभारते पंचरात्रस्य सर्वस्य वक्ता नारायणः स्वयं इति
वक्तृविशेषेण प्रामाण्यं प्रतिपादितं ननु मास्तु सार्वज्ञात्कर्तृज्ञा
नकर्तृत्वाद्यस्यादिदोषः तथापि प्रलिप्सा विद्यते अत एव बौद्धा
दिशास्त्रं प्रवर्तयामास तस्मात् कथमस्य विश्वसनीयत्वमिति चे
न्नैवं उक्तविधिनावाप्तार्थी बौद्धादीनाम सशास्त्र प्रवर्तकस्यापि
साधुपरित्राणार्थं स्वावतारशास्त्रप्रवर्तकं चोपपत्तेर्नकिंचि

द्विप्रलिप्सादृष्टेतिसर्वत्रतदाशंकातिप्रसंगात्तामसजनमोह
नायचार्वाकशास्त्रप्रवर्तकत्वेनबृहस्पतिनाप्रणीतायाःस्मृते
रनादरणीयत्वप्रसंगात् ननुसर्वमस्तुतथापीदंशास्त्रंनवि
प्रलिप्सामूलमितिकथंन्तवतोनिर्णयसन्वादीस्मृतीनांचक
थं विनीर्णयः वैदिकपरिग्रहदाढ्यादितिचेत्समानमत्रापि
सर्वत्रहिवैदिकाः संकर्षणादिप्रतिष्ठांतानिकर्माणिभगव ८
दुत्सवाराधनादीनिपंचरात्रमर्यादितैवानुतिष्ठंतियद्येव
मप्यत्रविप्रलिप्सादिनाऽप्रामाण्यमाशंक्येततदास्त

र्वस्मृतीतिहासपुराणानामपितत्प्रसंगोतत्रअथतत्रवेदमूल
त्वंअत्रापितत्समानंपंचरात्रशास्त्रेपिवेदप्रामाण्यप्रतिपा
दनाद्वेदस्यसंस्तावत् क्वचिद्वेदकर्तृपादायनस्यतात्पर्य
वर्णनात् बहुधा स्वस्वोक्तार्थस्यवेदवाक्यसंवादस्यस्वयमेव
प्रतिपादनात् वेदविरुद्धार्थस्यक्वचिदप्यप्रतिपादनात् वै
दिकैरेवपराशरनारदशाण्डिल्यहारीतादिभिः प्रवृत्तत्वात्चमहा
भारतादिषुबहुशः पंचरात्रशास्त्रस्यप्रमाणत्वेनोपपाद
नात् परिदृष्टाचारप्रतिपादकस्यस्मृतिष्वपिदृष्टत्वात्॥

ज्ञीवोत्पत्त्यादिवादस्य तदभिमानिसंकर्षणाद्युत्पत्तितात्पर्येणान्य
परत्वात् क्वचित्कविरोधप्रतिभानस्य स्मृतिष्वपि तुल्यत्वा
त् वेदमूलतया प्रमाणमेव पञ्चरात्रशास्त्रं श्रेयत्ते विशे
षः स्मृतिकर्तॄणां तपःप्रभावेनातिशयितं ज्ञानमुपरे
षां क्वचिदल्पे विप्रतिपत्तिः भ्रमश्च संजायते लोकेऽस्य संभ
वति विप्रलिप्सा अभिमानरहितत्वं च सर्वलोके दैवान्निर्णीयु ८२
तेन तदिदं शास्त्रं परमकारुणिकदयापरीवाद इति न किंचिदपि
क कप्रमाणं भवति न ह्याप्तं तदयालुः सर्वजनवत्सलः साधु

परित्राणाद्युक्त एवमध्ये विप्रलयितुमिच्छति अतोऽस्य वेदविरुद्धप्रतिभावे
ऽपि श्रुतिद्वयविरोधवत्तादृशश्रुतिद्वयविरोधवत्तादृशश्रुतिकल्पने
न विकल्पेनैव निर्वाहः न चैतत्तं बाधप्रयोजनयुक्तमिति स्वकृतश्लो
कः वादे वादे परं नौमि ध्वनिर्यस्याशु पापहा भ्रमरणाकालिकलोकानामसु
राणां च दर्पहः ॥ इति श्रीरामनाममाहात्म्ये श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहास
॰ तात्पर्यविरचिते समसंग्र० ॥ इदं शास्त्रसमस्तादिभारताख्यानविस्तरात् ॥ आ
विरुद्ध मिति निर्मथ्यान दध्नो घृतमिवोद्धृतं नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्म
णो यथा आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्यो यथा घृतं इदं महोपनिषदं च
तुर्वेदसमन्वितं सांख्ययोगकृतान्तेषु पञ्चरात्रानुशब्दितं इदं श्रेयः इ

दं ब्रह्मरुद्रं दंहितमनुत्तमं ॥ ऋग्यजुःसामभिर्जुष्टमाथर्वांगिरसैरपि ॥ नवि
ष्यंति प्रमाणं वै एतदेवानुशासनमिति ॥ तस्मिन्नेवान्यत्र ॥ ब्राह्मणैः क्ष
त्रियैर्वैश्यैः स्वनिष्ठकृतलक्षणैः ॥ अर्चनीयश्च सेव्यश्च नित्ययुक्तैः स्व
कर्मभिः ॥ सात्वतं विधिमास्थाय गीतः संकर्षणेन यः ॥ द्वापरस्य युग
स्यांते आदौ कलियुगस्य चेति ॥ सात्वतं पंचरात्रे ॥ ब्रह्मांडे च ॥ ऋगा
द्यान्भारतं चैव पंचरात्रमथाखिलं ॥ मूलरामायणं चैव पुराणं चै
तदात्मकं ॥ ये चानुयायिनस्तेषां सर्वे ते च सदागमाः ॥ दुरागमास्तद ८
न्यथे तैर्न ज्ञेयो जनार्दन इति ॥ उत्तररामायणे ॥ पुराणैश्चैव वेदैश्च
पंचरात्रैस्तथैव च ॥ ध्यायंति योगिनो नित्यं क्रतुभिश्च यजंति तमि

ति ॥ तत्रैव पारमेश्वरसंहितायां प्रतिष्ठाध्याये चक्रप्रतिष्ठायां तत्र स्था
पनकाले तु तत्संज्ञं मनुं जपेत् ॥ विद्यां गदादिचिह्नोपात्ता पाठयेत्तद्वि
ज्ञान् द्विजः ॥ चक्रषट्केन सम्प्रोक्ते विष्णुरित्यृचोपाठ्य बह्वृचा स्पृश्य
सूक्तं शाकुनमेव च धृतोर्ध्वपुंड्रः सततं चक्रधारीति मंत्रं कठान्
प्रति ॥ पवित्रं ते विततमिति एतन्मंत्रं यजुर्मथात् ॥ छुराहरेति साम
ज्ञान पवित्रमित्यग्निरपि ॥ एभिर्वथमुरुक्रमस्येति अथर्वणवि
दो द्विजः ॥ सर्वं संस्नाप्य विधिवन्नवभिः कलशैस्ततः स्नापयेद्ब्राह्म
णाद्यैस्तैर्मंत्रैरेभिरेव चेति ॥ अत्रादावेव तत्र स्थापनकाले

तत्त्वसंज्ञं मन्त्रं जपेदिति वचनादेवं तेषां सुदर्शनस्थापने विनियोगा
त् सुदर्शनपरत्वं विस्पष्टमुक्तं ॥ अत्रैव स्नापनकलश विनियोगाव
सरे पि ॥ धृतोर्ध्वपुण्ड्रः स्तनेति यातुधानगतेन वै ॥ दक्षिणे तु भुजे वि
ष्ण्वितिपश्चिमगतेन वै ॥ विष्णुनात्तमश्नन्निति वायुदिक्संस्थिते
न वै ॥ अत्रैव संहितायां स्नापनाध्याये ॥ स्नापयेद्देवदेवस्य मध्यस्थ
नवकेन तु ॥ यद्वा सर्वस्य वशिनमित्याद्यैर्मनुभिः क्रमात् ॥ महो ३
पनिषदं तस्मै दिक्स्थितैः कलशाष्टकैः ॥ तत्रैवोत्सवध्याये स्मने
कोत्सवस्नपने धृतोर्ध्वपुण्ड्रः स्तनेति याम्यदिक्संस्थितेन वै द

२

क्षिणे तु भुजे विष्णोर्यातुधानगतेन वै ॥ विष्णुनात्तमश्नन्तीति वारुणीदिग्गतेन
तु तत्रैव रुक्मार्थेश्चूर्णस्नपने ॥ दक्षिणे तु भुजे विष्ण इति वायुसंस्थितेन
तु निखिलेषु भुवनेष्विति वह्निगतेन तु प्रतद्विष्णुः अब्जचक्रेइति याम्य
गतेन तु ॥ एभिर्वयमुरुक्रमस्येति यातुधानगतेन वै ॥ मंत्रैरेतै
रष्टाभिरन्यैः सुदर्शनैस्तथा संस्नाप्य मधुकुम्भेन शुद्धोदैरभि
षिञ्चतेति ॥ अत्र सौदर्शनत्वमेतेषां मंत्राणां साहचर्यादवसितमि
ति तथा कालोत्तरे सौदर्शनसमाराधनाध्याये ॥ एवं प्रसादशिखरे
चक्रं संस्थाप्य तु बुधः ॥ द्वादशारं तथाष्टारं षडारं वा महामते ॥ संस्था
प्य विधिवन्मार्गं तन्त्रेद्वादशभिः क्रमात् ॥ दक्षिणे तु भुजे वि

त्रइतिक्षीरेणाभिषेचयेत् ॥ एतन्निर्वर्यमुरुक्रमस्येत्याद्यमनगतेन धृतो
र्ध्वपुंड्रः स्तनचक्रेणेति चेत्तुरस्येनेत्त ॥ पवित्रमित्यष्टिरितिपंचगव्येनस्ने
चयेत् ॥ ब्रह्मस्वस्त्रस्यान्यत्राप्युपादानं दृष्टं यथात्री विष्णुतत्त्वे ॥ दिव्यांत
रिक्षभौमानामुत्पातानां प्रशांतये प्रत्यक्चं जुहुयादाज्यं ऋक्सूक्तेन शा
तेशांतं ॥ सर्वस्य वशीमेत्याद्येश्चतन्त्रिर्भिश्च शतं दधि दक्षिणे तच्चजे
विप्राद्यैश्चतन्त्रिश्चापि तंदुलैरिति ॥ तथान्यत्रा ॥ प्रत्यंगिनः शि ८
षाशीर्षं ब्रह्मस्वक्तं तथैव च ॥ वैष्णवं पौरुषं चैव अन्यान्मंगलवा
कानिति ॥ ब्रह्मस्वक्तमिति सर्वस्य वशिनेत्यादि मपकमुच्यते
॥ अप्रदेशेषु पात्त नामेतेषां मंत्राणां प्रसुप्तत्ता दिवत्सक्ष

तिवमसंदर्भासिद्धं ॥ अरिविजानामप्येतेषां मंत्राणां धृतां ज्ञष्यादिस्त
वततत्संप्रदायात्सूर्यपाणासिद्धिः ॥ ननु भगवत्शास्त्रे सौदर्शने
कर्मणि विनियुक्तानामेतेषां मंत्राणां सिध्यत्वत्रकृतिश्चेत्तथापि स्रु
त्या काण्वकाग्न्यारुणकेतु धर्मान्निष्वादिषु विनियोगादेषां कथं
सुदर्शनपरत्वमिति चेन्मैवं ॥ किमन्यत्र विनियुक्तस्यान्यत्र विनियो
ग एव न संशयं भवति उत्तर क्रत्या विनियुक्तस्यान्यत्र क्रत्यादिभि
र्विनियोगो न युक्त इति अथवा ॥ यत्र क्रत्ति विनियोगः तदर्थपरत्वमेव
मंत्रस्य युक्तं मन्त्रस्मृति विनियोगानुसारेण तदर्थपरत्वमिति अत्रा
चेपि किमत्र स्वरूपाविरोधात् विनियुक्त विनियोगोनसंभ

ति अर्थप्रकाशलक्षणकार्यविशेषाद्य । नाद्यः मंत्रस्यानुष्ठेयार्थप्र
तिगुणभावगुणानांच यावत्प्रधानमावृत्तेर्ज्यायस्त्वात् । यत्र यत्रा
र्थविनियोगस्तत्र सर्वत्र मंत्रस्यावर्त्तनत्वेनानेकत्र विनियोगावि
रोधसत्त्व । यथास्तोत्रे विनियुक्ता या अपि आग्नेय्या आग्नीध्रमु
पतिष्ठत इति आग्नीध्रोपस्थानेपि विनियोगः । यथा वा ड्रूप
स्तुक्तस्य प्रायश्चित्तजप विष्णोराधनं मोहवशाद्युपस्थान ८५
मंत्र मापणयज्ञमानोपस्थानादिषु विनियोगः । द्वितीयेपि
किमर्थप्रकाशस्यार्थप्रकाशकत्वं विरोधः अर्थकार्यप्रका
शस्यार्थप्रकाशत्वं विरोधः । अर्थैकार्यप्रकाशस्य तदन्यप्र

काशकत्वमिति आद्येपि पक्षे किमेकस्मिन्नेव प्रयोगे अर्थप्रकाश
कत्वं तदन्यायथा विरोधः । उत प्रयोगांतरेपि नाद्यः अभ्युपगम्य
त एवमयापि एकस्मिन्नेव प्रयोगे मंत्रस्यार्थप्रकाशकत्वं तदनावि
विरुद्धाविति न ह्युक्तं मयाप्येकस्मिन् प्रयोगेन उभयं नापि द्विती
यः । प्रयोगांतरेषु विरोधपरिहारात् न च विनियोगांतरेप्यार्थ
प्रकाशकत्वमेव यथा कथं विज्ञोएपालक्षणप्रावाचृस्यात्तदर्थप
रत्वस्यापि वर्णयितुं शक्यत्वात् नापि द्वितीयः । प्रयोगभेदादेवावि
रोधः । लोके प्रयोगभेदेन गीतोश्विगांकर्षतीत्यादिषु गोशब्द

स्यान्नेकार्थ्यं दृष्टं अतोत्रापि युज्यत इति को विरोधः अत्र चेयं स्थितिः
यद्येकस्य मंत्रस्यानेकत्र विनियोगस्तदा श्रुत्यादिशब्दवशात् सर्वत्र
श्रुतिरत्र यौगिकी वा वृत्तिः अथ यद्येकत्र मुख्यत्वमपरत्र गौणी
लाक्षणिकी वा वृत्तिराश्रयणीयेति अत्र तु सौ दर्शनेकर्मणि
विनियुक्तानामेतेषां मंत्राणां मुख्ययैव वृत्त्या तदर्थपरत्वं प्राग
व दर्शितं अत एव तेषां मंत्राणामारुणकेतुकादिषु विनियुक्ता ८
नामपि सौप्दर्शनेकर्मणि विनियोगो न विरुध्यते एव अत एव
विरोधात् श्रुत्या विनियुक्तानामप्येषां स्मृत्यात्रापि विनियो

गो युज्यत इति द्वितीयोपि पक्षोनुपपन्नः विरोधे हि श्रुत्या स्मृतेर्बाधि
तत्वविरोधे तित्र संगात् न च स्मृत्यान्यत्र विनियोगेपि श्रुतिविनि
योगस्य विषयसंकोचो ज्ञायते येन विरोधः स्यात् सर्वत्र विष
यसंकोचस्थल एव विरोधो दृष्टः ननु यदि श्रुत्यादिनियुक्तस्या
पि मंत्रस्य दुर्बलयापि स्मृत्यान्यत्र विनियोगो विरुध्यते तर्ह्यैंद्र्या
गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति श्रुत्या गार्हपत्योपस्थाने विनियुक्ता
याः अप्यैंद्र्यामपि विनियोगः स्यात् विरोधसमानत्वेन श्रुत्या लिंग
बाधवद्योगात् अथोच्यते सत्यं नास्ति विरोधः तथापि लिंगस्य

स्वात्ताविनियोगेऽप्रामाण्यान्नागाद्विनियोजकश्रुतिकल्पनाद्वारेण
विलंबितप्रमाणत्वात् श्रुत्यादिशीघ्रं मंत्रविनियोगे तत्कल्पनानु
पपत्तेर्लिंगमविनियोजकमिति श्रुत्या बाध्यत इत्युच्यत इति चेन्नैवं
स्मृतेनावपि तुल्यत्वात् तथा हि स्मृतिरपि न साक्षाद्विनियोगे प्र
माणं किंतु श्रुतिकल्पनया द्वारकल्पना च प्रत्यक्षश्रुत्याशीघ्रं विनि
योगेन संभवत्येवेति लिंगवत्स्मृतेरपि बाध एव स्यादिति न कश्चि
द्विशेष इति नैतद्युक्तं वैषम्यात् तथा हि न हि लिंगबलेनानेन मं
त्रेणेंद्र उपस्थेय इति विनियोगः साक्षाद्बोध्यते किंच यं मंत्र

इंद्राभिधायक इति एतावत्यवगतेः पश्चान्मंत्राकांक्षाबलेन तत्र वि
नियोगः कल्प्यते श्रुत्या तु शीघ्रं गार्हपत्योपस्थाने विनियुक्ते इंद्रपदस्य
गार्हपत्यप्रकाशनोपक्षीणत्वान्निराकांक्षीकृतत्वान्मंत्रस्य न तन्मू
लाश्रुतिकल्पनोन्मिषतीति बाधकाभावेन विनियोगो न संभवती
ति श्रुत्या लिंगं बाध्यत इति युज्यते स्मृतिस्तु साक्षाद्विनियोगं बोध
यति न मंत्रादिकं स्तोत्रादिकमपेक्षते बोधिते त्र विनियोगे स्वप्र
माणपसिद्ध्यर्थमेव मूलभूतां श्रुतिमनुमापयति अनुमानमप्याकां
क्षानिरपेक्षं प्रत्यक्षश्रुतिविरोधे निरंकुशप्रसरमेवेति विनियोजि

केस्मृतिः श्रुतोनात्रस्मृतास्मन्तेर्बाधः यथाप्रबलेनाप्युपदेशेनप्रवृ
त्तोविनियुक्तानामप्यंगानांदुर्बलेनाप्यतिदेशेनविकृतौविनियो
गोभवतिनचकश्चिद्विरोधस्तथापिदुर्बलस्यबाधस्तद्वत्रापिदुर्बला
यापिस्मृत्यामंत्रस्यान्यत्रविनियोगः॥ किमतिनोपद्यतेकतिक
तिवानदृश्यतेस्मृत्याविनियुक्ताः। अपिमंत्राःस्मृत्यास्मार्त्तेष्वकर्म
सुविनियुक्ताःएवंश्रुतिस्मार्त्तकर्मसुमंत्राणांप्रायशोन्नावएकस् ९९
तु अतः श्रुतिविनियुक्तानामप्येषांभगवच्छास्त्रेणान्यत्रविनि
योगोऽस्त्वतएवेतिनापितृतीयः॥ तत्रापिकिंविवक्षितं॥ किं

श्रुतिविनियुक्तस्यसाक्षादर्थप्रतिपादकत्वमेवनसंभवतिउतश्रौ
तस्यैवमुख्यार्थःस्मार्त्तार्थेतुमंत्रस्यगौणीलाक्षणिकीवावृत्तिरा
श्रयणीयेतिनाद्यःस्मार्त्तविनियोगानुसारेणतदर्थपरत्वस्यापि
युक्तत्वात्प्रयोगभेदेनैकस्यापिमंत्रस्यानेकार्थप्रतिपादकत्वंविरुध्य न
तइतिउक्तमेवनापिद्वितीयःशब्दशक्तेःश्रुत्यावानियंतुमशक्य
त्वात् अतःश्रौतेवास्मार्त्तेवात्रशब्दशक्तिस्तत्रमुख्यतात्परत्रगौ
णीलाक्षणिकावावृत्तिरित्येववक्तव्यंनतुकश्चिन्नियमःशक्यः
कर्त्तुंयदिचश्रौतविनियोगेसर्वत्रमुख्यएवार्थःस्यात्ततःकथं
न ह्यभ्युपगम्यतएवायंनियमः नतुतदप्यस्तिऐंद्र्यागार्हपत्यमु

ष्टतद्रूपत्वलक्षणादिन्निमंत्रस्य गार्हपत्यार्थस्य मीमांसकैरुक्तपात
त्वात् अतएव एतेषां मंत्राणां भगवच्छास्त्रेण सौदर्शने कर्मणि विनि
युक्तानां शब्दशक्त्यनुसारेण तदर्थपरत्वमेव युक्तं अन्यत्र तु सत्यपि
श्रुतिविनियोगे गौणी लाक्षणिकी वा वृत्तिराश्रयणीयेति शि
ष्टं सुदर्शनपरत्वं स्यादेतत् अस्तु सुदर्शनपरत्वं तथापि सौदर्शन
कर्मणि अन्यत्र च विनियुक्तानामेतेषां मंत्राणां विधिविलक्षि
तत्वानां अर्थवादानुवादस्वरूपाणां विधिपरत्वं अविधेयस्य चा २५
नुष्ठेयत्वात् सुदर्शनधारणस्यावश्यकर्त्तव्यतानाभिधानादिति अ
त्रापि चिंतनीयं किं विनियुक्तत्वादेव विधायकत्वं उत मं

त्रत्वादेव आद्ये स्वीकृते विनियुक्तत्वे सति मंत्रत्वात् यद्वा विनियुक्तिरहि
तस्य अथवा अनुवादलिंगत्वात् इति नाद्यः जपपारायणनै
मित्तिकाध्ययनादिषु विनियुक्तानां विधायकत्वप्रसंगात्
किंच॥ गुरुमते अध्ययनस्य नियोगार्थत्वात् स्वाध्यायस्य चाध्य
यनशेषत्वेनाध्ययनविध्युपेतकृत्स्नस्वाध्यायविनियोगाद्विधि
कर्थैवोच्छिन्नास्यात् भट्टमतेपि स्वाध्यायसंस्कारार्थरूपस्वाध्या
यार्थज्ञाने विनियोगे स्वाध्यायस्यापि तत्र विनियोगः सिद्धांत
ति यथा सामान्यास्तु वत इति लिंगद्वारसंस्काररूपस्य सामान्यः स्तोत्र
विनियोग इत्यभ्युपगमात् कृत्स्नस्वाध्यायस्यार्थज्ञाने वि

नियोगात् सर्वत्र विधिर्न स्यात् न द्वितीयः मंत्ररूपस्यैव कपिंजला
नाजमेतेत्यादेर्विधायकत्वस्य मीमांसकैरंगीकारात् नापि तृ
तीयः विनियुक्तत्वमंत्रत्वमंत्रत्वयोर्विधिविरोधत्वाभावेऽसमु
चितस्यापि तद्विरोधित्वासंभवात् किंच विनियुक्तविशेष
णीभूतस्य विनियुक्तस्य मंत्रस्यैवाभावात् यागदानहोमा
दिषु विनियोगसंभवात् अत एव उपपद्यत एव विनियु १०
क्तस्यापि मंत्रस्याम्नायार्थविधिपरत्वं यथोक्तं भट्टपादैः वि
धिशक्तिर्न मंत्रस्य विनियोगेनापनीयते स्वतो विध्यस्पृ
ष्टनियोगं स्मारयिगं स्मारयिष्यति इति नियोगो विनियो

गः नापि चतुर्थः विधिविनिर्मुक्तिरहितानां वर्तमानापदेशरूपाणां
उपांशुयाजमंतरायजतीत्यादिना आम्नायार्थत्वेन विधायक
त्वाभ्युपगमात् आम्नायस्य तावत्स्वात्मविधि विधिकल्पनया ना
मधिकुरूपोत्थयष्टव्यः प्रजापतिरूपांशुयष्टव्य इत्यादीना
म विधायकत्वात् अत्र हि मांत्रवर्णिकदेवतानुवादकत्वमव
स्थापितं अतः परिकल्प्य विधिं नक्तिं प्रमाणांतराभावस्तु दर्शन
धारणा विधायकत्वमेतेषां मंत्राणां वर्णनीयं नापि पंचमः स
र्वानुवादलिंगनिवृत्तकस्याभावस्य विद्यमानत्वात् न हि लिंगा
न्यनुवादकत्वं कुर्वंति किंतु अनुवादस्य सतस्तत्त्वं बोधयंति

अत्यंताप्राप्तेर्थे न स्त्येवानुवादकत्वमिति कथं तत्प्रत्यापयेरन्
अत एव वक्ष्यो ऽष्टाकपालः परिहितदेवन्योद्धारयंतीत्यत्र
विधिरेवाश्रितोनुवादलिंगन्तत्त्वेपि अतोनानाप्रदेशोक्त
त्तगवक्त्वास्त्रोपादानेनासंदिग्धत्वमितिभावः श्राद्धचंद्रिकास्वार
स्यावगतत्त्वदर्शनादिधारणस्य विषयत्वं सिद्धमिति सिद्धं
वश्यककर्तव्यता तत्प्रचक्रादिधारणस्य ॥ तत्परत्वेदवचनैरने १३
के विहितत्वात् ॥ अनिषेधश्च कार्यः स्यात्तप्तचक्रादिधारणे
किंच ॥ एवमनेकश्रुतिसिद्धस्य निषेधः कापि न दृश्यते ननु
स्वशरीरे न्यदेहे वा न वेदत्रिकिणी द्विज इति किणकरणं ॥ नि

षिद्धं तप्तचक्रादिधारणं निषिद्धं इति चेन्नैवं अत्र द्विजशब्दो ब्राह्म
णवचनः तस्य त्रिकिणकरणं निषेध्यते त्र यश्चत्ते किणास्त्रयमाघेत
युद्धद्युत निरंतराभिधारण निभिन्नाइति तद्व्याख्यातन्निरेवव्या
ख्यातं यदि किणमात्रनिषेधपरता स्यात्तदा त्रिशब्दो निरर्थकः
स्यात् अतो नानेन तप्तचक्रादिधारणनिषेधः ननु नभर्यं दे
वताचिह्नमिति देवताचिह्नधारणनिषेधात्तस्यापि निषे
धः प्राप्नोतीति चेत्तन्मीमांसान्यायानभिज्ञानामज्ञानाम
ज्ञानविजृंभितं तथाहि देवताचिह्नधारणं सामान्यतो निषि
ध्यते विशेषस्य श्री विष्णुचिह्नधारणं एवं सत्यपीशाभीय

पश्चालंबनवचं विधिनाप्रत्तंहासा निषेधबाध्यत्वं चक्रादिधारणविधिना
सामान्यस्य निषेधस्य बाध्यत्वास्तु न तु स्मृतिविहितेन सामान्यनिषेधेन
श्रुतिशतप्रतिपन्नस्य विशेषरूपस्य तप्तचक्रादिधारणस्य बाधनं कु
र्यं गम्यं एवं येष्वपात्रान्ये सामान्यनिषेधास्तेषां सर्वेषां एतैर्विधिभिर्बाध एव यु
क्ततरः न च तप्तचक्रादिधारणं न कर्तव्यमिति एवं विधिविशेषरूपेण
निषेधकं वाक्यं यस्य कस्यापि शास्त्रेषु यथमवतरति यदि चाप्यस्ति तत्
तु पक्षस्य मानस्य यागगतारविंदकल्पमपि तादृशं वचमाशंक्यते ता ८२
दृशं स्वजननीव्यभिचारशंकया स्वस्यापि ब्राह्मण्ये न विश्वसेदिति ॥ श्
रूयमाणमपि वाक्यं श्रुतितयाशक्यते श्रुतितया वा न द्वितीयः

तस्य स्मृतिवाक्यस्यानेकश्रुतिविरुद्धस्याप्रामाण्येनादरणात् विरोधा
धिकरणसिद्धं हि श्रुतिविरुद्धं स्मृतेरप्रामाण्यं नापि प्रथमः । स्यापि श्रु
तिः । किरागादिप्राप्तत्तस्य चक्रधारणं निषेधन्ते विधिप्राप्तं वा नाद्यः तप्तच
क्रादिधारणस्यऽऽस्वस्वरूपत्वेन रागप्राप्तत्वात् न द्वितीयः निषेधस्य प्रापकस्तु श्रु
पजीवितया प्रापकस्य शास्त्रस्योपजीव्यत्वेन तस्य बलवत्त्वात् तेनैवास्य बा
धप्रसंगात् यत्रापि सामान्यांतरूपो विधिः येयजामहे करो
तीति विशेषरूपस्य निषेधः नानुयाजेषु येयजामहे करोतीति तत्रापि नि
षेधस्य दुर्बलतया विधिबाधकतायोगान्निषेधस्य तेनात्यंतबाधयोग

ड्विकल्पस्याप्यदृष्टदोषदुष्टत्वाद्विधिवाक्यशेषभावो निषेधस्य पर्युदासाश्रय-
णांगीकृत्य तस्मात्र निरूपणः पर्युदासाधिकरणः समविषमयोस्तु विधिनिषे-
धयोर्विषिमा बाल्यं किमुत वर्ण्यते अतोऽत्र न तप्तचक्रादिधारणबलाद्व-
वत्तन्निषेधस्य बाधो युक्तः ननु विधिना निषेधश्चेत् कथमत्यंत-
बाधउपपद्यत इति चेत् निषेधेनैव कथं विधेर्बाधः तर्हि विकल्प-
साभाश्रयणीय इति चेन्नैवं तुल्यबलविरोधे हि विकल्पः न चात्र ५३
तुल्यबलता निषेधस्य विधिकपत्नीव्यत्वेनत्फलवत्वात्किंच एक-
र्थसाधनत्वे हि विकल्पः न तप्तचक्रादिधारणं च पुरुषार्थसा-

अनंतश्च यदि तदनुष्ठानेऽपि स्यात्प्रत्यतेततोऽवश्यमेतत्सादिधारणे को-
पानमयनां बलं चालयेत् ततश्च विधेरनुष्ठानलक्षणासंभावनाप्रामा-
ण्यं स्यात् तस्मात् युक्तं तस्य प्रबलत्वात् अतो न विकल्पसंभवः नन्वेवं त-
र्ह्यतिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति नातिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीत्यत्र विक-
ल्प एवेति मीमांसकानामालापः कथमिति चेत् उक्तं यदा त्रिरात्र-
शीघ्रमवसमापनीयः अत्यन्तासोमरसस्तदा षोडशिग्रहण-
परित्यागेऽपि न क्षतिर्वैगुण्यं अन्यथा षोडशी ग्रहीतव्य इति विधे-
रत्यंतबाधप्रसंगाद्विकल्पवाचोयुक्तिस्तत्र अत्र तु तप्तचक्रा-
दिधारणसाध्यस्य पुरुषार्थसाधनत्वे सिद्धिः धारणेऽपि शिष्टैः

धारणेपिसिद्धिः तदानकथंचिदपिधारणंस्यादितिविधेरत्यंतबाध
एवस्यात् नत्रविकल्पोप्यदिनमिथ्यातितदाऐकान्त्यावात् सुतराम
विकल्पइतिः अतोत्रनिषेधेन विधेर्बाधो विकल्पोवा विधेरत्यं
तबाधः प्रसज्येतइतरथातुनिषेधस्यात्यंतबाधः नान्यागति
रस्तिनत्र प्रबलतयाविधेर्निषेधस्यदुर्बलत्वेतयाविधिनेवानि
षेधबाधोयुक्तः ननुनिषेधेनविधेरितिननुविधिनिषेधयोरु
भयोरप्यत्यंतबाधः विषयभेदादविरोधएवानयोर्वर्णायितुंयु ५४
क्तइतिचेत् नविषयव्यवस्थापकवचनादर्शनात् विषयव्य
वस्थायामपिद्विदिणोत्रभुजेविप्रोवित्तयाद्वैसुदर्शनमिति

वचनात्स्वाल्पविषयतयाव्यवस्थास्यादितिब्राह्मणस्यावश्यंधार्य
मेवस्यात् निषेधोपियदिविषयस्यैवकल्प्येततत्तोनविषयव्यव
स्थाशक्याकर्तुंनचाश्रमभेदेवाव्युक्ता ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावा
नप्रस्थोयतिस्तुकः ॥ अवश्यंधारयेच्चक्रमाश्रितस्तमतंद्दितइति
सर्वेषांविधनात् ॥ किंच ॥ अनेकवचनैस्तप्ताद्धिधारणस्यचवर्
णिमपिवर्णानां विहितत्वान्तकेनापिप्रमाणेनविषयव्यवस्थे
तिविधिनानिषेधबाधएवननुश्रुतेरत्यंतबाधनंवैदिक
प्रमाण्यासहृतमितिचेन्नवयमत्यंताप्रामाण्यंवदामः किं

उयथा प्रत्यक्षादिविरोधप्रदादित्यो यूप इत्यादीनां गौणत्वमाश्रितं
तद्वदत्रापि निषेधस्य गौणीलाक्षणिकी वा वृत्तिराश्रयणीयेति त
स्मात्प्रिणालाक्षणिकार्थत्वं वा नांतरीयकेन दिवाग्निश्चेतव्य इत्यादि
वत् अत्यंताशक्तं प्रति नित्यानुवादकत्तया वा मा तत्र प्रातरन्वतं
तवदेति पुरोडाशादज्जुक्तनियोग्निहोत्रमित्यादावनुदितहोमनि १०५
षेधस्य उदितहोमप्रशंसायामेव तात्पर्यं न तु निषेध इत्यात्रय
णावत् अन्यार्थप्रशंसापर्तया का वा गतिस्तप्तचक्रादिधा
रणनिषेधस्य समाश्रयणीया न तु निषेधपरत्वमेकेत्यका

मेनापि स्वीकर्त्तव्यं अतो न स्मृतिरपि विधिपरिमंथिनी तादृशी स्मृ
तिर्गगनारविंदकल्पैवेत्येव तत्वं ॥ स्वकृतश्लोकः ॥ यस्य चक्रं म
हान्नक्रचक्रे रक्षितवान् द्विपं विदार्य च चक्रपाणिं तत्तव चक्रवि
नाशनं ॥ ॥इति श्रीरामनाममाहात्म्यप्रकाशिकायां तिलकायां तिलो
केत्रयकृताश्रमविरचिते शंखचक्रविधमनं नामाष्टम अत्र के
श्चिदाधुनिकैरुक्तं तप्तचक्रधारणनिषेधकं वि... केवल
मंतबुद्धेषु बुद्धकोषेषु अदर्शनात्स्मार्त्तोपि कल्प्यः ॥ अस्तु नाम
नं तथापि विधिबलेन निषेधिकास्मृतिरपि दर्शिता वा गमिष्य
त्नि वाक्यं किंच ॥ वद्धचनं शंखचक्राद्यंकनं च गीतं तत्त्वादि

कं तथा। एकजातेरयं धर्मो न जातु स्यात् द्विजन्मन इति वचनं। यथाश्रमसाम
गं कापमनर्हे सर्वकर्म नव चक्रांकितो विप्रः सर्वकर्मसु गर्हितः
॥ शंख चक्रं मृदायसूत्रं यो धत्ते सायसेन वा॥ स शू[illegible]स्त्रिकार्यः
सर्वस्माद्द्विजकर्मणः इति निंदा च शूद्रमात्रधर्मपर[illegible] चक्रादिधा
रणस्य व्यवस्थापयंती इति चेन्न दक्षिणे भुजे विप्र इति श्रुतिवि
हितं विप्रादीनां चक्रधारणं स्मृतिनिषेधमते निंदन्ते वेत्ति वाक्यं कथ ५६
मुन्मत्तप्रलपितं न स्यात् अतो यमर्थः॥ शंखचक्राद्यंकनं नृत्य
गीतादिकरणं नामसंकीर्तनादीकमेकजातेः शूद्रस्य धर्मः इत्य
र्थः॥ गीतनृत्ययोरपि ब्राह्मणजातिधर्मतायमशौनकात्याम्भ

का। हरिगीतं विनैवाज्यत ब्राह्मणेन नरोत्तम भाषागानं न कर्तव्यं तस्मा
त्पापं च यात्वतं विष्णुगानं च नृत्यं च नटनं च तथैव च॥ ब्र[illegible]णानु
ब्राह्मणजीतीनां कर्तव्यं निजकर्मवत्॥ इत्यादि॥ अथवा यद्धर्मे
पं शंखचक्राद्यंकनं नृत्यगीतादिकं च तदेकजातेः शूद्रस्यापि
वोधयेयुर्हिताहितं॥ यथा दर्भमाननीयाश्च नार्हस्याचार्यकं कचिदिति
द्वितीयस्य त्रवचनस्य तथा चक्रांकित इति अत्र अ[illegible]प्रश्ने षेण
व्याख्येयं जातस्य च चक्राद्यंकनस्य सा द्वाक्षसंस्कार[illegible]तया सकल
कर्माधिकारापादकत्वं वचनश्रुते रूपपादयिष्यामः तृतीयस्य वयम
र्थः॥ यो मृदादिरूपैः शंखचक्रे स्वयमेव बिभर्त्ति न त्वाचार्यमुख

नमूलतस्यापिसारणस्याऽतनमध्येनशंखचक्ररहितश्चवसकस्यदिज
कर्पस्यचअनधिकाराद्बहिःकरणायोग्यइति॥यथाहुर्शांजि[illegible]ः॥आचार्य
दनाभिप्रायाःप्रायोवादस्तदक्षिणः॥अंगोपांगेष्वसंय[illegible]ःकृतोपिन
कृतोभवेत्॥एवमन्येषामपिवचनानांकृत्याद्यविरुद्धएवार्थोवर्णनी
यः विद्धार्थवर्णनेजीवितामवोछिद्यात्॥अतोनिषेधबाधादत्ते
कस्कृतिशतविहितश्रुद्धावर्णधर्मर्यवंश्रास्तणादीनांतज्ञचक्रादि ५१
धारणस्येतिसिद्धं॥अनुष्ठानबाहुल्यचवनाचारिबाहुल्यवतश्च
वनाचारिभितिसर्वंसमंजसं॥नमुनेमिनातज्ञनलचक्रकृतिः
बिलन्निअपधृतसुदर्शनं॥सतचक्रधारी॥पवित्रेणबद्धेन

सताइत्यादिनिर्वचनगणेष्वक्रमात्चधारणंविधीयतेक्वचित्तुअ
चक्रेपवित्रेछिन्नयाद्वेसुदर्शनं॥सव्येश्चशंखंबिभ्रयादितिशंखच
क्रधारणं॥अपरत्रापि॥आयुधानिबिभ्रत॥उरुक्रमस्यचिह्नै
रंकिताः॥लिंगान्यंगेतास्तकान्यपर्यंतिइतिबहुवचनेक्षर्यमाणा
नामनेकत्वंप्रतीयतेकथमेतेषांविविधकल्पितार्थानामर्थेति
निश्चयइतिचेत्तदावहितमनाःशृणुआयुधा[illegible]न्यादिषु
बहुवचमुपादेयगतत्त्वयान्येकत्वादिवद्धि[illegible]हितं[illegible]पबहुवचस्य
कपिंजलाधिकारणन्यायेनत्रित्वेपर्यवसानेप्राप्ते॥पंचायुधा
यो[illegible]णीत्यक्तिःश्रद्धोपद्दहितैरितिवचनानुसारेणपंचसंख्या

यां पर्यवसानं समाश्रयणीयं अत एव चिह्नलिंगशब्दा अपि आयु
ध विशेषपराः समाश्रयणीयाः एवं स्थिते तत्र चक्रादिधारणं पंचा
युधधारणे नानाशाखोपात्तानां वाक्यानामुपसंहा[illegible]वश्यमुररी
करणीयः तथा च सर्वेषां विकल्पो वायं चायुधधारणे विध
येकं विधयैकदेशानुवादकं च भिन्नवचनयोर्वा भवेत् तत्र
नाद्यो विकल्पो युज्यते विकल्पप्रतिपादकाकाराद्यदर्शनात् पंचा
युधधारणानुष्ठाने तदितरवचनार्थयोरप्यनुष्ठितत्वेन त्वल्पवि ५८
कल्पायोगात् शक्ताशक्तादिभेदविकल्पव्यवस्थापकवचना
दर्शनेनायुक्तत्वात् अदृष्टदोषदुष्टत्वेनागंतुकत्वाश्रयणा

पत्त्वात्तस्मादेकं वर्णिते द्वौ वर्णिते त्रीन्वर्णिते चतुरो वर्णिते न पंचवर्णि
तेस्यत्र आर्षेयवरणैकदेशानुवादमात्रमेव यथैकवरणयोराश्रि
तं तथा पंचायुधधारणविध्येकदेशानुवादनेनैव तेषां युक्ततरेति
सर्वेषां चायुधानामपि समाधारणे परस्तत्र विशेषः प्रतिकृति
कस्मिन्नेव मंत्रेण तत विष्णो अत्र चक्रे सत्पारत्यमस्ते वा क्वोदध
त्यंतेन शंखचक्रादिधारणं विधमयत्र अन्ये पुराणा[illegible]गान्यंतेता
वकान्यपर्यंतिद्रुतिकेषांचित् निशायितानाधिकारिणामेव पंचा
युधधारणात् विधानात् उक्तानां पंचायुधधारणेऽत्र अशक्ता
नां शंखचक्रधारणमिति निर्णयो रोचते तेन नु ६ दि[illegible]

विप्रो बिल्व याद्वेस्तु दर्शनं इत्यादिषु च सुवर्णं धार्यं मित्यादाव लंकरण
रूपेण प्रतीयते ॥ यथाह बृहस्पतिः जातस्य तु कुमारस्य धारयेत्
पंचमे दिने ॥ चक्रं तु बिल्वत्फ सर्वेषु मांसः स्त्रीज[illegible] अपि चेति
अन्यत्र तु चक्रं बिल्व त्रिविधं धार्यित्तव्यमिति नो[illegible]नात् प्रतन्न
रित्यादिभिश्चक्रेण तापनमत्र अपरत्र तु रुक्मस्य विकारैरंकि
ताइतिचक्रेणांकनमात्रमिति अत्र तु नेतरेतरस्यैकदेशानुवाद दे
काः ॥ आभरणादिस्वं कनादेर संभावात् अतो विकल्प एवात्र स ५५
माश्रयणीय इति चेन्नैवं वादीः लंकरणमात्र विधाने आभरणादि
रूपेणैवेति सरस्ता निर्णयस्याशंक्यत्वात् ॥ किंतु कथं लंकरणमि

ति विशेष पर्यवसानाकांक्षं भवति तत्र असति विशेषोपस्थापक प्र
माणे सुवर्णं धार्यमित्यादिवत् धारणमात्रमेवस्यात् न तापः तापं
कनं अत्र तु सर्वशाखा प्रत्यय न्यायेन सर्वेषामेकत्रोपसंहारे स
ति अश्वमेधीयं पशुमालभेत इति पशुशब्दस्य समान प्रकरणपरि
पठितछागस्यैव पायांमेदस इति मंत्रोपात्तस्य छागे पर्यवसानं च तत्र मं
त्रांतरोपात्त विशेषे पर्यवसानमेव समंजसमिति विकल्पो यु
क्तेन तत्स्व सर्व वचन निष्पाद्योयमर्थः यथा कंठे भवति तथा
ऽग्निप्रतप्तं चक्रं बिल्वयादिति यत्राभरणरूपेण धारणं बृहस्प
तिना उक्तं तत्र नित्यधारणं किंतु ग्रहादि निवारणार्थं धारणं तत्र मे

वेतिनच्तदत्रविधीयतइतिस्तू निरूपितोनीतिपयः। अनेनैवन्या
येनस्थानविध्ययकस्य प्रमाणे निर्णयो व्यवसेयः। तथाहि। चक्रं
बिन्तत्त्विचिद्रुषोत्तिशरीरेयत्रकुत्रचिद्धारणं प्रतीय[illegible]क्र चितुंमध्ये
बाहुमितिबाहुमध्यस्थानं तयात्र परत्रमूलेबाहोरितिबाहो
मूलं वा एतेषां चैकवाक्यत्वे सामान्यस्य विशेषपर्यवसाने च
स्ततिअयमर्थः स्यात् शरीरावयवेषु बाहोः क्रमस्तेन्तु उत्तमध्ये १००
चक्रं बिभृयादितिअस्मादिवन्यायान्मूलेबाहोरितिअविशे
षेण बाहुमूलस्थानकचेशखचक्रयोः। प्राप्तेवद्वितु नुजेवि
प्रो बिभृयाद्वैमृतुस्पर्शनं। सव्ये तु शंखं बिभृयादिति वचना

व्यवस्था संपद्यते अतः सर्वं सुस्थितं ननु शंखचक्रादिधारणस्याना
रभ्याधीतत्वात् स्तृतासइतितद्धंतरस्तत्रमासक्तेतिफलश्रव
णात् स्तुतार्थत्वं प्रतीयते धृतोर्ध्वपुंड्रः परमचक्रधारीतिध्यान
गतत्याक्रत्वर्थत्वं च तदुभयमपि कथमेपि कमेकस्योपयुज्य
ते इत्थं विनियोगपृथक्त्वात् यथादध्नाजुहोतिदध्नेन्द्रियकामस्य
होतव्यमिति एकस्यैव दध्नः क्रत्वर्थत्वं वा विरुद्धमिति यथावा
ज्योतिष्टोमादेः पुरुषार्थस्यापि यज्ञेन दानेनेति भागवन्ते दाब्र
न्नविद्याशेषत्वं तथात्रापि ध्यानांगत्वे पुरुषार्थत्वं चैकस्यैव तथा
प्ययं विरोधः कथं परिहरणीयः क्रत्वर्थत्वे तु केशवमस्त्वव प

नादिवत् कर्तुः संस्कारकतया कर्त्तारं प्रति गुणत्वं चक्रादिधार
स्म णस्यात् । पुरुषार्थत्वेऽपि कर्त्तुरपि पुरुषस्य कर्मार्थत्वादिकर्मशेष
त्वात् कर्त्तारं प्रति प्राधान्यं न वेदिति । एतदपि विनियोगभेदादेवा
विरुद्धं । तथाहि । नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीतीति पुरुषार्थतया
कर्त्तारं प्रति प्राधान्यस्यैवोपवीतस्योपवीतं देवानामुपव्यय
त इति दर्शपूर्णमासांगस्योपव्यानस्य कर्तृसंस्कारकत्वेनान्यप
रत्वेऽपि विनियोगस्तेद्यावत्तद्वत्र किमिति नांगीक्रियते । अस्त्वे १०१
वं तथापि स्मृतचक्रधारी विष्णुपरं ध्यायतीति ध्यानांगस्यैव
चक्रादिधारणस्य व्यासः । तस्मादायुधं कित्तोत्तवापित्

कार्यं करोति यः । तप्तवैवं प्रतिगृह्णातिगयायां गदाधरः तस्मान्मुद्रां
कित्तो यस्तु दैवं पित्र्यं करोति यः । नित्यं नैमित्तिकं वापि अत्यर्हं चाह
र्यं तत्त्वे दित्यादि निरनेककर्मार्थता कथं युज्यत चेत् तदपि युज्यत ए
कएव एकस्याप्यनेकार्थस्यावकुशोदष्टत्वात् । यथा वेदिवर्हिः सं
स्काराणामंगप्रधानतूतानेकयागार्थत्वं । यथा वा दृष्ट्या पशुना
सोमेन वा यजेतसोमावास्यायां पौर्णमास्यां वा यजेतेति पर्वकाल
स्यानेकधर्मयागशेषत्वं तद्वत्रापि तत्रानेकशेषत्वं विनियोगवशे
नोपपद्यत एव । किंच । शुचिना कर्म कर्त्तव्यमिति शुचित्वं सकल
कर्मांगतया विगानप्रसिद्धं तस्य बाह्याभ्यंतरेत्ते देने द्वैविध्यमति

धारयच्चक्रं चिह्नादिकं वाह्यं अन्यथा गांघ्रपेततो तिबाह्यस्तु ध्यंतः प्रवेशाक
र्यं स्यात् विष्णुचक्रांकितं देहं पवित्रमिति वैष्णवेति रितिवचनं नन्व
अत्रापि येन घृत इति पावनत्वान्निक्षुनाच्चुडा चिह्नं नियतं तस्यैवा
विनत्वां युष्मनि मे इति वचनाच्च अत्रापि येन घृत इति वचना
स्व श्रुति रूपचात्मकस्य कर्मशेषता नितरां युज्यते ननु नव वेद
पित्तथाप्येकस्य कर्मणो युक्तमेव प्रयोजनमिति न्यायात्तद् १०२
ष्टार्थत्वेऽपि श्रुतासद्दृष्टं तस्त्वसमाचरन्तोति सुखानुभवः अं
कितालोके सुभगा भवामः इति सौभाग्यं भूरितेजः प्रधर्षती
ति तेजस्विवर्चस्व धंतं तथा चक्रे नित्यं धारयते नरः तेनस्य

त्वनेनत्रपेक्षसमस्यप्रवर्तते इत्यादिभिरनेकफलार्थत्वं कथमिव प्र
तिपद्यत इति चेत तदपि विद्वांसो विपांकुर्वन्तु किं कर्मेव यं वेद
एवानेकेषु विनियुक्तेनहि वेदप्रतिपन्नेऽर्थेनुपपत्तिर्नामनापि
वेदवचनस्याति भोराद दृश्यते चानेकफलार्थत्वं यथा त्रयकर्म
णां स्विष्टकृदादीनां दृष्टार्थत्वं मीमांसकाः अंगीकुर्वन्ते यथा च
यो वृष्टिकामो न्नाद्यकामो यः स्वर्गकामः सौभद्रेण स्तुवीतेति
सौत्तरस्यानेकफलार्थत्वं यथा वा सर्वेभ्यः कामेभ्यो दर्शपूर्णमा
सायोः यथा वा वैश्वानरेष्टः भूतएव तेजस्वन्नाद इन्द्रियावी
पशुमान् भवति इति इत्तया तेद्यर्थता अतो नेकफलार्थत्वं

अपियुज्यत एवं चक्रादिधारणस्य । ननुस्यादनेकार्थत्वमपि
जन्मांभोधिस्तत्त्वे । नेमिना तद्धतन्त्रब्रह्मणसायुज्यं सलोकता
माप्नोतीत्यादिभिर्मोक्षार्थत्व । मपि निगद्यते तत्कथमुपपद्य
ते । तथाहि । अस्तज्ञानैः कृसाध्यः खलु मोक्षः नस्योपायांतरम
स्ति । यथोक्तं । यदाचर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यति मानवाः तदा
शिवम् विज्ञाय दुःखस्यांतो भविष्यतीति न कर्मणा न प्रजा
या धनेन । नाहं वेदैर्न तपसा न दानेनेत्यादिषु । अतो न चक्रा
दिधारणस्य मोक्षहेतुता युज्यते । न च वाच्यं चक्रधारणस्य विधि १०३
बलादेव सामान्यस्योपायांतर निषेधस्य संकोचो भविष्यतीति

ज्ञानेन सहास्य विकल्पेनानुष्ठानायोगात् । बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवा
न्मां प्रपद्यत इति अनेकजन्मसंपाद्यं खलु ज्ञानं मोक्षहेतुः न च गु
रुतरेणास्य विकल्पो युज्यते तत्प्रतिपादकशास्त्रस्य अननुष्ठान
लक्षणाप्रामाण्यप्रसंगात् न च तदुक्तं । अथ मन्यसे यथा दर्शपू
र्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेत ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेत्ये
कफलार्थत्वं गुरुलघ्वोरुभयोरपि तथात्रापि । भविष्यतीति तन्न
साध्यस्वर्ग वैषम्यादुपपद्यत एव दर्शपूर्णमासयाजिनोपि
ज्योतिष्टोमयाजिनोतिशायितः स्वर्गः न चात्रापि तथोपपद्यते
मोक्षस्वरूपफले वैषम्याभावात् परमानंदप्राप्तिः खलु मोक्षः

नचतत्रवैफल्यं किंचध्रुवोर्ध्वंपुंड्रःस्वतच्चक्रधारीतिमोक्षसाधनज्ञाना
गतया। विहितमेवज्ञानंविहायसाक्षान्मोक्षसाधनत।यात्तदेवविधीयतइतिचेन्मीमांसायांनिपुणैः कथंह्यस्यार्थोनस्यात् अंगस्य
प्रधानसाध्यफलसाधनत्वेऽंगिनोवैयर्थ्यप्रसंगात्। अथो
च्यते। ध्रुवोर्ध्वपुंड्रइतिमोक्षसाधन ज्ञानांगतयापरंपरया
साधनत्वेनप्राप्तमेवमोक्षलक्षणफलंचक्रधारणस्यप्र
शंसार्थजन्मांगोष्ठितत्त्वेष्वादिष्वनुपपद्यतननुमोक्षसा १०६
धनतयाचक्रधारणस्यविधिरिति। एवंचतत्रिसकलधा
र्मांगस्यतदाचक्रधारणस्यफलश्रवणंसर्वत्रतत्तदंगि

फलानुवादएवस्यादितिपुरुषार्थत्वंनस्यात् कथंअत्रनिर्वा
हइतिउच्यते। यत्रत्वेकेनैववाक्येनक्रत्वर्थत्वंफलार्थत्वंचउच
त तित्रफलश्रवणमर्थवादः यथा। यस्यपर्णमयीजुहूर्भव
तिनपापंश्लोकंशृणोति। अत्रजुह्वापर्णतयसंबंधपरत्वेवाक्यभे
दप्रसंगात्फलश्रवणस्यप्रशंसार्थत्वेनाप्युपपत्तिःक
र्तव्यर्थश्रवणस्यानन्यगतिकत्वात् फलश्रवणमर्थवादइ
तिनविवक्षितेफलं यत्रतुवाक्येनपुरुषार्थताप्रकरणे
नक्रत्वर्थतातत्रप्रकरणबाधेनवाक्यात्पुरुषार्थमेवय
थागोदोहनेनपशुकामस्यमाहिंकेनप्रतिष्ठाकामस्य

त्यादिवाक्यात् च्चर्थत्वं फलार्थत्वं न संभवत्येव प्रकरणस्य फलेऽ
षबोधकत्वायोगात् फलवदाकांक्षप्रकरणांत स्पूलत्व। दंगत्वे
एव प्रमाणमिति। यत्रापि प्रकरणान्तरस्थ अर्थानुद्रेषत:
अर्थवादात् फलार्थता तत्रापि प्रकरणस्यानन्यगतिकत्व।
न। फलश्रवणस्य प्रशंसामात्रयाप्युपपत्तेः। फलमविवक्षि
तमेव। यथा कर्मण एवयज्ञस्य क्रियते कर्मे यजमानाये
त्यार्थवादिक फलश्रवणं। यत्र च अन्योन्यनिरपेक्षवाक्य। १०५
का द्वयेन वा अन्योन्य निरपेक्षवाक्यद्वयं शेषत्व तात्पर्य
वादद्वये च अर्थत्वं फलार्थत्वं च प्रतीयते तत्र विशेषनि

र्णायकप्रमाणाभावात् अनयार्थत्वं चाश्रियते यथा दर्शः अस्य हि वाक्य
द्वयेनोभयार्थत्वं तदुच्चक्राधिकारणस्य वाक्यद्वयशेषमात्रार्थवाद
द्वयमांप्रतिपन्नमथाउभयस्याफलयार्थत्वं तं अंगीकरणीयं तथाहि
वाक्यद्वयेपि विहितं तत्र च क्राधिकारणस्य फलकांक्षायामेकत्र
संन्निहितं त्रीहरेवफलं तयान्वियते अपरत्र फलमेव तत्तयोरप्यर्थ
योरप्राप्तत्वादुक्तयत्रापि विधिरेव भवति भाग्योनुवादकता विधित्वे
संभवति निरर्थकस्यानुवादकत्वस्यायुक्तत्वात् किंच फलार्थवा
क्यानुवादकत्वं क्रत्वर्थवाक्यानुवादकत्वं क्रत्वर्थकस्य भवति त
स्मिन्वाक्ये क्रत्वर्थकस्याभवति तस्मिन्वाक्ये क्रत्वर्थकस्य कथं चिद

प्रप्रतीतेः फलवाक्यस्य क्रत्वर्थकस्य वाक्यानुवादकत्वं च फलत्वेन तस्मा
धनकत्वलक्षणायां भवति तच्चान्याय्यं वचनन्याय विरोधाभावेपिमु
ख्यया वृत्त्या फलविधिस्तत्र वे लक्षणया अनुवादत्वाश्रयणस्यायुक्त
त्वात् तत्त्वं भिन्निः थाग फलसाधकत्वमंगस्यास्ततंत्रस्यनोपप
द्यते तथात्वे भिन्नो वैयर्थ्य प्रसंगात् अतोन्याय विरोधस्त्वनुवाद
त्वाश्रयणमिति चेन्न फलतारतम्ये नांग्य वैयर्थ्यात् केवलांगसा
ध्यात्फलादतिशयितरं फलमर्थांगोपेतेनांगिनां साध्यतश्चति १०६
त्पने कोवा विरोधः यत्र चैतादृशन्याये विरोधस्तत्राग्निहोत्रादिप्रकरणस्य
मोक्षस्तुत्प्रतिपादकवाक्ये मोक्षलक्षणफलत्वेसंभवाभा
२

वात् ज्ञानव्यतिरिक्तमोक्षसाधननिषेधकवचनविरोधश्चतत्रागत्यालक्ष
णायानुवादत्वाश्रयणं नच विरोधाभावे क्वचिदनुवादत्वमा
श्रितमिति सर्वत्र तत्संगिकार प्रसंगः अतिप्रसंगात् अतः क्वच
र्थमपि चक्रादिधारणं नानाफलसाधकतया पुरुषार्थपूरं
परमामोक्षहेतुरिति सिद्धं सन्मानसरंजकः पंथाः स्वच्छत्वाक
दक्षाद्दूरे करे लोकपक्षं लोकाद्यभाषानं वदंतपपनात्तं तत्त्व
हे पुरुषोत्तमं ॥ ॥ इति श्रीरामनाममहात्म्ये श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त
नामीके अष्टकताश्रयः नवमः प्र॰ नन्वस्तु क्रत्वर्थत्वं फलार्थत्वं च तत
फलार्थत्वं च तथापि देवानं केचित्तु भक्त ॐ नामः उपवी

तादिवद्धार्याः स्त्रां खचक्रादयस्तथेत्यादिभिर्नित्यत्वमपिश्र
नीयते तत्कथमुपपद्यते फलार्थत्वे हि फलकामनाया अ
नित्यत्वेनानित्यः प्रयोगः स्यात् कर्त्रर्थत्वेपि फलसंबं
धस्य कर्त्तारप्यनित्यत्वेन तत्प्रयुक्तस्यापि अनित्यः प्रयो
गः स्यात् एतादृशस्य कथं नित्यत्वं युज्यत इति चेत्तद २७
पि वदामः विनियोगपृथक्त्वादेवोपपद्यत इति यथाग्नि
होत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोत ५
ति विनियोगभेदादेकस्य काम्यत्वं नित्यत्वमपि यथा च यद्युः
पुरुषार्थत्वं च तद्वदत्रापि इति उभयत्र भावात् केचि
२

दुव्यतिपाप्मानमरातिं तरेमेत्यादिभिः पापनिवर्तकतयाश्र
यस्य त्वेतस्यानैमित्तिकत्वमपि चक्रादिधारणस्यास्ति त
पि युज्यत एव याजयित्वा प्रतिगृह्य वानन्नत्रिः स्वाध्या
यमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीमिति नित्ययोरेवाध्ययन
जपयोर्नैमित्तिकत्व दर्शनात् देवतास्य वाल्पस्त्रावृत्या
तयो यद्दुरुत्पत्त्याद्वयनत्रैधातवीयेन यजेतेति दीक्षावि
शेषत्वेन क्रत्वर्थस्यैव त्रैधातवीयस्य नैमित्तिकत्व दर्शनात्
वैश्वानरस्य नैमित्तिकत्व काम्यत्वयोर्दर्शनाच्च तस्मात् सुचिवो
त्रज्ञानात्प्रस्थित स्मकल्पकर्तुरेकस्यावस्यनाना फलवियो

गाद्य विदित्तकाम्यत्वस्य प्रायश्चित्तरूपतया प्रापितनैमित्तिकत्व
स्य प्रदानरूपश्रवणाच्च नित्यनैमित्तिकत्वं तप्तचक्रादिधारणस्य ब
ह्मपूजेन्द्रजन्मध्ये अवश्यं धार्यमिति विधेः अस्त्वेवमनेकार्थत्वं
तप्तचक्रादिधारणस्य कथमस्यानुष्ठानपरिपाटी अशेषक्र
तुशेषतयास्य सकृदेवानुष्ठानं तथाहि ॥ अविशेषांतर्भावेन ख
ल्वस्य क्रतुशेषता अविशेषं च ॥ कन्ररूपकिणसंबंधस्तस्य श
रीरस्य भवति ॥ विष्णुचक्रांकितं देहं पवित्रमिति वैश्रुति १८
रित्यंकनसंबंधेन पवित्रत्वश्रवणात् ततश्च यावत्किण
संबंधस्तावत्पवित्रत्वात् ॥ तावन्मात्रोपजीवनेनैव च

क्रादिधारणादीनां प्रवृत्तिः न पौनःपुन्येन कृतत्वश्चक्रादिधारणम
नुष्ठापयंति यथानेकांगप्रधानयागार्थानामपि बर्हिर्लवनं च न
यावत्प्रधानमावृत्तिः किंतु सकृदेवानुष्ठानं संस्कृतबर्हिषि
तत्सर्वेषां साधारणत्वात् अत्रापि यदातिथ्याया बर्हिः स उपसदा
मिति अस्य शेषत्वेन स्यान्यत्र नियोगस्तत्र संस्कारस्यावृत्तिः
बर्हिष एकत्वात् यथा वा कृच्छ्राद्यापादकानां स्नानाचमना
दीनां कृत्वा पौसकृदनुनिष्ठितानामेव सकलांगप्रधानशेष
त्वे क्रतुरेकत्वात् ॥ तथात्रापि कर्तुरेकत्वात् सकृदनुष्ठितमेव
सकलक्रतुशेषत्वमस्तु नेत तप्तचक्रादिधारणां किण रूप

ताविगमेनुपुरुष्यंकनंकर्त्तव्यंगात्रस्यपवित्रत्वार्थंअंकनसंबंधे
नैवगात्रस्यपवित्रत्वात्सदाधारणविधानाच्चनित्यकाम्ययोर
पिकाम्यत्वान्नित्यत्वसिद्धेःउभयार्थंसकृदेवानुष्ठानंएतदुभया
र्थमनुष्ठितेनैवांकनेनदेहस्यपवित्रत्वसिद्धेःत्रितयार्थंअपि
सकृदनुष्ठानंनैमित्तिकस्यतुनिमित्तेसत्यनुष्ठियमान
त्वात्अनुष्ठानस्यावर्त्तिर्निमित्तावृत्तियावन्निमित्तंनैमित्ति १७
नैमित्तिकस्यानुष्ठेयत्वात्आवृत्तिरेवानुष्ठानस्यफलार्थस्य १
तुप्रतिफलमनुष्ठानस्यावृत्तिःएकानुष्ठानेनसर्वेषांफल
नांयुगपत्सिद्ध्यसंभवात्लोकेपिघटसाधनकृत्तादण्डाद

१

योयुगपदेकमेवघटमुत्पादयंतिनानेकंप्रतिपादितोचसर्वेभ्यः
कामेभ्योदर्शपूर्णमासावितिसकासाधकस्यदर्शपूर्णमास
स्यप्रतिफलमनुष्ठानावृत्तिःसर्वकाम्याधिकारेणअतएवका
म्यस्यापिकरीर्यागादिकस्यतुनःफलाकांक्षायांअनुष्ठानाव
त्तिमंगीकुर्वंतिनतत्वज्ञाःतस्मात्प्रतिपादितैवचक्रधारणस्या
नुष्ठानपरिपाटीयुक्तानन्नुदिवानक्तंबिभृयुस्तत्रजनासइति
अविशेषेणसकलजनस्यधारणंप्रतीयतेक्वचिद्दक्षि
णेभुजेविप्रइतिब्राह्मणस्यअपरत्रधारयेद्वैष्णवःशंखं
चक्रंबाहोदक्षिणेइतिवैष्णवस्यअत्रतुसामान्यजन

शब्दस्य पशुशब्दवद्विशेषपर्यवसानसाकांक्षस्य छागादिव
विप्रादौ पर्यवसानमेव न्याय्यं न चैकदेशानुवादकत्वं
अस्य विशेषपर्यवसानानाकांक्षस्य सकलवर्त्तिसकलनियतत्वा
त्। अनुवादे प्रयोजनाभावाच्च अतो न सर्वधर्मत्वं च
क्रादिधारणस्यस्यादिति चेत्। उच्यते। यद्यपि पशुश
ब्दस्येव जनशब्दस्यापि विशेषपर्यवसानाकांक्षात्व
ति तथापि। ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चवल्लनचन्दनैः ११०
अग्निनैव तप्तं तप्तं चक्रमादाय वैष्णवः। दाह्येय
सर्ववर्णानां हरिस्थालोकाम्येद्ययो यो नरो मम तत्र

२

स्तु दिव्यं चिह्नं धारयेत्। श्वपाको वापि गोघ्नो वा ममतोषमवा
प्नुयात्। ब्रह्मवैवर्त्ते। अचक्रधारणाद्विप्रो यः श्राद्धे तो जपि
ष्यति। रेतो मूत्रपरीषाणि स पितॄणां प्रयच्छति इत्यादिवचन
गणैः सर्वाधिकारत्वप्रतीतेर्न विशेषपर्यवसानं भवति तथा
च विप्रादिशब्दानामेव विधारणावद्देशानुवादकत्वेव भव
ति न चानुवादो निःप्रयोजन इति मंतव्यं। तेषामकरणे प्रत्यवा
याधिक्यप्रतिपादनपरत्वेन सार्थक्यात्। यथा चान्ते तव द
नस्य सर्ववर्णधर्मत्वेपि तस्मात् हरिताग्निनान्तितं वदेदि
ति वचनस्यान्तवदने प्रत्यवायाधिक्यपरत्वं तथात्रा

तिब्राह्मणस्यतत्रापिवैष्णवस्यचक्राद्यधारणेप्रत्यवायबा
स्यप्रतिपादनार्थमनुवादोभवतिविष्णोर्तिक्रमेयुक्रमे
वेदंभूयस्त्वं॥ यदुक्तंवायव्ये॥ उपवीतावद्धार्याः शंखचक्रां
दयस्तथा॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणवैष्णवस्यविशेषतः॥ अं
कयेच्छंखचक्राभ्यांदक्षिणोत्तरपार्श्वयोः॥ विप्राणांवेदवि
दुषांवै॥ष्णवानांविशेषतः॥ इतिवचतेषामकरणेप्रत्यवा १११
याधिक्यंभवति अन्यथासर्ववर्णसाधारणस्यास्यएतेषु
विशेषवचनंव्यर्थमेवस्यात॥ एवंश्रुतिज्ञातसिद्धंतप्तच
क्रादिधारणंस्येपासर्वाकयान्फपबृहयंति॥ यथाद्व

द्वमनु॥ उर्द्ध्वपुंड्रंतथाचक्रंनित्यंधारयतेनरः॥ तेनतस्याशुभंनश्ये
प्रवर्द्धतइति॥ शांडिल्यस्मृतौ॥ पष्टछत्रादिकंसर्वंगृहोपकर
ये णानिच॥ अंकयेच्छंखचक्राभ्यांनांकुर्याद्विवैष्णवंनमुद्रयेदास
नानिशयनानिमहीतलेसंस्थापयेत्तत्रमध्येतुशालांचक्रादि
चिह्निताम्भितिप्राप्ते॥ धारयेद्विष्णुभक्तस्तुचक्रंबाहौतुदक्षि
णे॥ वामेतुशंखसंज्ञानंधारयेद्विष्णुमाप्नुयात॥ चक्रेणैवां
कितोविद्वान्वासुदेवंसमाश्रयेत॥ जावन्नक्रिंसमास्थायब्र
ह्मलोकंसगच्छति॥ यथाचाग्निपुराणे॥ पंचायुधानिधार्य
णिभक्तिश्रद्धापरंहितेः॥ ललाटेश्रद्धेह्रत्कोरेवद्दथक

ललाटे तु गदा धार्या मूर्ध्नि चापं शरौ तथा हृन्मध्ये नंदकं चैव शं
खंचक्रे तु भुजद्वये । यथा च विधिवत्कल्प्य पंचायुध विशेष
तः तत्तन्मंत्रेण मूं त्रद्रः प्रतिष्ठाप्य पृथक् पृथक् । वह्निम
ध्ये समारोप्य विधिवत्पूजयेत्ततः । अंकयेद्विधिवद्भक्तम
प्रमत्तः समाहितः । वर्णाश्रमनिष्ठानामन्येषां च विशेषतः
कर्तव्यं भगवद्भक्तैः सिद्धिमुक्त्येच्छयोगिभिः । श्रीवाराह ११२
पुराणे क्षेत्रमहात्म्ये । मच्चक्रांकितदेहो यो मद्भक्तोनु विद्व
र्जितः । भावेश्यतिधर्मात्मा मदेकांतेन चेतसा । चक्रांकित
भुजाः केचिद्यत्र कुत्र वसंति हि । योजनानि तथा त्रीणि

५

कृतिसंख्यं त्रिंशतिस्तत्प्रेयं चगां त्रतन्यते वं कं च पवि[illegible] ममक्षेत्रं व
सुंधरे येकेचिद्यत्र पुरुषा विष्णुचक्रांकमुद्रिताः तेषां दर्शनमा
त्रेण महापातकनाशनं भूतप्रेतपिशाचाश्च डाकिन्यश्च वसुंधरे
सर्वे ते प्रशमं यांति यत्र चक्रांकितो वसेत् । तत्रैव शंखचक्रांकनं
कुर्यादात्मानो वा कुमुक्षवः सोश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके
महीयते । लिंगपुराणे । अष्टाक्षरविदः सर्वे विष्णुचक्रांकितास्त
थासेवका वासुदेवस्य तथैव नटनर्तकाः । अन्ये च वैष्णवा
स्तत्र सर्वे चक्रेण लांछिताः वामनपुराणे । जालया वि सि
ष्टं वेद्यस्तु बाहुमूलसुदर्शनं । कुलकोटिसमुद्धृत्य सगच्छे

द्वैष्णवं पदं॥ स्कंदपुराणे शंखचक्रांकनं कुर्यादात्मनो बाहुमू
लयोः कलत्रापत्यभृत्येषु पश्वादिषु च संपदि मत्स्याद्यांकि
तदेहो यो मद्भक्तो भुवि दुर्लभः नैवाप्नोति वशं मृत्योर्मद्भक्ता लंग
ह्यन्तरः गारुडपुराणे विश्वक्सेनः स्वयं चक्रमादायात्मनि
कर्षणं प्रयच्छति महातेजाः हरिर्भक्तानुकंपया विष्णुचक्रां
कितं देहं पवित्रमिति वैश्रुतिः चक्रांकिताय दातव्यं हव्यं ११३
कव्यं द्विजोत्तमैः तत्रैव अग्निनैव सुसंतप्तं चक्रमादाय
वैष्णवः दाहयेत्सर्ववर्णानां हरिपादाब्जोपस्थितये कूर्मपु
राणे चक्रादिधारणं चैव विष्णुसंबंधवेदनं पा तिव

त्यनिमित्तं हि बलादिचिह्नधारणं वायुपुराणे उपवीतादिवद्धा
र्यः शंखचक्रादयस्तथा ब्राह्मणस्य विशेषेण वैष्णवस्य वि
शेषतः आदित्यपुराणे चक्रादिधारयेद्विप्रो ललाटे मस्त
के भुजे पातकादिविशुद्ध्यर्थं सर्वक्लेशविनाशनं गरुड
पुराणे मदादिचिह्ननामांकाः शंखचक्रांकितानराः
निःशंकाश्च निरातंकास्ते मे संकर्षणाः किंकराः ब्रह्मवैव
र्ते चक्रांकितभुजं विप्रं यो वै निंदति मूढधीः स याति न
रकं घोरं यावदाभूतसंप्लवं तत्रैव विष्णोत्तरपुराणे चक्रांकि
तभुजं दृष्ट्वा यस्तु नाभिवादयेत् तिर्यग्योनिशतं गत्वा विष्ठा

यांयाऊतेह्लमिः मार्कंडेयपुराणे शंखचक्रांकनंकुर्यादात्म
नो बाहुमूलयोः सोश्वमेधफलंप्राप्यपरं निर्वाणमृच्छति
तद्धारको नरः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ब्राह्मे ऊर्ध्वपुंड्रं शि
खाबंधं चक्रलांछनसंयुतः चक्रलांछनहीनस्तु विप्रो सौ
निःफलो भवेत् तत्रैव यो नरो मम भक्तस्तु देवं चिह्नं न धा
रयेत् श्वपाको वापि गोघ्नो वा ममलोकमवाप्नुयात् श्रीभा ११८
रते चक्रांकितस्य सान्निध्ये यः करोति प्रयत्नतः स्नानं
दानं तपो होमस्तत्सर्वमक्षयं भवेत् संवत्सरेण यत्पापं म
नसा कर्मणा कृतं तत्सर्वं नश्यते शीघ्रं सद्यश्चक्रांकदर्शना

त् काशीखंडे अचक्रांकितं यद्देहो द्भूरगान्नमयं भवेत् संवत्स
रेण यत्पापं मनसा कर्मणा कृतं तत्सर्वं नश्यते शीघ्रं सद्यश्चक्रां
कदर्शनात् विचरंति यथाकामं पुण्यतीर्थप्रशंसिनः भारते भी
ष्मपर्वणि ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः अर्चनी
यश्च सेव्यश्च नित्ययुक्तैः स्वकर्मसु सात्वतं विधिमास्थाय गी
तः संकर्षणेन यः यत्र लक्षणशब्दः सामान्यत्वेपि सात्वततंत्र
विहितलक्षणपरत्वात् तत्र तत्र चक्रांकनस्य विहितत्वात्
तस्य तत्परत्वमेव हरिवंशे चक्रांकिताः प्रवेक्ष्यामि यावदाग
मनं मम तत्रैव विष्णुधर्मे यमकिंकरसंवादे भवतां त्वमता

मत्रविष्णुसंश्रयस्त्वन्यथा ॥ ममाज्ञांत्वंगच्छतैवन्न विष्णातिनसंश्र
यः ॥ वसतिहृदये यस्य सोऽव्यथात्मा भुरुषवरस्य न तस्य दृष्टि
पाते ॥ तवगतिरथवाममास्ति चक्रप्रतिहतवीर्यबलस्य सोन्य
लोकः इति ॥ विष्णुपुराणगतो हरिकिंकरसंवादोपिवर्णित
यः ॥ हरिवंशे ॥ नान्यंदेवंनमस्कुर्यान्नान्यंदेवंनिरीक्षयेत् ॥ च
क्रांकितः सदातिष्ठेन्मद्भक्तः पांडुनंदन ॥ ब्रह्मांडेपि ॥ अनेक
धा प्रतिपादितं ॥ विष्णुरहस्ये प्रथमोध्याये ॥ वैष्णवामुनयः
श्रेष्ठाः ॥ विष्णुलक्षणलक्षिताः ध्यानिनोयोगनिरताः सदा
विष्णुपरायणाः इति तस्मिन्नेव ब्रह्मनारदसंवादे ॥ सुद ११५

१

र्शनेन यस्यांगं लांछितं जन्मवेस्मदा द्देहे तस्य वसेन्नित्यं श्रियायुक्तः
स्वयंहरिः ॥ लक्ष्म्यायुधांकितं वर्ष्मदृष्ट्वा वैशांकते यमः ॥ उपसर्गा ह
यं यांति रोगानश्यंति तस्य च ॥ यत्फलं ॥ यत्फलं कपिलादाने
रविग्रहशोककुरुक्षेत्रे ॥ लक्ष्मचक्रांकितदेहे तत्फलं समवा
प्नुयात् ॥ चक्रांकितशरीरस्यांते हे मुक्तिः करे स्थिता ॥ श्मशानम
पि शुद्धं स्यात् किंपुनः शुद्ध एव तु मर्त्यः ॥ तत्रैव वृत्रवधप्रसंगे ॥ ततः
प्रभृति शक्राद्याः सर्वे देवा मुनीश्वराः ॥ विष्णोर्लक्ष्मायुधादी
नां नित्यं कुर्वंस्यतं द्धिताः ॥ ऋषयः सिद्धगंधर्वाः पातालपन्नगे
श्वराः ॥ देहे कुर्वंति नियतं शंखचक्रादिलांछनं ॥ तस्मात्त्वमपि

राजेंद्र कृष्णायुधांकितं स्वदेहं तव सर्वत्र सर्व। सिद्धिर्भवि
ष्यति तत्रैव ब्रह्मांडे॥ नारायणायुधै र्नित्यं चिह्नितो यस्य वि
ग्रहः। पापकोटिशतं दग्धं तस्मिन्दृष्टे न वेक्षदा। राक्षसाश्च पि
शाचाश्च दानवा दैत्यजादयः। कृष्णायुधांकितं देहं दृष्ट्वा न
श्यंति दूरतः। चक्रादिनां कितं देहं यः श्राद्धं कुरुते नरः। विधि
हीनं भवेच्चापि पितृणां तज्जयास्तमं चक्रांकितस्तनुर्विप्रो न ११६
न क्रियस्य वेश्मनि। तदन्नं स्वयमश्नाति पितृभिः सह केश
वः। कृष्णायुधांकितो न्नु ब्राह्मणायान्नं प्रददाति यः। तत्सर्वं
प्रतिगृह्णाति गयायां गदाधरः। कृष्णायुधांकितो

स्त्वाजलान्नं प्रददाति यः। तदन्नं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमं
यस्यांतकाले गात्रं च लांछितं चायुधैर्हरेः दृष्ट्वा शीघ्रं पलायंते
यमेन सह किंकराः। कृष्णायुधांकितो यस्तु देवं पित्र्यं करोति यः
नित्यं नैमित्तिकं वापि सत्यं हं चाक्षयं भवेत्। इत्यादि तथा तस्मि
न्नेव ब्रह्मांडे मोक्षधर्मे उमामहेश्वरसंवादे श्रीवैष्णवमाहात्म्ये ई
श्वर उ० साधु साधु महादेवि साधूनां च हितैषिणि वैष्णवानां
माहात्म्यं वक्ष्यामि तव सुव्रते शंखचक्रांकितान्विप्रान्यः प्र
जयति मानवः स साक्षाद्विष्णुसामीप्यं लभते नात्र संशयः
विष्णुचक्रांकितं विप्रं यो दृष्ट्वाप्यभिवादयेत्। ललाटे पांशु

संख्यानिब्रह्मलोकेमहीयते॥सगोत्रंयद्यपिश्राद्धेचक्रांकि
तभुजेचरेत्॥तस्माद्विष्णुसामीप्येनत्पितावैव्रजेत्सह॥
विष्णुचक्रांकितंदृष्ट्वायःश्राद्धंयच्छतांजलिः स्वकीयंकुल
मुद्धृत्यविष्णुलोकेमहीयते॥विष्णुचक्रांकितभुजः पंक्ति
मुक्तेश्चयोनरः॥सापंक्तिःसर्वलोकेषुदेवपंक्तेश्चगीय
ते॥अष्टकेमासकेवापिचक्रांकितभुजंचरेत् घोरात्कुलं
समुद्धृत्यब्रह्मलोकेमहीयते॥शंखचक्रांकितंदृष्ट्वा योवि
प्रोल्हादतोनवेत्॥परमानंदमाप्नोतिकिंपुनर्विष्णुकिंफलं
॥येकेचिद्यत्रपुरुषाविष्णुचक्रांकमुद्रिताः तेषांदर्श

नमात्रेणमहापातकनाशनं॥चक्रांकितस्यनामानियोवदेद्भक्तिमा
न्नरः॥सर्वपापविनिर्मुक्तःसयातिपरमंपदं॥चक्रांकितायविप्रा
ययोन्नपानंददातिसः॥सिक्थसंख्यानिवर्षाणिब्रह्मलोकेमही
यते॥विष्णुभक्तायविप्रायचक्रचिह्नायमानवः॥गोचर्ममात्रां
भूमिंतुदत्वाराज्यमवाप्नुयात्॥अग्निनातप्तचक्रेणबाहुमूले
प्रलांछिताः॥सर्वपापानिसंतीर्यंत्रविष्णुंतिश्वरोपमाः विष्णु
स्थानेष्वमुख्येषुब्राह्मणाचक्रलांछिताः॥तेहिविष्णुमयास्त
याविष्णुसायुज्यमाप्नुयुः॥विष्णुचक्रांकितायत्रवसंतिनरपुं
गवाः॥तद्देशोत्पन्नमात्राश्चवैष्णवंवैलभंतिहि॥विष्णुचक्रां

कित्तो विद्वान्यस्मिन्देशे वसेत्सुधीः ॥ तद्देशमंडलं पुण्यं वैष्णवानां प्रि
यं विदुः ॥ विष्णुचक्रांकितं विप्रमेकरात्रं तु वासयेत् ॥ विष्णुलोक
निवासी स्यात्स पुत्रपौत्रसंयुतः ॥ अन्नपानादिना पूजां यः करोति
स मानवः ॥ चक्रांकिताय विप्राय विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ च
क्रांकिताय विप्राय कन्यादानं करोति यः ॥ परमानंदमाप्नोति
तद्विष्णोः परमं पदं ॥ विष्णुभक्ततमा मुख्या चक्रशंखादिचिह्नि
ताः क्रीडार्थमपि यच्छयुः स धर्मः परमो मतः ॥ यस्मिन्तीर्थे ११९
न्तत्स्नाना वैष्णवाश्चक्रलांछिताः ॥ तस्मिन्स्नानं प्रकुरुते वि
ष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ अतिपापयुतः कोपि विष्णुचक्रांकित

स्य तु ॥ पादोदकं पिबेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ चक्रांकिताय
विप्राय विष्णुभक्ताय धीमते ॥ भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवं भ
क्तिमाप्नुयात् ॥ चक्रांकिताय विप्राय महादेव महामते ॥
शाकमात्रप्रदानेन मुक्तिं यांति हि सुव्रत ॥ यः पादोपवित्रं तु तो
विष्णुचक्रांकितस्य तु ॥ प्रक्षालनं द्विजः कुर्वन्नात्मशुद्धिं करो
ति हि ॥ चक्रांकितद्विजवरं यो दूषयति मानवः ॥ स चांडालो
महादेवि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वं
गनागमः ॥ चक्रांकितस्य निंदा च पंचैते ह्यतिपातकैः ॥ यः प
त्रपित्तरं द्वेष्टि तं विद्यादन्यरेतसं ॥ चक्रांकितं च यो द्वेष्टि तं वि

द्यां दन्यरेतसां॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिर्भिक्षुकः॥ अवश्यं
धारयेच्चक्रमग्नितप्तमतंद्रितः॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो हि वानप्रस्थो
यतिर्भिक्षुकः॥ यस्तु एवं करुते न स शंखचक्रविवर्जितः॥ यज्ञो दा
नं तपो होमः भोजनं पितृतर्पणं॥ चक्रलांछनहीनस्य विप्रस्य निः
फलं भवेत्॥ इत्यादीनि वचनानि स्वयमेव द्रष्टव्यानि एतेन म
न्वादिभिरनुपादानचोद्यं निरस्तं। मन्वादिभिरनुपादानं चो
द्यं निरस्तं तस्यापि स्मृतिपुराणेतिहासवचनात्सर्वोपात्तस्य ध ११९
र्मत्वाद्वेदवनत्वेकपेवस्मृत्यास्सर्वे आचारा उपात्ताः स्मृतिष्वपि
सर्वशास्त्रप्रत्ययन्यायस्यांगीकृतत्वादिति॥ स्वकृतश्लोकः॥

देवेंद्रस्य शरीरं यो हिरण्याक्षस्य सत्करः॥ यज्ञेशो गदया निचाध
पातुं नो भितं हरिः॥ इति श्रीरामनाममरुतत्त्वे श्रुतिपुराणेतिहासो
क्तश्रुक्ता रामग्रंथे शंखचक्रविधानम् ॥ एवमनेकश्रुतिस्मृतीतिहास
पुराणप्रसिद्धं तप्तचक्रादिधारणं भगवच्छास्त्रेण प्रतिपाद्यते
॥ तथा हि श्रीविष्णुतत्त्वे नरकप्रस्तावे॥ चक्रांकितोत्स्या बिभ्यंति
देस्या नारकराक्षसाः॥ असमानक्रियैस्तेषां संहर्तं झरिवर्जंगम
न्॥ कालेनैतावतात्तेभ्यो नरकेऽप्यवकश्चन॥ मद्वत्पत्तमहादवि
मस्तापात्परमेष्ठिनः॥ तत्रैव तृतीयपटले॥ विष्णुपिताश्च तथा
शिष्याश्चक्रलिंगसमन्विताः॥ देवा एवमवंत्येतेनान्येषां कर्म

कारकाः ॥ अतिऊपटले ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोथ भि-
क्षुकः ॥ अवश्यं धारयेच्चक्रमग्नितप्तमतंद्रितः एतेष्वाश्रमि-
णः प्रोक्ताश्चत्वारः क्रमयोगतः ॥ शंखचक्रधराः सर्वे सम्य-
क्प्रतिनिष्ठिताः ॥ सर्वे न युरिति शेषः ॥ श्रीमद्विष्णुमंदिरप्र-
तिष्ठाध्याये ॥ प्रतिष्ठादिवसं ज्ञात्वा चाहूय द्विजसत्तमैः ॥
एकांतमनुमृश्ये स्तुकृतचक्रादिलक्षणैः ॥ यजमानाः प्र-
कुर्वंति वेद्यादिस्थापनं हरेरिति ॥ पराशरसंहितायां ॥ १२०
श्रोत्रियो विष्णुभक्तश्च गृहस्थः शास्त्रवित्तमः चक्रचि-
ह्नधरो विप्रः प्रतिष्ठां कर्तुमर्हति ॥ तेन प्रतिष्ठितस्त-

त्र संनिधत्ते स्वयं हरिः ॥ नास्तिको वेदहीनो वा न प्रतिष्ठां समाचरे-
दिति ॥ नारदीयपद्धतौ ॥ गृहस्थः श्रोत्रियो विप्रो नित्यकर्मरतः
शुचिः ॥ शंखचक्रधरो दांतः सत्कुलो विजितेंद्रियः ॥ न्यस्तांगः
कर्मदक्षश्च प्रतिष्ठां कर्तुमर्हति पारमेश्वरसंहितायां एवं तद्-
या विप्राश्च क्षत्रिया वैश्यजातयः ॥ मोक्षोपायास्तथान्ये च न-
त चिह्नविवर्जिताः ॥ न भवेयुः सर्वथा तस्माच्छंखचक्रगदांबुजैः
लांछैरनलसंतप्तैः सत्कर्मं त्रसुमंत्रितैः ॥ अजितैरर्च्य पादाद्यै-
रंकितव्याः क्षणेन तु ॥ त्र्यंतज्ञानसंपन्नो यथोक्ताचारतत्परः

विप्रास्तैस्तैश्चशूद्राश्च यदेवत्वं तल्लक्षणैः तत्तद्योग्या विज्ञेयाः
समर्थाश्रवणादिषु ॥ ज्ञात्वोदितासु सर्वासु धातुश्चाभ्रमलोम
ते योग्योपकरणान्येवमप्युपीठादिकान्यपि । सलांछनान्यथा
योग्यं शंखचक्रादिलक्षणैः तथा यानासनादीनि विज्ञेः
सर्वाणि यन्त्रतः स्वात्मोपकरणं सर्वमासनादिविवर्जितः
अंगुलीयकपर्यन्तं भूषणं कटकादिकं उत्तरीयं समुद्य १२१
यैः सर्वमुष्णीषपूर्वकं ॥ चक्रादिलांछनं कुर्यात्तदीयाश्च
गजादयः । विप्रादिभिश्च कर्त्तव्यास्तदीयाम्बुरुहादयः । लां
छितश्चाप्ययथायोग्यं शंखचक्रांकलक्षणैः आरधकाद्यैः

कर्त्तव्या एवं चक्रादिलांछिताः देवतान्तरचिह्नैश्च कर्मण्यादि
लांछिताः । सनत्कुमारसंहितायां सुवर्णरौप्यताम्राद्यैर्लोहै
स्तत्र तथैव च ॥ तथा रथांगमब्जारं सुनाभं च सुवृत्तकं ज्वाला
चतुष्कसंयुक्तं लब्धा चैवं विधानत इति ॥ अग्नौ प्रताप्य विधि
वद्धारयेद्भक्तिसंयुत इत्यादि गुरुडसंहितायां ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ ॥ शृणुष्वं विहगेशान सदा रोचवचनं मम ॥ श्रुतिस्मृति
स्वरूपेण ऊगतामुपकारकं सर्वधर्माधिकारस्य च शुचीनाम
वनोदितः शुचित्वं नियतं तस्य यो बिभर्त्यायुधानि च ॥ अ
श्वमेधसहस्रस्य वाजपेयायुतस्य च ॥ यत्फलं श्रुति यत्तते

स्मान्मदीयायुधधारणात्॥ पर्वताग्रे नदीतीरे देवतायतनेषु च॥
तपसा यत्फलं प्राप्तं मदीयायुधधारणात्॥ तद्धारणविधिं व
क्ष्ये महापातकनाशनं॥ चक्रशंखौ समाराध्य गंधपुष्पादि
भिः शुभैः॥ अनवद्यं च नैवेद्यं विनिवेद्य च भक्तितः॥ सुदर्शन
नमस्तेस्तु पांचजन्य नमोस्तु ते॥ इति मंत्रं समुच्चार्य नमस्कु
र्यात्पुनः पुनः॥ ततः पावकमभ्यर्च्य जुहुयाद्वै स्रुवाहुतिः॥ १२२
षट्कोणे च तथा मंत्रैस्तैश्चैव जुहुयात् घृतं॥ षडाहुती स्रुते
न वा द्युघ वा षोडशाहुतीः॥ चक्रं च पांचजन्यं च तस्मिन्नग्नौ वि
निक्षिपेत्॥ पुनश्च पूजा कर्त्तव्या गंधपुष्पोपहारकैः॥ म

न्त्रानन्यनुज्ञाप्य तत्पात्रे समे सुधीः॥ अग्निनैव संतप्तं च
क्रमात्तापयमामकौ॥ दक्षिणं बाहुमूलं तु देहे विगतसाध्वसः
॥ अन्यथान्येन केनापि वैष्णवेन महात्मना॥ वांछितं विजया
चक्रं पांचजन्यं तथैव च॥ उच्चारयन्निमं मंत्रं हृदये भावि वि
न्तयेत्॥ सुदर्शन महाज्वाल सूर्यकोटिसमप्रभ अज्ञानांध
स्य मे नित्यं विष्णोर्मार्गं प्रदर्शय॥ इति॥ सुदर्शनमंत्रः॥ इति मंत्रं
समुच्चार्य दक्षिणं बाहुमंकयेत्॥ पांचजन्य निजध्वानध्व
स्तपातकसंचय॥ पाहि मां पापिनं घोरं संसारार्णवपातितं
॥ इति शंखमंत्रः॥ इति मंत्रं समुच्चार्य दक्षं भुजं तथा॥ प

एतेन प्रकारेण शंखं चक्रं च धारयेत् त्रिभुवे लोकघसंदिग्धं
मङ्कर्क इति गीयते॥गरुड उवाच॥ ॥चक्रादिधारणं देवघो
रसंसारतारकं॥अत्राधिकारिणां ब्रूहि विधिवत्पुरुषोत्तम
॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥गुरुत्मन्न विशेषेण सर्ववर्णेषु यं
विधिः आरभ्यादि सर्वलोकस्य मम प्रीतिकरः परः॥ विप्रो
वा यदि वा क्षत्रो वैश्यः शूद्रस्तथैव च॥अन्त्यसंकरजातस्य
चक्रांकाः मम वल्लभाः॥चक्रांकिता यदातव्यं स्त्रीकन्यादि १२३
ऋतये॥यो ददाति नरः प्राज्ञः स नवेत्पुरुषोत्तमः॥पवारीरे
यस्य कस्यापि दृश्यते वा सुदर्शनं॥तस्मै कुर्वन्ति पद्मोत्रि

नमस्कारं सुराध्यः॥चक्रांकितमनादृत्य योन्यस्मै प्रददाति
च॥हव्यं कव्यं स वै याति नरकं नात्र संशयः॥ मच्चक्रांकित
देहेन यस्तु द्वेषं समाचरेत्॥ वृद्धात्पुरुषं किंचित्समहे
श्रीन संशयः॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मङ्कर्केति तमाचरेत्॥स
वांपचारेर निशांतोषितोऽहं न संशयः॥एवमन्यत्रापि दृष्ट
म्॥अस्य पंचरात्रशास्त्रस्य स्वतः सर्वज्ञः परमकारुणि
कनारायणप्रणीतस्य वैदिकपरिग्रहहृदमत्सर्वं पं
चमवेदमहनीयत्वादिभिः विप्रलिप्साभ्रमत्ववानिर्णय
स्य श्रुतिभारायणादिभ्यो तिशायितत्वं वेदतुल्यमेव

प्रामाण्यमिति द्रष्टव्यमेवं नैरपेक्ष्यं कि एवं श्रुतिस्मृतीतिहाससात्त्वि
कपुराणसदागमवचनद्वारा निर्णीतावश्यकानुष्ठानस्य
तप्तचक्रादिधारणस्य सदाचारेपि प्रामाण्यभावे अनुभ
वति प्रतिपादितं हि प्रामाण्यं सद्यो दाचार श्रुत्याद्यत्रयेय
दित्ते॥ कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥ ये त
त्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मका
मास्युः॥ यथा ते तत्र वर्तेरन् तथा तत्र वर्तेथाः स्मृतिश्च॥ २२४
वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदां॥ आचारश्चैव
साधूनां आत्मनस्तुष्टिरेव च॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारद्वारा

द्विवा॥ एवं सति कलौ खलु भविष्यंति नारायणपरायणाः॥ क्वचित्क
चिन्महाभाग द्राविडेषु च भूरिशः॥ ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाला
पयस्विनी॥ कावेरी च महाभागा प्रतीची च महानदी॥ इत्यादि
महर्षिसंमतैः शिष्टैरनुष्ठानात् तप्तचक्रादिधारणस्य धर्मत्वं
सिद्धं॥ यत्तु दृष्टं प्राच्यादिभिरनुष्ठीयमानं तत् यत्ते इति न तु रखिबा
ह्यास्तु बाह्लीकाहस्तिनस्मृतिकथिता॥ कलौ जगत्पतिं विष्णुं
सर्वस्रष्टारमीश्वरं। नार्चयिष्यंति मैत्रेय पाखंडोपहता नराः
इत्यादिबाह्लीकाहितनाम सज्जनानुष्ठातॄणां प्राच्योदीच्यादीनां
सर्वेषामशिष्टत्वं कथमवगम्यते। इति चेत्। उच्यते नारद

पंचरात्रा सर्वेषामेव धर्माणामुत्तमो वैष्णवो विधिः। स्वपनेस्त
नवाब्रेश्वनंद्या नारायणस्य च नारायणैकनिष्ठस्य याया
चेष्टा तदर्चनः प्रायो जपः सम्यक् ऊपस्तथा ध्याननीरीक्षणं।
तत्पादांबुजं तीर्थं तदुच्छिष्टं च पावनं। तदुक्तिमात्रं मंत्राग्र्यं
तत्स्पृष्टमखिलं शुचिः तत्कृत्जनसंमर्दपादस्पर्शविसर्जना
त् चतुःसागरपर्यंता पावनास्याद्वसुंधरा॥ जाह्नव्यादीनि
तीर्थानि पापानि स्मृतिहेतवे॥ कांतिहरिदाससमर्चनेह १२५
रिपादवात त्रमवो भगवद्भक्तो स्त्वादृशाः सततं द्विज इ
त्यादि तिनि भगवद्भक्तानां तत्स्वरूपं शिष्टाचारं च गतानां

त्तोख्यातं गीतं तत्र चक्रादिधारणं हरिवाध्याए वनादृयं ते
प्रायशो भ्रांतस्तेषाम शिष्टत्वं॥ तथोक्तं पुराणसमुच्चये॥
चतुर्वेदविप्रो विप्रो वासुदेवं न विंदति वेदभारभराक्रांत
स वै ब्राह्मणगर्दभः॥ विष्णुभक्तिविहीनो यो सर्वशास्त्रार्थ
वेद्यपि। ब्राह्मणं तस्य न नैव तस्योत्पत्तिर्निरूप्यते॥ त्यक्त्वा
विष्णुपदं ज्ञेयं अन्यदेवं त्यक्त्वा स्वार्थस्तेषां त्यज्यातां कुनेषु॥
हष्टात्स्थष्ठा तास्समा कृष्णभागाद्विष्णोर्नक्रीतिचीतसंस्पृ
ष्यश्चद्भिः इत्यादिवचनगणे विष्णुभक्तानां विशिष्टत्वमव
गतं ननु चक्रादिधारणे प्रमाणीयां सोत्रनुष्ठातारः

बहवस्तन्नाद्रियंते अतो बहुभिर्गृहीतत्वमेव युक्तः सदाचार इति
चेन्नैवं॥सदाचारे बहुपरिग्रहस्याप्रयोजकत्वात्॥कलिका
लवशेन बहुवशेन बहुभिस्त्वनाचारिणो वेदबाह्याश्रम
गणा एव दीनां सत्पुरुषाः ननु बहुपरिगृहीतत्वमेव दिका
चारः॥सदाचाराश्रयत्वादस्य तु इति वाच्यं वैदिकाचारोऽसदाचा
रः ननु शिष्टैस्तत्साद्यधिकरणं बहुभिरेवापरिगृहीतमि
ति चेन्नैवं॥प्रायशो हरिबाह्यानां तेषां शिष्टत्वानिर्णय १२६
स्योक्तत्वात् अस्तु वा शिष्टत्वं तथापि देशादिनियतता नाम
पि कृतिस्तस्यापि विरुद्धानां धर्माणां सर्वदेशव्याप्तिस्ति

नुष्ठेयत्वं प्रतिपादितं होलाद्यधिकरणे तद्वत्काकचिह्नस्यापि तप्त
चक्राद्यधिकरणस्यावर्जनीयत्वं सकलदेशवासिभिरनुष्ठेयं न
वाऽस्य मातुलसुतापरिणयनादिवत् अनाचारत्वशंकितु म
न्वाकं तेषामाचारस्य दृष्टरागादिमूलत्वं संभावितादृष्टक
त्तिमूलकल्पना न युज्यते॥इदमेव मन्यतप्तचक्राद्यधिकरणस्या
नुष्ठानस्य न किंचित्कष्टकारणत्वात्संभवति दृष्टरूपा
कृतिरेव मूलस्वरूपा कल्पनीया परं त्वननुष्ठानस्यैव कल्पन
यतु यारागालस्याद्यो हेतवः॥ननु अनुष्ठानमस्ति॥किंचा
निषेधं वचनस्यादिनिः अत्र ऊन निषेधकं वचनमस्ति

तिभागेचोपपादितेअतोपौरुषेयश्रुतिवाक्यगत्याविहितस्यस्म
ती तिहासपुराणानवचनज्ञानोपबृंहितस्यस्वतन्त्रसर्वज्ञसदाचा
रस्वंअरुअच्छन्नंपरमकारुणिकपरमपुरुषप्रणीतंपंचरात्र
शास्त्रंअतिपाद्यंतस्यपरमर्षिसंत्ताविर्तनगाजुक्कातिमलिम
स्पर्शकेचिदस्पनिषद्धस्ययज्ञापवीतादिवदधिगतनित्यंध
रणस्यनानाफलसाधनभूतस्यसकलसदाचाराधिकारार्थ ग
पादकस्यधारणांगत्वावेननिर्णीतमोक्षोपयोगस्यमाला २३
करणादिवन्निरुपाधिकनारायणकैवल्यरूपस्यतच्च
क्रादिपंचायुधधारणस्यसकलदेशवाप्तिस्तिरवधानु

ष्ठायनासिद्धंतिसर्वसमंजसमितिशंखचक्रादिपंचायुधधा
रणविधिप्रकारः॥शंखचक्रगदापद्मधारणविधिरषत्रापप
रिव्राजचकृतेनेतिलिखितोविष्णुवल्लभः॥वैष्णवानांस्व
धर्मोयमग्निहोत्रादिवत्परः॥संप्राप्याचोवैष्णवैःसर्वैर्निर
वाक्मोक्षलब्धचिःस्वटनश्लोकः॥ ॥लोकपद्मकेरयस्पद
च्छिणोपापनाशनं॥वसंतंपद्मंघ्राणिंतंभजेहंस्योत्तमं॥
॥इतिश्रीरामनाममा [illegible] तस्येश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तेसमुच्चयप्रकरणे॥
॥दशमप्रकरणं॥ ॥एवंवैष्णवानांधर्मांश्च
प्रकाश्यइदानीमवैष्णवाननिंदति॥तत्रनारदः॥श्वपाकमि

व्रतं लवतं लब्ध्वे लोके विप्रमवेष्णवं ॥ वैष्णवः कर्मबाह्योपि पुनाति
भुवनत्रयं ॥ स्वकर्त्ता सर्वपापानां यस्मान्नकस्तथाच्युत ॥ पापं न
वत्तिधर्मोपि तव आन्नकच्छता हरे ॥ धर्मो भवत्यधर्मो हि विकृतो
न केस्तथाच्युत ॥ निःशेषधर्मकर्त्तापि हृतभक्तो नारकी
भवेत् ॥ तदुक्तं पुराणान्तरस्य ॥ विष्णुभक्तिविहीनो यः सर्व
शास्त्रार्थवेद्यपि ॥ व्रास्मणं तस्य न भवेत्तस्योत्पत्तिर्निस्
प्यते ॥ त्यक्त्वा विष्णुमेय जंत्यन्यदेवं त्यक्त्वा स्वार्थास्तेव १२५
ऊतोऽनेषु ॥ दह्यास्त्व ह्यातान् समाक्षप्यमोहाद्विष्णो
नैकांत्यीदयस्त्वत्रपश्चिद्वि ॥ इत्यादिवचनगुणे विष्णु

भक्तानां शिष्यत्वमवगतं तस्मात् ॥ अवैष्णवस्य हेतुस्त्वा पीवाबा
ज्ञानतो यदि अश्रद्धिः प्रायश्चित्तं नो कार्षि षित्तिः श्रौतकादि
त्ति ॥ भगवनकेन कृतो यो धर्मः प्रवृत्तं नवली तिर्यद्युक्तं तत्
केनप्रकारेणेति चेत्तत्राह एकविंशतकं प्रति । कायेनवाचे
स्तत्राह एकविंशतकं प्रति ॥ यत्करोषि पदस्त्वा यत्सादिना
सर्वं भुक्तेवान् ॥ हरिन्नजनेकर्मयोगुणपसतिनिष्कामत्वा
त्र ॥ प्रत्यवायो नास्ती त्याह ॥ नेहाभिक्रमनाशोस्ति प्रत्यवायो
न विद्यते । स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ उ
हनिष्काम कर्मथो अलिमस्यनाशो निःफलं नास्ति
फो

प्रत्यवायश्च न विद्यते ईश्वरो देशो नैव च विघ्नवैगुण्याद्यसंभवा
त्॥ किंच॥ अस्य धर्मस्य स्वल्पमप्युपक्रममात्रमपि कृतं
महतो भयात्संसारात्॥ त्रायते रक्षति। इति न तु काम्यकर्म
वत्॥ किंच विघ्नैर्गुणादिभिर्नैष्फल्यमस्येत्यर्थः॥ तदुक्तं श्री
मद्भागवते॥ त्वां सेवतां सुरकृता बहवोऽन्तरायाः स्वौको विलंघ्य
परमं व्रजतां पदं ते॥ नान्यस्य बर्हिषि बलीन् ददतः स्वभागा
न् धत्ते पदं त्वमविता यदि विघ्नमूर्द्धि वामिति॥ त्वां सेवतां स १२९
तमेनां सुरेरिंद्रादिभिः कृता अंतराया विघ्ना भवंति॥
कस्मादित्यत आह॥ स्वौक इति॥ स्वस्थानं स्वर्गमतिक्रम्य

परमं तव स्थानं व्रजतां॥ नान्यस्य त्वामसेवमानस्य कुतः। बर्हिषि य
ज्ञे स्वभा[गा]न् पुरोडाशादीन्। बलीन् करान् कृषिक इव राजेंद्र
इंद्रादिभ्यो ददतः॥ प्रत्युतः। तर्हि किं भक्तो विघ्नैर्भक्तस्यातिनेत्य
आह॥ धत्त इति॥ यदीति निश्चये। यतस्त्वं सर्वसुराधीश्वरोऽविता रक्षकः॥ अ
तोऽसौ विघ्नानां मूर्द्धि पदमभिधत्ते॥ अतः भक्तस्त्वयि विघ्नशंकेति
भावः॥ त्वद्भक्तानां केवलं तपश्चरतां त्वयी गतिः॥ देवादिव
र्गाणां अस्माकं वा वर्यीति॥ क्रोधस्य तत्रास्मद्वशात्कामोपभोग
मपि तावदत्र न भवंति॥ क्रोधस्य वशास्तु इति मंदा इत्याह। दृष्टं
ड्डिति मथाहि॥ दुष्टत्रिकालगुणामारुतजैकशोभानस्मा

शी३

नपारंजलधीनतितीर्ष्यकेचित्॥ कोधस्पर्यंति विफलत्वमत्रापि
देर्गोभऊंत्तिउस्वरूपस्वदेथोक्तऊंति॥ इतिआपादितातपो
नाशोवृथोऽर्जनंभोगाभावान्मोक्षाभावाच्च॥ ऊनश्वस्यपेक्षायां
उन्नयोर्वैषम्यमाह॥ व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन॥ ब
हुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनां॥ इहईश्वराराधन
लक्षणेकर्मयोगेव्यवसायात्मिकापरमेश्वरभक्त्यैवध्रु
वंतरिष्यामीतिनिश्चयात्मिकाएकैवएकनिष्ठैवबुद्धिर्भव २२
ति॥ अव्यवसायिनांतुबहिर्मुखानांकामिनांकामाना
मानंत्यादनंतास्तत्रापिहिकर्मफलगुणफलादिप्रकारभे

दाद्बहुशाखाश्चबुद्धयोभवंति॥ ईश्वराराधनार्थंहिनित्यनैमित्तिके
कर्मकिंचिदंगवैगुण्येपिननश्यति॥ यथाशक्त्यायत्तथाकुर्या
दितिहितद्विधीयते॥ नचवैगुण्यमपिईश्वरोद्देशेनैववैगुण्यो
पशमात्॥ नतुतथाकाम्यंकर्मतत्रनोमरुद्वैषम्यमितिभावः॥
ननुकामिनोपिकस्मात्कामान्विहायव्यवसायात्मिकामे
वबुद्धिंकुर्वंतितत्राह॥ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविप
श्चितः॥ वेदवादरताःपार्थनान्यदस्तीतिवादिनः॥ पुष्पितांपुष्प
विषलतावदापातरमणीयांप्रकृष्टपरमार्थफलमेववदं
तिवाचंस्वर्गादिफलश्रुतिंतेषांतयावाचापहृतचेतसां

व्यवसायात्मिका बुद्धिर्न विधीयत इति तृतीयेनान्वयः। उक्तं च भा
गवते॥ वेदोक्तमेव कुर्वाणो निःसंगोर्पितमीश्वरे। नैष्कर्म्यां लभ
ते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः॥ तदिदं किंचकीत्याह॥ परोक्ष
वादो वेदोयं बालानामनुशासनं॥ कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते
ह्यगदं यथेति किमिति तथा वदंति॥ यतो अविपश्चितः मूढाः
तत्र हेतुः वेदे ये वादा अर्थवादा अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः १३१
सुकृतं भवति॥ अपाम सोमममृता अभूमेत्यादयास्तेष्वेव र
ताः प्रीताः अत एवातः परमन्यदीश्वरतत्त्वं प्राप्यं नास्तीति वदनशी
लाः अत एव कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदां॥ क्रिया

विशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति॥ कामात्मानः कामाकुलचित्ताः
अतः स्वर्ग एव परः पुरुषार्थो येषां ते जन्म च तत्र कर्माणि च त
ती त्फलानि च प्रददाति तथा तां भोगैश्वर्ययोर्गतिं प्राप्तिं प्रति साध
नभूता ये क्रियाविशेषास्ते बहुला यस्यां तां प्रवदंतीत्यनुषंगः॥
ततश्च॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसां॥ व्यवसायात्मि
का बुद्धिः समाधौ न विधीयते भोगैश्वर्ययोः प्रसक्तानां अभि
निविष्टचित्तानां तया पुष्पितया वाचा अपहृतं आच्छादितं चेतो
येषां तेषां समाधिश्चित्तैकाग्र्यं परमेश्वरैकमुखत्वं तस्मिन्
निश्चयात्मिका बुद्धिर्न विधीयते॥ कर्मणि कर्तृप्रयोगः॥

स्वर्गा१

नोस्पष्टइत्यर्थः॥ननुचस्वर्गादिकंपरमंफलंनभवतितर्हिकिमिति
वेदैस्तत्साधनतयाकर्माणिविधीयंतेतत्राह॥त्रैगुण्यविषया
वेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन॥निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनियोगक्षेम
आत्मवान्॥त्रैगुण्यात्मकाःसकामाःयेअधिकारिणस्तद्विषयाः
कर्मफलसंबंधप्रतिपादकावेदाःत्वंतुनिस्त्रैगुण्योनिष्कामो
भवतत्रोपायमाह॥निर्द्वंद्वःसुखदुःखशीतोष्णादियुगला
निद्वंद्वानितद्रहितोभवतानिसहस्वेत्यर्थः॥कथमित्यतआ १३३
ह॥नित्यसत्वस्थःसन्धैर्यमालंब्येत्यर्थः॥तथानियोगक्षेमः॥
अप्राप्तस्वीकारोयोगः॥प्राप्तपालनंक्षेमंतद्रहितः॥आत्मवा

नप्रमत्तःनहिद्वंद्वाकुलस्ययोगक्षेमव्यासंपन्नस्यचप्रमादिनः॥
त्रैगुण्यातिक्रमःसंभवतीति॥ननुवेदोक्तनानाफलपरित्यागेन
निःकामतयेश्वराराधनविषयाव्यवसायात्मिकाबुद्धिःकुबु
द्धिरेवस्यादित्याशंक्याह॥यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लुतोदके॥
तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः॥उदकंपीयतेय
स्मिन्नित्युदपानंवापीकूपादितस्मिन्स्वल्पोदकेएकत्रकृत्स्न
स्यार्थस्यासंभवात्तत्रतत्रपरिभ्रमणेनविभागशोयावान्
स्नानपानादिरर्थःप्रयोजनंभवतितावत्सर्वोप्यर्थःसर्वतः
८ संप्लुतोदकेमहाह्रदेएकत्रैवयथाभवतिएवंयावान्सर्वेषु

वेदेषु तत्र कर्मफलरूपोऽर्थस्तावान्सर्वोऽपि विजानतो ॥ व्यवसायात्मि
काबुद्धियुक्तस्य ब्राह्मणस्य ब्रह्मनिष्ठस्य सर्वस्यैव ब्रह्मानंदे ह्य
न्नानंदानामन्तर्भूतत्वात् ॥ तदुक्तं श्रीभागवते ॥ यथा तरोर्मूलनिषे
चनेन तृप्यंति तत्स्कंधभुजोपशाखाः ॥ प्राणोपहाराच्च यथेंद्रि
याणां तथैव सर्वार्हणमच्युतेज्या ॥ एतस्यैवानंदस्यान्यानि
भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः ॥ तस्मादियमेव सुबुद्धिरि १३३
त्यर्थः ॥ अतः सर्वकर्मफलानि परमेश्वराराधनादेव तत्त्वं त
त्रिगीतास्मृतेः ॥ स्ववचनः श्लोकः ॥ विश्वस्यैव स्थितिलयोद्भव
हेतुभूतः सर्वात्मकः सकलकारणकारणं त्वं ॥ आनंदस्ता

गर रूरे खिलजीवनाथ श्रीरामचन्द्र परिपाहि न च प्रनष्टं ॥ ॥
इति श्रीरामनाममाहात्म्ये श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्ते एकादशमं
इत्यादिप्रकारेण सर्वकर्माणीश्वरेऽर्पितानि ॥ तस्मात्तवानमोऽस्त्विति
स्तया प्रकर्षेण नष्टं विस्मृत्या नामित्यर्थः ॥ निहतः ईश्वरस्य स
म र्वात्मकत्वात् ॥ तथा श्रुतिः ॥ ॥ धर्ममयोऽधर्ममय इत्यादि वेदसं
बंधेन यत्कृतं लौकिकमलौकिकं न तत्सर्वं वासुदेवे समर्पण
त् ॥ तत्कस्य तु खकरं [illegible] श्रेय एव न भवेत् ॥ अत एवोक्तं श्रीरा
मभक्तस्याधर्मो न भवतीति उक्तं च गीतासु ॥ सर्वकर्माण्यपि स
दा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं

पदमव्ययमिति॥अस्यार्थः॥॥सर्वकर्माण्यपिप्रतिषिद्धान्यपिकर्मा
णिअर्पितव्यानीति॥शंकराचार्येणवेदांतशास्त्रेशंकरभगवत्पा
दाचार्यैर्व्याख्यातत्वात्॥किंच॥सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्व
मास्थितः॥सर्वथावर्तमानोपिसयोगीमयिवर्तते सर्वथासर्व
प्रकारेणवर्तमानोपिसमयिब्रह्मणिविष्णौतिष्ठतीत्यर्थः॥
किंसुबहुकर्मस्वधर्मस्यइतिसर्वेषांवाक्यानामभिप्रायः॥इदा
नींभगवद्भक्तस्यश्रवणस्मरणकीर्तनादौवर्तमानस्यास्नाना १३५
दिकर्मलोपेप्रत्यवायोनास्तीतिभगवद्वचनादित्याह॥स्कं
दपुराणे॥मत्कर्मकुर्वतांपुंसांकर्मलोपोभवेद्यदि॥तत्क

र्मतेप्रकुर्वंतित्रिस्रःकोट्योमहर्षयइति॥द्वादशीनिर्ण
येविष्णुधर्मोत्तरशास्त्रेतत्कविषयकारुषीणां॥भगवदनु
ज्ञाइतिरूप्यंतेतथाचोक्तंमात्स्यपुराणे॥स्मरंतिममनामानिये
त्यक्त्वाकर्मचाखिलं॥तेषांकर्माणिकुर्वंतिऋषयोभगवत्प्रियाः
इदानींकर्मकरणार्थंदर्शयति॥तदुक्तंश्रीमद्भागवते॥तावत्कर्मा
णिकुर्वीतननिर्विद्येतयावता॥मत्कथाश्रवणादौवाश्रद्धायाव
न्नजायते॥तावताकालेनकर्माधिकारःपुरुषस्ययावताविषये
षुनिर्वेदोवैराग्यंनोत्पद्यतेवाइत्यथवाश्रीरामकथाश्रवणादि
षुतात्पर्यतयाश्रद्धावासनानोत्पद्यतइत्यर्थः॥किंचाज्ञानति

द्वेष्टो विरक्तो वा मुक्तो वा नपेक्षकः॥ सलिंगानाश्रमांस्त्यक्त्वा विचरे
दविधिगोचरः॥ इति अनेन प्रकारेण भगवद्भक्तैः कर्मादित्यागः श्रेयस्त्वं
दर्शितमिति॥ भक्तस्य निषिद्धान्यपि कर्माणि भवंति अर्पितानि
चेत् हरि वासुदेवस्य महात्मने इति॥ स्मृतसंहितायां स्मृत आह॥ या
नि लोके निषिद्धानि कर्माण्यपविहितानि च॥ तानि शंसोर्महाह
ऊतदर्थानि लभतानि वेत्॥ किंच॥ ईश्वरार्थधियायापान्यपि कर्मा १३१
णि सुव्रताः॥ भवंति पूतान्यत्यंतं सत्यमेव न संशयः॥ वासुदेव अ
र्पितपापरूपं कर्म द्विगुणरूपं भवति इत्युक्तं दर्शयति॥ आर्द्रका
ष्ठं महावह्निः शुष्कं तुल्यं चादहेत् यथा॥ तथेश्वरधियापापं शुद्ध

विज्ञानं भवेत्॥ ईश्वरेर्पितत्वात् तत्कर्मज्ञानं भवतीत्यर्थः॥ तदुक्तं
भागवते॥ ॥न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते॥ उत्त
रोत्तरं संसारफलप्रदानाय न भवति॥ यथा भ्रनाधान्यं भर्जितं
वा क्वथितं पुनर्बीजाय अंकुरोत्पत्त्यै नेष्यते॥ न भवतीत्यर्थः॥
तदुक्तं भाचार्यैः शारीरकवेदांतभाष्ये॥ सर्वकांडोदितनिः
कामकर्मानुष्ठानादंतःकरणशुद्धिरिति॥ तदुक्तं वसिष्ठस्मृ
तौ॥ यत्किंचित्कुरुते कर्म सदा सुकृतदुष्कृतं॥ विश्वर्पणं कु
रुष्व त्वं न भागवतस्मृतः॥ इत्यनेन प्रकारेण श्रीवासुदेवभक्ते
न कृतं यद्यत् विहितमविहितं वा कर्म तत्सर्वं परमात्मन्यपि

तथाऽधर्मोभवतीतिपूर्वंकृताशंकयाऽनुपपन्नमितिज्ञेयं॥यच्चोक्तं॥
सकर्त्तासर्वपापानांयश्चासक्तस्तथाचफलेनेति॥तस्योत्तरमाह॥
तदुक्तंशुकेन॥तपस्विनोदानपरायणाश्चयशस्विनोमनस्विनोमंत्रवि
दःसुमंगलाःक्षेमंनविंदंतिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्रश्रवस
तेनमोनमः॥अयमभिप्रायः॥अभक्तैर्विषयवासनाव. शा
त्॥सकामतःकृतमपियागादिपुत्रार्थंपुत्रेष्ट्यादिवित्तश्री
वृद्ध्यर्थंवाअर्थादिप्राप्तयेमंत्रानुष्ठानादिकंयत्किंचित्पुण्यादिकं १२६
यत्कर्मतत्सर्वंवासुदेवार्पणेनविनासंसारायदुःखस्वरू

पायभवतीत्यत्रदृष्टांतः॥पुत्रार्थंकृतंरुद्रानुष्ठानंतेनानुष्ठानेनना
त्पादितःपुत्रःतत्सर्वंकृतंसकामकर्मणःफलंकिंचमृतेदुःखं
म च॥अधर्मस्यैवफलंततोअभक्तैःकृतोयोधर्मःसअधर्मोभव
त्यस्मिन्नर्थेशास्त्रंविद्यते॥तदुक्तं॥नारदीयपुराणे॥हरिभ
क्तिस्तुकर्त्तव्यातथाकर्माणिभक्तितः॥भक्तिहीनानिकर्माणि
नसिध्यंतिद्विजोत्तमाः॥यथासमस्तलोकानांजीवनंसलि
लंस्मृतं॥तथासमस्तसिद्धीनांजीवनंभक्तिरिष्यते॥यथाभूमिं
समाश्रित्यसर्वेजीवंतिजंतवः॥तथाभक्तिंसमाश्रित्यसर्व
कर्माणिसिद्धये॥भक्तिमांल्लभतेधर्मंभक्तिमानर्थमाप्नु

यात्॥ सुमत्क्या साध्यते कामं स्वमत्या मोक्षमाप्नुयात्॥ न दानै
र्न तपोभिर्वा यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः॥ रूपं देवतांतरमित्यजानंतोपि
वस्तुत इंद्रादिरूपेण मामिष्ट्वा संपूज्य यज्ञशेषं सोमं पिबंतीति
सोमपास्तेनैव पूतपापाः शोधितकल्मषाः संतः स्वर्गतिस्वर्ग
प्रतिगतिं ये प्रार्थयंते ते पुण्यफलरूपं सुरेन्द्रलोकं स्वर्गं आसाद्य
प्राप्य दिवि स्वर्गे दिव्यान् उत्तमान् देवानां भोगान् अश्नंति भुंज १३७
ते॥ ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मृत्युलोके विशंति
॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभंते ते

स्वर्गकामाः प्रार्थितं विपुलं स्वर्गलोकं तत्सुखं भुक्त्वा भोगप्रत्य
ते भोगसमाप्तौ पुण्ये क्षीणे सति मर्त्यलोकं प्रविशंति पुनर
प्येवमेव वेदत्रय्या विहितं धर्ममनुसृताः कामकामाः भोगा
न्कामयमानाः यातायातं लभंते मद्भक्तास्तु मत्प्रसादेन कृ
तार्था भवंतीत्याह॥ अनन्याश्चिंतयंतो मां ये जनाः पर्युपास
ते। तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहं॥ अनन्याः नास्ति
मद्व्यतिरेकेण अन्यः काम्यः तेषां तथाभूता ये जनाः मां चिंतयं
तः सेवंते तथा नित्याभियुक्तानां सर्वदा मदेकनिष्ठानां यो

गंधनादिखामंद्रेभंतत्पालनंमोक्षाख्यंचेतरआर्थितमप्यहमे
ववहामिश्रीपय॥ ननुचत्वद्व्यतिरेकेणवस्तुतोदेवतांतर
स्याभावादिंद्रादिसेविनोपित्वद्भक्ताएवेतिकथंतेगतागतं
लभेरन् तत्राह॥ येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः
तेपिमामेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं॥ श्रद्धयोपेताभक्ताः
संतोयेयजंति॥ अन्यदेवताइंद्रादिरूपायजंतेतेपिमामेव १३८
यजंते...तेपिमामेवयजंतीतिसत्यंकिंतुअविधिपूर्वकं
मोक्षाप्रापकं विधिंविनायजंति अतस्तेपुनरावर्तंते॥ अनएवकाम

नोद्देशेनयत्क्रियतेतस्यविगुणत्वात्...दत्तभक्तानामधर्मोनिवर्त
तेतिनिश्चयस्तस्मात्श्रीरामपत्रात्सर्वथैतत्कर्मतदंगहीनमपि
संपूर्णंभवतीत्येतदर्थंस्मितिब्रूते॥ यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपो
यज्ञक्रियादिषु॥ न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतं॥ किं
च॥ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालादियोगतः सर्वंकरोतिनिश्छि
द्रंनामसंकीर्तनंतव॥ इदंकस्मात्॥ यस्मात्मंत्रोविधिर्यज्ञोयजमा
नस्तथार्त्विजः॥ धर्मोदिशश्चकालश्चसर्वंदेयंतदात्मकं॥ अनया
सर्वात्मकभावनया अंगहीनंकर्मसंपूर्णंभवतीत्याह॥ प्र
मादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत्स्मरणादेवतद्विष्णो

संहरास्याचित्तिश्रुतिः गीतासुक्तं ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्मा
ग्नौ ब्रह्मणा हुतं ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना अ
यमर्थः अर्प्यते अनेनेत्यर्पणं जुह्वादि तदपि ब्रह्मैव अर्प्यमाणं
हविरपि घृतादिकं ब्रह्मैव ब्रह्मैवाग्निस्तस्मिन् ब्रह्मणा कर्त्रा
हुतं होमः अर्पणं च अग्निश्च कर्त्ता च क्रिया च क्रियाफ
लं च ब्रह्मैवेत्यर्थः तथा च श्रुतिः ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि कर्मा १३४
णि बिभर्त्तीति सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति यज्ञेन यज्ञमयजंत देवा
इति एवं ब्रह्मार्पणे च कर्मात्मके समाधिश्चित्ते कार्यं यस्य ते

न ब्रह्मैव गंतव्यं प्राप्यं न फलांतरमित्यर्थः तथा च श्रुतिः सर्वा
णि एवैतानि यज्ञानस्य नामधेयानि भवंतीति ऋग्वेदे ब्रह्मे
दं हत्र मिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानि दः सर्वं य
द यमात्मेति यजुर्वेदे गीतासु अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधा
हमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुत
मित्यादि भागवते देशः कालः पृथग्द्रव्यं मंत्रतंत्रर्त्वि
जोग्नयः देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः इ
त्यादिना बहुधोक्तत्वात् अलमतिप्रसंगेन अनेना
त्मिप्रायेणात्रक्रियस्य निःकामस्यन्त्यकर्मसंहरणं

वर्तीत्यर्थः॥ स्वकृत श्लोकः॥ श्रीरामकेशवसद्गुणेशहरेऽच्युतनारायण
न श्रीनाथ वामन वराह परापरात्मन् गोपीपते पतितपावन
विश्वनाथ संसारकारणभयंकरणं हरस्व॥ इति श्रीरामनाम
माहात्म्ये कृतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्ते अच्युताश्रमग्रथि
ते द्वादशं प्रकरणं॥ ॥ एवं तावत्पूर्वप्रकरणत्रये वैष्णवम
हिमावर्णनपूर्वकं वैष्णवधर्मान्संक्षेपेणोक्त्वा निःकामा
ये भक्तास्तेषां मुक्तिप्रकारं दर्शयित्वा तदनंतरं प्रकरणं पू १४०
र्वके शंखचक्रगदापद्मधारणविधिप्रकारमुक्त्वा तदनं
तरं द्वादशनामानि सर्वाणि लौकिकवैदिकानि शारीर

तस्मै प्रपन्नविष्वक्सेन नमः यदुपाश्रयाश्रयाः यस्य विष्णोर्भक्तास्ते
षामाश्रयो येषां ते यदुपाश्रयाश्रयाः यद्भक्तसामीप्ये वर्त
मानाः शुध्यंति यतः अतस्तस्य वासुदेवस्य कृपाप्रसादं प्र
येयते श्रीयः पतिर्यज्ञपतिर्धरापतिः प्रजापतिर्लोकप
ति [illegible] पतिर्विधिपतिः पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसा
त्वतां स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदतां कृपया प्रसन्नो
भवत्वित्यर्थः॥ इत्यादिवाक्यैः श्रीरामभजनेनामसंकी
र्तनादौ प्रवृत्तिमुक्त्वा इदानीं श्रीरामनामकीर्तनमाहा
त्म्यस्तोत्ति॥ यदुक्तं ब्रह्मनारदसंवादे ब्रह्मखंडपुराणे॥

तस्मात्तदुवाच। कदाचिन्नारदो योगी परानुग्रहवांछया पर्यटन्स
कलान् लोकान् ब्रह्मलोकमुपागमत् तत्र दृष्टवान् तिमिन्द्रि
श्रुंदोत्तिः परिवेष्टितं। मार्कंडेयादिमुनिभिः स्तूयमानं स्वयं
भुवं॥२॥ चतुर्मुखं जगन्नाथं भक्त्याभीष्टफलप्रदं। प्रणम्य दं
डवद्भक्त्या तुष्टाव मुनिपुंगवः॥ प्रसन्नस्तं मुनिं प्राह स्वयंभु
र्वै स्तवोत्तमं॥ किंप्रयोजनमागत्य मासितद्वदिष्यामि ते मुने॥३॥
॥इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनिर्ब्रह्माणमब्रवीत् वचः श्रुतं मया १४१
सर्वं सर्वमेव त्वन्नाथ॥४॥ इदानीमेकमेवास्ति श्रोतव्यं सुर

सत्तम तद्रहस्यमपि ब्रूहि यदि मेनुग्रहो मयि॥५॥ नारद उ० प्राप्ते
कलियुगे घोरे नराः पुण्यविवर्जिताः। दुराचाररताः सर्वे स
त्यवार्त्तापराङ्मुखाः॥७॥ परापवादनिरताः परद्रव्याभिला
षिणः॥ परस्त्रीसक्तमनसः परहिंसापरायणाः॥८॥ देहात्म
दृष्टयो मूढा नास्तिकाः पशुबुद्धयः। मातापितृकृतद्वेषाः
स्त्रीदेवाः कामकिंकराः॥९॥ विप्रा लोभग्रहग्रस्ता विक्रयजी बेद
विनः॥ धनार्जनार्थमभ्यस्तविद्यामदविमोहिताः॥१०॥ त्यक्त
स्वजातिकर्माणः प्रायशः परवंचकाः॥ क्षत्रियाश्च तथा वैश्याः
स्वधर्मत्यागकारिणः॥११॥ तद्वच्छूद्राश्च ये केचिद्द्विजभक्तिपराङ्मुखाः

ल्पायुषश्च प्रायशो भ्रष्टास्तत्तु विज्ञाननिर्णयाः ॥१२॥ सुरद्रोहकारि
णो भविष्यंति कलौ युगे एतेषां नष्टबुद्धीनां परलोकः कथं भ
वेत् ॥१३॥ इति चिंताकुलं चित्तं जायते मम संततं तदुपायं जग
न्नाथ पुत्र मां वक्तुमर्हसि ॥१४॥ ब्रह्मोवाच साधु पृष्टं त्वया साध्वि
वदे तच्छृणु सादरं ॥ पुरा त्रिपुरहंतारं पार्वती भक्तिवत्सलं ॥१५॥ श्रीरा
म रा तत्त्वं जिज्ञासुः पप्रच्छ विनयान्विता ॥१६॥ पार्वत्युवाच नमस्ते १ ४२
स्तु महादेव कैलासगिरिवासिने सर्वेषामुपकारार्थं मोक्षमा
र्गं प्रदर्शय ॥१७॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ रामचंद्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं
विष्णुना पुरा तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणु कल्याणदायिनि ॥१८॥

५

सर्वेश्वरः सर्वमयः सर्वभूतहिते रतः सर्वेषामुपकाराय साका
रो भून्निराकृतिः ॥१९॥ स भक्तवत्सलो लोके संसारार्णवमध्येस्थि
त यदा यदा हि भक्तानां भयमुत्पद्यते तदा ॥२०॥ तत्तद्भयविघा
ताय तत्तद्रूपो हि जायते मत्स्यकूर्मवराहादिरूपेण परमार्थ
तः ॥२१॥ तत्कालेषु स्वरूपः सर्वेषामप्युपाकरोत् ॥ साधूना
माश्रमस्थानां भक्तानां भक्तवत्सलः ॥२२॥ अपकर्त्तु निराकारः
स्वकारेण ● ह्यजायत ॥ अजोऽप्यजायतानंतः शांतोऽभूद्भूतभा
वनः ॥२३॥ कदाचित्प्रवर्त्तीर्णो ये भक्तानामनुकंपया श्रीरघौ
देवदेवेशो लक्ष्मीनारायणो भुवि ॥२५॥ शेषो भरद्वस्मरणो ल
स शेष... शंखचक्राख्यौ देवौ ब्रह्मादिभिः सह त्रेतायुगे दाशरथिर्भूत्वा नारायणो भुवि ॥२४॥

पिशाचराः॥२६॥ब्रह्मरुद्रादयोदेवाःसर्वेपितरोऋषिभिर्वशान्नमोतत्रनारायणोदेवश्रीरामइति२
स्मीजानकीशंखचक्रके ज्ञातोनरथयाग्टह्मोदेवाःसर्वेति
विश्रुतः॥२७॥सर्वलोकोपकारायनमोसोयमुपाविशत्
ध्यानमात्रेणयोदेविमरणपातकनाशकृत्॥कीर्त्तनाश्रव
णान्याचरुत्पाकोटिनिवारणः॥कलौसंकीर्त्तनादेवसर्व
पापंव्यपोहति॥२८॥श्रीरामरामरामेतियेवदंत्यपिपापिनः
पापकोटिसहस्रेभ्यस्तान्नुद्धरतिनान्यथा॥२९॥ॐनमोभग
वतेतुभ्यंरामायपरमात्मने॥नमोराजाधिराजायपंचाशद्वा १४३
र्णरूपिणे॥३१॥नमोविद्याधिराजायहयग्रीवायतेनमः॥न
मोवेदाधिराजायज्योतिषांप[illegible]तयेनमः॥३२॥दीराछि

मध्यसंस्थाय नमोनारायणायचसहस्रशिरसेतुभ्यंसहस्रा
क्षायतेनमः॥३३॥सहस्रशीर्षापुरुषइतिविश्रुतस्वर्दरत्यादि
श्रुतेःनमःसहस्रहस्तायसहस्रचरणायते॥नमोजीमूतव
र्णायनमस्तेविश्वतोमुख॥३४॥अनंतायनमस्तुभ्यंनमस्तेशेष
शायिने नमोहिरण्यगर्भायपंचभूतात्मनेनमः॥३५॥नमोमूलप्र
कृतयेदेवानांहितकारिणे॥नमस्तेसर्वलोकेशसर्वदुःखनि
षूदन॥३६॥शंखचक्रगदापद्मजटामुकुटधारिणे॥नमो
गर्भायतस्मायजोतिषांज्योतिषेनमः॥नमस्तेवासुदेवायनमोदशरथा
त्मजेइक्ष्वाकुनाथराजेन्द्रसर्वैश्वर्यप्रदायके॥३७॥यज्ञेशा

यनमस्तुभ्यंनमस्तेक्रतुपालक।यज्ञभोक्त्रेकेशवायनमोस्तुमाय
शार्ङ्गिणे॥४०॥नमस्तेरामभद्रायनमोनारायणायते।नमो
रामचंद्रायमाधवायश्रियःपते॥४१॥गोविंदायनमस्तुभ्यं
वेधसेपरमात्मने नमस्तेरघुनाथायनमो विष्णुस्वरूपिणे
॥४२॥अनाथनाथायनाथायनमस्तेमधुसूदन।त्रिविक्रमनम
स्तेस्तुसीतायाःपतयेनमः॥४३॥वामनायनमस्तुभ्यंनमस्तेरा
घवायच।नमोनमःश्रीधरायजानकीवल्लभायच॥४४॥नम १५४
स्तेस्तुहृषीकेशकंदर्पायनमोनमः नमस्तेपद्मनाभायकौ
शल्याहर्षकारिणे॥४५॥नमोनमस्तेकाकुत्स्थनमोदामोद

यच।विभीषणपरित्रात्रेनमःसंकर्षणायच॥४६॥वासुदेवनमस्तुभ्यं
नमस्तेशंकरप्रिय।प्रद्युम्नायनमस्तुभ्यमनिरुद्धनमोस्तुते॥४७॥
सदसद्भक्तरूपायनमस्तेपुरुषोत्तम।अधोक्षजनमस्तेस्तुसप्त
तालहरायच॥४८॥खरदूषणहंत्रेचनृसिंहायनमोनमः।अच्यु
तायनमस्तुभ्यंनमस्तेसेतुबंधन॥४९॥जनार्दननमस्तेस्तुनमो
हनुमदाश्रय।उपेंद्रायचंद्रवंद्यायमारीचमथनायच॥५०॥
नमोबालिप्रहरणेनमःसुग्रीवराज्यद।जामदग्न्यमहादर्पह
रायहरप्रियेनमः॥५१॥नमोनमस्तेलक्ष्मणाग्रजनमस्तेभरताग्र
जा।नमस्तेपितृभक्ताय [illegible] सौमित्रिपूर्वजा॥५२॥अयोध्या

नमः।

धिपतेऽव्ययंनमःशत्रुघ्नसेवते नमोनित्यायसत्यायबुध्या
दिजानरूपिणे ॥५३॥ अद्वैतब्रह्मरूपाययज्ञाय नगम्याय तेन
मः नमो योग रहस्याय सुवर्णज्योतिषे नमः ॥५४॥ अष्टो
त्तरशतंनामरामचंद्रस्य पार्वती । प्रचरिष्यति तद्दृष्ट्यो के
प्राणप्रदक्षवशायदा ॥५५॥ तस्य कीर्त्तनमात्रेण जानाया १७५
स्यंतिसर्पतिं ॥ तावद्विजृंभते पापं ब्रह्महत्यादिकं सदा ।
॥५६॥ यावन्नामाष्टकशतं पुरुषो न हि कीर्त्तितं ॥ तावत्का
लेन कालस्याहो निःशंकं संप्रवर्त्तते यावच्छ्रीरामचंद्रस्य
शतंनामनकीर्त्तितं ॥५७॥ तावद्यमभटाः क्रूराः संचरि

ष्यंति निर्भयाः यावच्छ्रीरामचंद्रस्य शतंनामनकीर्त्तितं ॥५८॥ तावत्स्व
रूपं रामस्य दुर्बोधं प्राणिनां खलु यावच्छ्रीरामचंद्रस्य शतंना
मनकीर्त्तितं ॥५९॥ श्रृणु निष्क्रया प्रिया रामनाममाहात्म्यमुत्तमं
॥ अन्यतः श्रवणाद्यान्मर्त्यः सोपि मुच्येत पातकान् ॥६०॥ ब्रह्म
हत्यादिपापानां निष्कृतिं यस्तु वांछति रामस्तोत्रं मासमा
त्रं पठित्वा मुच्यते नरः ॥६१॥ दुःप्रतिग्रहजंजाप्यराजापादिसं
भवं ॥ पापं सद्यः कीर्त्तनरामस्तोत्रं विनाशयेत् ॥६२॥ प्रतिग्र
हजंजप्यराजापादिसंभवं ॥ पापं सद्यः कीर्त्तनात् ॥ श्रुति
स्मृतिपुराणेतिहासागमशतानि च अर्हंति नाल्पां श्री

रामनामकीर्त्तेःकलामपि॥८२स्वकृतश्लोकः॥तापत्रयेणपरि
तापितचित्तवृत्तिंवैकुण्ठनाथपरमस्वजनार्त्तिहारिन्गोपाल
पाह्यपदयालभङ्गुरेणदासोहमद्यभवतःशरणागतोस्मि
॥इतिश्रीरामनाममाहात्म्येश्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्ते
श्रवणकतार्थमयथितत्र्ययोदशमंप्रकरणं॥ ॥पद्मकेब्र
ह्मखण्डेनारदंप्रतितथैवपद्मपुराणेश्रीमद्वेदव्यासोनीषंप्र
तिश्रीरामनामाष्टोत्तरशतमाहात्म्यंनिरूपितवान्॥श्रीवे ९६
दव्यासोवाच॥शृणुगांगेयवक्ष्यामिरामस्याद्भुतकर्मणः
नाम्नाष्टकशतंपुण्यंमहापातकनाशनंनातःपरतरंकिं

चित्त्रिषुलोकेषुगीयतेकैलासशिखरेरम्येविष्णुमाराध्य
शंकरःउपविष्टस्ततोभोक्तुंपार्वतींशंकरोब्रवीत्॥पार्व
त्येहिमयासार्द्धंभोक्तुंभुवनवंदितेतमाहपार्वतीदेवीज
प्त्वानामसहस्रकंततोभोक्ष्याम्यहंदेवभुञ्जत्वंभवताप्रभो
॥ततस्तांपार्वतींप्राहप्रसन्नःपरमेश्वरः॥धन्यासिकृतपु
ण्यासिविष्णुभक्तासिपार्वतीदुर्लभावैष्णवीभक्तिर्नाग
धेयंविनेश्वरिरकारादीनिनामानिशृण्वतोममपार्व
ती॥मनःप्रसन्नतामेतिरामनामाभिशंकया॥रमंतेयो
गिनोनंतेसत्यानंदेचिदात्मनिइतिरामपदेनासौपर

म२

ऽस्मान्निधीयते राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ॥ सह-
स्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ यस्मादेवं तस्मात् रामे
त्युक्त्वा महादेवि त्वं तुष्टोस्म्यहं मयाधुना ततो रामेति
नामोक्त्वा सहभुक्त्वा च पार्वती पप्रच्छ श्रीमहादेवं त-
त्किं प्रगणयमानसा ॥ सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम त्वया
दितं ॥ तस्य परगणि नामानि संति चेद्रावणद्विषः ॥ कथ्य-
तां मम देवेश तत्र मे प्रीतिरुत्तमा ॥ श्रीमहादेव उ० ॥ शृणु १५७
नामानि वक्ष्यामि रामस्याद्भुतकर्मणः ॥ लोके वैदिको
त्राह्या ये केचि संति पार्वती नामानि रामचंद्रस्य सहस्रते

पुष्याधिकं तारकनाम सहस्रेभ्यो रामनाम समं मतं तथा हरिहरादय
केऽस्मृतिः ॥ ब्रह्मेशजिष्णुर्वाणि नामानि विचरंतीति तेषु चात्यंत
मुख्यं हि नाम्नामष्टोत्तरं त्वात्तं विस्तरे केकनामैव सर्ववेदाधि-
कं मतं तारकनाम सहस्रेभ्यो रामनाम समं ततः ॥ जपतः सर्व-
वेदांश्च सर्वमंत्रांश्च पार्वती तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं रामनाम्नै-
व लभ्यते अथ कृष्णादिलवा नामान्याह ॥ श्रीरामो रामचंद्रश्च
रामभद्रश्च शाश्वतः राजीवलोचनः ॥ श्रीमान् राजेंद्रो रघुपुं-
गवः जानकीवल्लभो जैत्रो जितामित्रो जनार्दनः ॥ विश्वामित्र
प्रियो दांतः शरणत्राणतत्परः वाली प्रमथनो वाग्मी सत्यवा-

कृसत्यविक्रमः सत्यव्रतो व्रतधरः सदाहनुमदाश्रयः कौशा
लेयः खरध्वंसी विराधवधपंडितः विभीषणपरित्राता दश
ग्रीवशिरोहरः सप्ततालप्रभेत्ता च हरकोदंडखंडनः जाम
दग्न्यमहादर्पदलनस्ताटकांतकृत वेदांतसारो वेदात्मा भ
वरोगचिकित्सिकः दूषणत्रिशिरोहंता त्रिमूर्तिस्त्रिगुणा
त्मकः त्रिविक्रमस्त्रिलोकात्मा पुण्यचारित्रकीर्तनः त्रि
लोकीरक्षको धन्वी दंडकारण्यपुण्यकृत अहि १५८
ल्यापावनश्चैव पितृभक्तो वरप्रदः जितेंद्रियो जितक्रोधो
जितामित्रो जगद्गुरुः ऋक्षवानरसंघाती चित्रकूटस

माश्रयः जयंतत्राणवरदः सुमित्रापुत्रसेवितः सर्वदेवाधिदे
वश्च मृतवानरजीवनः मायामारीचहंता च महाभागो
महाभुजः सर्वदेवस्तुतः सौम्यो ब्रह्मण्यो मुनिसत्तमः मह
योगी महोदारः सुग्रीवराज्यदायकः सर्वपुण्याधिकफ
लः स्मृतः सर्वाघनाशनः आदिपुरुषो महापुरुषः प
रमः पुरुषस्तथा पुण्योदयो दयासारः पुराणपुरुषो
त्तमः स्मितवक्त्रो मितभाषी पूर्ववक्ता च राघवः अनंत
गुणगंभीरोदात्तो गुणोत्तमः मायामानुषचारित्रो महा
देवाधिपूजितः सेतुकृज्जितवाराशिः सर्वतीर्थमयो

धीरोर

विष्णुः श्यामांगः सुरदःस्वरः पीतवासा धनुर्धरः सर्वयज्ञा
धिपो यज्ञो जरामरणवर्जितः शिवलिंगप्रतिष्ठा सर्वा
वगुणवर्जितः परमात्मा परंब्रह्म सच्चिदानंदविग्रहः
परंज्योतिः परंधाम परमात्मा परात्परः ॥ परेशः पारगः पा
रः सर्वदेवात्मकः शिवः ॥ इति श्रीरामचंद्रस्य नाम्नामष्टो
त्तरं शतं गुह्याद्गुह्यतमं देवी तव प्रीत्या प्रकीर्तितं ॥
श्रुतिरहस्यचादन्यस्मै मर्घं नोकमित्यर्थः ॥ यः पठेच्छृणु २४८
याद्वापि निक्तियुक्तेन चेतसा ॥ स सर्वैर्मुच्यते पापैर्ज
न्मकोटिसमुद्भवैः ॥ जन्मानि स्थलतां याति शत्रवो यां

ति मित्रतां राजानो दासतां यांति वह्नयो यांति शीततां ॥ अ
नुकूलं च भूतानि स्थैर्यं याति च चला श्रियः ॥ अनुग्रहं ग्रहा
यांति नागा मायांत्यपद्रुमं वा ॥ यं यं चिंतयते कामं तं तं
प्राप्नोति निश्चितं यः पठेद्रामचंद्रस्य नाम्नामष्टोत्तरं श
तं ज्ञानेनापि च कुर्वीणो नरः पापैः प्रमुच्यते कोटिकल्प
सहस्राणि कोटिकल्पशतानि च वैकुंठवासमाप्नो
ति दत्त्वा ह्यर्वैदशापरैः ॥ रामं दूर्वादलश्यामं पद्माक्षं पीत
वाससं स्तुवंति नामभिर्दिव्यैर्न ते संसारिणो नरः ॥ व
दंति दिव्यानि नामानि ॥ रामाय रामभद्राय रामचं

प्रायवेधसे रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः तथाच श्रु
तिः एतत्तारकं ब्रह्म ब्राह्मणो नित्यमधीते स पाप्मानं तरति सो
मृतत्वं च गच्छतीति इमं मंत्रं महादेवि कृपयैव ददामि ते
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् इतीदं तन्मुखं
मस्य नाम्नामष्टोत्तरं शतं कथं तव गांगेय त्वत्स्तुवे वे
त्तमः इति पद्मपुराणे व्यासोक्तेः एवं श्रीशंकरं प्रतिपार्व
त्या एवमुक्तं यद्धि श्रीरामचंद्रस्य रावणारिपोः सहस्रनाम २५०
भ्योऽधिकान्यन्यानि नामानि संति चेत्तर्हि मां प्रति ब्रूहि
तदर्थमष्टोत्तरशतनामान्येकादशानि तस्यैव श्री

रामस्योत्तरनाम्ना माहात्म्यं श्रुत्वा एकादश्युपवासेन जनस्य क
थं मोक्षो भवतीति संशयापन्नं यमं प्रत्याह तदुक्तं नारदी
यपुराणे किमस्य सर्वथा दक्षं कथं वाखिलदुःसेन वानू
षड्गुणेष्वपि यस्मात् सता पोष्मरणाधिकं यस्योच्चारणमा
त्रेण प्राप्यते परमं पदं तमुपोष्य कथं सौरे गच्छंति त्वत्पुरे दिनं किं
च यत्र नमस्कारमात्रेण पुनर्भवात् तत्रोपोषणेन भवतीति
किमु वक्तव्यमित्याह एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशा
श्वमेधावभृथेन तुल्यः दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्ण
प्रणामी न पुनर्भवाय अयं भावः प्रणाम इति यत् तत्तु कृ

स्वायनमइतिपंचाक्षरात्मकपदकीर्त्तनमात्रमित्यर्थः॥ कुरुक्षेत्रे
ण किंतस्य किं काश्यां॥ रवयाचकं॥ जिह्वाग्रेवर्त्ततियस्य हरिरि
त्यक्षरद्वयं॥ बद्धःपरिकरस्तेन मोक्षायगमनंप्रति॥ सकृदुच्चा
रितं येन हरिरित्यक्षरद्वयं॥ कुरुक्षेत्रेण किंतस्य काश्यावापु
ष्करेण किं जिह्वाग्रेवर्त्ततेयस्य हरि॥ रित्यक्षरद्वयं॥ वाराणस्यां
कुरुक्षेत्रे नैमिषे पुष्करे तथा स्नातं तेन येनोक्तं हरिरि
त्यक्षरद्वयं॥ गवां कोटिसहस्राणि कन्यादानायुतानि च॥ २५१
दत्तानि तेन येनोक्तं हरिरित्यक्षरद्वयं॥ ऋग्वेदोऽथ यजु
र्वेदः सामवेदो प्यथर्वणः॥ अधीतास्तेन येनोक्तं ह

रिरित्यक्षरद्वयं॥ जितं तेन जितं तेन मु॥ जिह्वाग्रेवर्त्ततेयस्य ह
रिरित्यक्षरद्वयं॥ न गंगा न गया काशी न सेतुर्न च पुष्करं
॥जिह्वाग्रे वर्त्ततेयस्य हरिरित्यक्षरद्वयं अश्वमेधादिभि
र्यज्ञैर्नरमेधैः सदक्षिणैः॥ याजितं तेन येनोक्तं हरिरित्य
क्षरद्वयं एवं कृतं यस्य नामसंकीर्त्तनमत एव सर्वेषामे
व देवानां आदिस्तु मधुसूदनः॥ मधुसूदनभक्तानां नि
ग्रहेनोपपद्यते हरिनामसामर्थ्यादत्रीयत्ति ब्राह्मणः
श्वपचीनुजन्तु विशेषेणरजस्वला॥ यद्यश्वसुरथोपचक्रे
मरणे हरिमुच्चरेत्॥ मरणे हरिमुच्चरेदित्यनेन प

मुक्तं भवति यदा अवशाच्चोच्चारेण मुक्तिस्तदा सावधानत्वे किं
पुनरिति ॥ अगम्यागमनयोर्कीर्त्तं विहाय त्वदसंवयं प्रयाति वि
ष्णुसायुज्यं विमुक्तो भवबंधनात् ॥ यस्योच्चारेण मोक्षः
कथं न स्यादुपोषणे ॥ यत्र संगीयते भक्त्या वंद्यते पुरुषो
त्तमः ॥ यत्र संगीतदृष्टेनेन किं मुक्तैः यस्मिन्नेकादस्युप
वासदिने श्रीकृष्णो गीयते वंद्यते पूजाप्रकारेण हृष्यते
इत्यर्थः ॥ लीलयोच्चरेद्देवं स्वस्थं वापि जनार्दनं गंगातो १५२
यत्पुण्यं तत्पदे स नरः समाप्ताभियात् ॥ इति नारदीये ब्रह्म
वचनात् ॥ इदानीं शिवविष्णुनाम्नां युगपदुच्चारेण नू

नं कर्मसंपूर्णं भवतीत्याह ॥ यो रौद्रं परिकीर्त्य यत्रापि हरिकर्मा
णि संपूर्णतां तस्य यांति शिवः स्वनाम वदतां मुक्तिप्रदस्ता
त् ध्रुवं आज्ञानादपि बद्धि सर्वमनिशं तत्कायतां किं पु
नर्मुक्तिः स्यादिति स्मृतं वेदवचनं च ॥ कामि किं ब्राह्मणा
॥ विष्णो नाम सुकेशवाच्युत हरे गोविंद दामोदर अच्युतेति
समुच्चरंत मनिशं नो बाधते यं कलिः ॥ रुद्रेशान महेश्वरे
श्वर शिव त्र्यक्षैर्जपंतं तथा शीघ्रं पातकपद्धिणी विदर्पिनं
त्यक्त्वैव यांत्युंजसा ॥ अयमर्थः ॥ यो मानवो रौद्रं रुद्रस्य नाम ह
रिं हरेर्नाम कीर्त्तयति तस्य कर्माणि कर्मानुष्ठानकाले मं

त्रतंत्रवोक्तनानि पूर्णानि भवंति ततश्च नामसंकीर्तना
त्तन्नावपि हरिहरौ नमे गृणतां पुंसां मुक्तिं ददतः इ
दं च। अज्ञानादथवाज्ञानाद्यन्नाम गायतां पुंसां मुक्तिर्भव
तीत्यत्र किं वक्तव्यं। तेषां कलिश्च न बाधते तदुक्तं स्कं
णांब्रह्मसंपातककलक्षणाः। पद्मिन्याः स्कान्दीयगंधं
त्तिदहंपातकानि न स्पृशंतीति श्लोकद्वयस्यार्थः। बृ १५२
र्वनारदीयपुराणे हरिर्गीयत इत्युक्तं सूतसंहितायाम
पि तद्गायतां किं पुनरित्युक्तं पद्मपुराणेपि हरिनाम
कीर्त्तनं कर्त्तव्यमिति बध्वो ब्राह्मणादीनां गानं स्क

त्तिस्मृतिपुराणे युक्तं दर्शयति तदेवोक्तं नारदपंचरात्रे एतस्ते
वैष्णापतिं नृत्यगीतादौ विष्णुमर्चयेत्। तदेवोक्तं व. सिष्ठ
स्मृतौ। नित्यमाराधनं विष्णोर्ध्यानं होमो जपस्तथा। तत्कथा
श्रवणं चैव तन्नाम्नस्तु प्रकीर्त्तनं तत्पादतीर्थसेवा च • त
न्निवेदितभोजने। प्रणामस्तस्य पुरतो नर्त्तनं गीतवादन
मिति वशिष्ठस्मृतेः विपक्षेऽत्रिस्मृतौ बाधकमाह
केशवाग्रे नृत्यगीतं न करोति दिने दिने वह्निना किं न
दग्धोसौ गतः किं पुरमात्तजा। ये नृत्यगीतादि द्वि
जः स्वाभाविकं चरेत् स्वाभाविकेन भगवान्प्रीणाति

34573

स्याह शौनकः वृहन्नारदीये ॥ प्राप्याप्येकादशीं येषां कलौ जा
गरणं विना ते विनष्टा न संदेहो यस्माज्जागरं वितमष्टकं तस्मि
न् जागरणे विप्रेन्द्र त्यगीतं कारयेत् ॥ वाचके सति विप्रेन्द्रः
पुराणं शृणुयान्निशि ॥ यस्तु नः कुरुते गीतं नृत्यं जागरणं
हरेः ॥ स वसेद्धि वैकुंठेपि त्रिभिः सहस्रयुगः ॥ भक्तिप्रयु
क्तेयस्तु हरेर्जागरणं प्रति षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपे व
सेन्नरः ॥ एकादश्यां त्रयोन्मुक्तो निःशक्तिर्नास्ति कश्चवित् ॥ १५५
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ एकादश्यां निरा
हारा स्थित्वा याति परं पदं ॥ गीतवाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा

येन कृतं विप्रेंद्र तु दुर्लभोन जनार्दनः ॥ वसिष्ठः द्वादश्यां कुसुमैर्दि
व्यैः पूजयेत् पुरुषोत्तमं ॥ शर्कराज्येन संयुक्तं मधुपात्रं निवेदयेत्
दीपैर्नीराजनं कुर्याद्दशोत्तरसहस्रकैः ॥ गीतं नृत्यं च वाद्यं च कु
र्यात्पुस्तकं तथा ॥ विष्णोर्नुकेति सूक्तेन प्रत्यृचं जुहुयात् घृतं
होमशेषं समाप्याथ ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः इति ॥ स्वकृतश्लो
कः ॥ विभो वासुदेवेशा संसारपारप्रदायाव्ययाधीश्वरानंतशा
यिन् ॥ मुरारे खरारे सुरारेन्द्रवारे नमः कृष्णपारे सदा पाहि माद्य
॥ इति श्रीरामनाममहात्म्ये श्रच्युताश्रमादिरचिते चन्द्रदश
मंप्रकरणं ॥ ॥ एवं प्रकरणे महापातकयुक्तो वा चोपपाति

के॰ ॥ एकादश्याः निराहाराः स्थित्वा याति परं पदं ॥ एकादश्यां तु यो
भुंक्ते निःकृतिर्नास्ति कुत्र चिं दित्युक्तं ॥ अतस्तस्य एकादशी
व्रतस्य निर्णयो भगवन्नाममाहात्म्य प्रसंगेन उच्यते तदुक्तं स्कं
दपुराणे ॥ परमां पदमापन्नो दृष्टैवा समुपस्थितं ॥ नैकादशीस्म
ऊर्ध्वं यस्य दीव्यास्ति वैष्णवी ॥ सर्वात्मा सर्वजीवेषु नि
त्ताराद्वैष्णवैः ॥ विष्णवर्पिताखिलाचारः स हि वैष्णव उ
च्यते ॥ अवश्यैकादशी सक्तो विष्णुधर्मा विधायकः ॥ विष्णुमंत्रो १५५
पदिष्टस्तु स हि वैष्णव उच्यते ॥ इति वैष्णव उच्यते तद्दैणमु
कं दशमीवेधसंयुक्ता यदि स्यादरुणोदयः ॥ नैवोपोष्यं वै

ष्णवेन तद्दिनैकादशीव्रतं ॥ संपूर्णैकादशी यत्र द्वादशी वृद्धि
गामिनी ॥ द्वादश्यां लंघनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणं ॥ ए
कादशीं परित्यज्य द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ बहुवाक्य वि
रोधेन संदेहो जायते यदि एकादशीं परित्यज्य द्वादशीं
समुपोषयेत् ॥ अरुणोदयवेलायां दशमी यदि संगता
संपृक्तैकादशीं तां तु मोहिन्यै दत्तवान् विभुः ॥ तु
र्या त्वारुणत्रितया त्रिकाव्यापिन्येकादशी यदा संदिग्धै
कादशी नाम वर्ज्यं ॥ धर्मकांक्षिभिः ॥ उदयात् प्राक्
मुहूर्तेन व्यापिन्येकादशी यदा संयुक्तैकादशी नो

मवर्ज्यं यं वैष्णवैस्सदा ॥ लववेधेऽपि विप्रेंद्र दशम्यैकादशीं
त्यजेत् ॥ सुरया बिंदुनास्पृष्टं गंगांभ इव निर्मलं कपा
ले नापि विद्धा स्याद्दशम्यैकादशी यदि । तदाप्येका
दशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ तथा च गरुडपुराणे
अरुणोदयवेलायां दशमी यदि संगता । रविचकाद
मात्रापि द्वादश्यामुपवासयेत् तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्र
योदश्यां तु पारणं ॥ पुत्रराज्यसमृध्यर्थं द्वादशीमुप १५६
वासयेत् ॥ तत्र प्रोक्तं महापुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणं ॥ आ
दित्योदयवेलायामारभ्य षष्टिनाडिकाः ॥ स्तंक्री ऐका

कादशी नाम तस्यां विष्णुसुदीक्षितो पुराणांतरे च ॥ दशमीशे
षसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयं वैष्णवैर्न तु कर्त्तव्यं तद्दि
नैकादशीव्रतं द्वादशीं दशमीविद्धां गांधार्या समुपोषि
तः ॥ तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ अर्द्धरा
त्रेपि केषांचित् दशम्या वेधयिष्यते अरुणोदयवेलायां
नावकाशो विचारणे ॥ केचन स्पष्टमेकादशी न कर्त्तव्येति
वदंति तत्रोत्तरं ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च आहिताग्निस्तथै
व च ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ इति गृ
हिणोप्यनये कादश्याप्युपवासश्रवणात ॥ तथा च तत्रै

सागरे सपुत्रश्च स भार्यश्च स्वकुलैर्मुक्तिसंयुतः ॥ शुक्ल
पक्षस्य एकादश्यां द्वादशीसंस्थिता ॥ यथा शुक्ला तथा
कृष्णा यथा कृष्णा तथेतरा ॥ तुल्ये ति मनुते यस्तु स वि
वैष्णव उच्यते तथा च विष्णुधर्मोत्तरे एकादश्यां शु
क्लपक्षाया उपोष्य विधिवन्नरः ॥ पुत्रानायुः समृद्धिं च
सायुज्यं च समृच्छति ॥ स ब्रह्महा सुरापश्च कृतघ्नो गुरुतल्प प १५१
गः ॥ विवेचयति यो मोहादेकादश्यौ सिते सिते ॥ वि
ष्णुरहस्ये शंखेन पिबेत्तोयं न खादेत्कूर्मसूकरौ ॥ ए
कादश्यां न नुंजीत पक्षयोरुभयोरपीति निषेधश्च

वणात् गृहस्थविषये विज्ञेय कर्तव्या एतदर्थे आख्यानम
प्यस्ति स्कंदपुराणे धारकामाहात्म्ये मार्कंडेय उवाच शृणु रा
जन् प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं श्रुत्वा यां मुच्यते न
रो दुःखसंसारबंधनैः ॥ अवंतीविषये सर्वे ब्राह्मणो वेद
पारगः चंद्रशर्मेति विख्यातः शिवभक्तः सदान्वयः ॥ म
नसा कर्मणा वाचा नान्यं ध्यायेच्छिवं विना शिवाद्वृता
द्व्रतं नान्यत्करोति नराधिपं नोपवासं हरिदिने कुरुते
न व्रतं हरेः ॥ विना चतुर्दशीं राजन्नन्यदेवसमुद्भवे
यत्र यत्र शिवक्षेत्रं यत्र तीर्थं शंकरं तत्र गच्छति

राजेंद्रैरेवंगच्छतेनहि प्रतिवर्षंचकुरुतेसोमनाथस्य
दर्शनं॥नजहातिविशेषेणसोमपार्श्वंनरेश्वर॥एवंच
कुर्वीतस्तस्यनववर्षाणिसप्ततिः॥गतानितस्यराजेंद्र
शिवभक्तिंप्रकुर्वतः कदाचित्सोमशर्माद्विगतोसोसो।
मनाथकं॥नानादेशान्महीपालचसंख्याताश्चमानवाः
गताः॥सहस्रशःसर्वेदृष्ट्वासोमेश्वरंविभुं॥आयातस्तेषुं
चंद्रशर्मानगतोद्वारकांपुरीं॥वैशाखेद्वादशीयुक्ताकुर्य १५८
नात्तस्यसन्निधौ॥संबोधितोपिस्वजनैर्नगतोद्वारकां
पुरीं॥शिववक्षेत्रात्परंतीर्थंनाहंमन्येजगत्त्रये नान्योदेवो

मयाज्ञातोईश्वराद्देवनायकान्‌ विनावैचंद्रशर्माणंगता
न्यद्वारकांपुरीं॥अन्यस्मिनदिवसेराजन्गच्छतःस्वगृ
हंप्रति चक्षुस्तेदर्शनंस्वप्नेचंद्रशर्मापितामहाःप्रेतरू
पामहाकायाददृशुःमातीवभीषणाः दृष्ट्वास्वप्नेमहा
रौद्रोत्तीतो योथप्रकंपितः॥चंद्रशर्माभ्युवाच॥केयूयं
विकृताकाराजेंद्रनांचभयवह्याः दृष्टीसमुद्भवाज
वानदृष्टनश्रुतामया॥प्रेताऊचु॥मान्यंकुरुवि
प्रेंद्र तवपूर्वपितामहाः॥आयातास्तवसमीपेत्वमहदुः
खेनपीडिताः॥चंद्रशर्माभ्युवाच॥इष्टंदत्तंतपस्तोसि

भवद्भिर्मत्पितामहैः प्रेतत्वेकारणं किंस्या ऽभवत्तां विस्मयोम
म॥ प्रेता ऊचुः॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि प्रेतयोनेस्तु कारणं
वासरं वासुदेवस्य स विद्धं कृतं पुरा॥ प्रेतत्वं तेन संप्राप्तम
स्माभिः पुत्रसत्तम॥ विशेषेण कृतं रात्रौ स विद्धं जागर
रः॥ पतनं नरके घोरे भविष्यति न संशयः॥ वयास्महे नसं
देहो यावदान्नतस्तं प्रवं चैव शमति॥ संतोषितो मया देवो १५९
न कृपात्रिभुवनाशनः॥ प्रयास्यति गतिं नूनं प्रेतत्वं नाशयि
ष्यति॥ प्रेता ऊचुः॥ हरिभक्तिविहीनानां द्वादशीं विद्धवर्ति
नीं नारीणां नरायांति प्रेतत्वं वर्जितैः शंकरादिभिः॥ प्रायश्चि

पुनस्तत्र विशेषेण शिवभक्तिबलाप्रियगन कृता केशवे भक्तिनकृतं वासरं हरेः ४

त्तं विना विप्रघादशीवेधजं कृतं॥ पापं न गच्छते नूनं प्रेतत्वं चैव गच्छति
प्रायश्चित्तो सदा विप्रः पूज्यमाने पि शंकरे विना केशवपूजां चे
पापं भवति गोवधं॥ तदुक्तं ना॥ गवतो सत्वरजस्तम इति प्रकृते
गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते स्थित्यादये हरिविरिंचि
हरेति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र खलु सत्वतनोर्नृणां स्युरित्यादि॥ प्रथमं
केशवः पूज्यः पश्चाद्देवो महेश्वरः॥ पूजनीयो महान्भूत्या पश्चात्
न्यस्तेति देवता॥ मत्स्याञ्छाखाः प्रशाखाश्च भवति बहवः सु
त वासुदेवस्य मूलं तं जगदेतच्चराचरं॥ तस्मान्मूलं परित्यज्य शाखा
नैवाश्रयद्बुधः॥ विशेषेण जगन्नाथं त्रैलोक्याधिपतिं प्रभुं॥

तद्दिनं येन कुर्वंति सम्यग्दैवज्ञशोधितं ॥ मत्स्यात्पंतेन संदेहः प्रेतत्वं
यांति पुत्रकाः ॥ न पूजा भवते तेषां वासरे च पितामही ॥ प्रेतत्वं
च कुर्वंति मत्स्यात्यं वासरे ततः ॥ अग्रार्घं शिव निर्माल्यं पत्रं पुष्पं
फलं जलं ॥ वासुदेवशिवालासंगात्सर्वयाति पवित्रतां ॥ एका
दशी निर्णय प्रसंगेन तृतीया निर्णयमाह ॥ वैशाखस्य तृती
यां च पूर्व विद्धां करोति यः ॥ हव्यं देवा न गृह्णंति कव्यं चैव पि
तामहाः ॥ यदेवा गृह्णंति कथं तत्र पितामहाः ॥ तस्मात्न कार्यं तृ १६
तीया पूर्वविद्धा बुधैरपि ॥ कुरुते यदि मोहाद्वा प्रेतत्वं तस्य वै
ध्रुवं ॥ दर्श विपूर्ण भासंव नित्रोः सांवत्सरं दिनं ॥ पूर्वविद्धम

कुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ दयालेशश्रुतः प्रोक्ता तत्कालस्य वा
पिना तिथिः ॥ श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं ह्रासवृद्धी न कारणं ॥ अ
थ श्राद्धनिर्णयः ॥ मार्कंडपुराणे ॥ पितृभ्यश्च तिथिर्मूलं सुरेभ्यः
प्रातरेव च ॥ प्रदत्तो ब्राह्मणा पूर्वं विधिर्नवापि लंघयेत्
॥ याज्ञवल्क्यः ॥ पूर्वाह्णे दैविकं कार्यं अपराह्णे तु पार्वणं ॥ ए
कोदिष्टं तु मध्याह्ने प्रातर्वृद्धिनिमित्तकं ॥ गर्गः ॥ अह्नः पंच
दशो भागो मुहूर्त इति कथ्यते ॥ अष्टमः कुतपस्तत्र श्राद्ध
आरंभः प्रशस्यते ॥ श्रावृद्धकल्पे श्राद्धकालस्तु सर्वेषां तु पश्चा
ण पंचके दर्श श्राद्धे तु सान्नीनां सायाह्नेः चाप्यसंततो ॥

पितामहः॰ सिनीवाली द्विजैः कार्या साग्निकैः पितृकर्मणि
द्विजैरनग्निकैः शुद्धैः स्त्रीभिः कार्या कुहूः सदा ॥ स्मृति
चंद्रिकायां ॥ तिथिद्वये सिनीवाली तिथिवृद्धौ कुहूः
स्मृता ॥ साम्ये पितृकृतैर्या दर्शश्राद्धादिकर्मसु दक्षः
अपराह्णे वमावास्यायां श्राद्धकर्मणि सर्वदा तस्मिन्नामा
यदा न स्यात्तदा मध्यंदिने मतः ॥ यो यस्य विहितः कालः
श्राद्धस्यात्र स्वयंभुवा ॥ तत्कालव्यापिनी यास्यात्सैव ग्रा १६१
ह्या तिथिर्बुधैः ॥ दिनद्वये पि संग्रहणे स्वकालव्यापिनी भवे
त् ॥ तदा पूर्वा पितृश्राद्धे मातृश्राद्धे परा स्मृता ॥ असंग्र

णात्कुर्वीत व्यापिनी ग्राह्येति तिथिः हरानंतः ॥ अपराह्णद्वये वा
माय दि स्यात्तत्र यान्विका ॥ सा ग्राह्या ययोर्द्विव्यास्या
अत्र वृद्धौ परा स्मृता ॥ निर्णयवचनानि ॥ श्राद्धपराह्णजा
ग्राह्या न चेत्सायाह्नगामिनी ॥ अपराह्णस्य गायाद्वै पै
त्रके मातृके परा ॥ अन्यकालवर्तिन्यां तिथौ कर्म वि
धीयते ॥ साम्ये पूर्वा परा वा पितृद्वये पूर्वामुवाव परा ॥ पि
तामहः ॥ दर्शं च ग्रहणं भाद्रे च पित्रोः सांवत्सरं दिनं पू
र्वविद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ द्वयाहे तु स्मृतः
कार्या तत्कालव्यापिनी तिथिः ॥ श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं स्र

सर्वं दीनकारणं स्वकर्मकालपर्याप्तातिथिर्नस्याद्यवातथ
तिथौ सत्सां प्रकुर्वंति प्रारब्धं वा समापनं इति श्राद्ध
तिथिनिर्णयः एतैः प्रकारैः प्रेतत्वं भवति प्राणि
नां नृप विदृष्ट्वा सोमेश्वरं देवं द्वारकां यो न गच्छति प्रेत
त्वं नरके घोरे पितृभिः सह गमिष्यति विशेषेण च यावन्न
न कृतं द्वादशी व्रतं व्रतं कृतं यदस्माभिस्तत्कृतं वेध
संयुतं निर्गतं यमलोकान्न तदस्माकं न दशपंचेंद्र १६२
शर्मणि यदि ताततमयाज्ञानान्न कृतं द्वादशी व्रतं क
स्मात्कृतं सशल्यं भवंति विद्धं दशां व्रतं प्रेतास्तु

शिवकल्पितमार्गोक्तपाखंडोपहतैर्द्विजैः कलिप्रवेशेसुकदेव
द्रैः शुक्रमायाविमोहितैः कारितं हैडकैस्तस्मात्प्रेतयोनि
मिमां गताः तथा चोक्तं पद्मपुराणे श्रीमहादेव प्रति श्रीविष्णु
ना द्वापरादौ युगे त्वत्राक्लयामासु षादिषु आगमैः कल्पि
तैस्त्वं जनान्मद्विमुखान् कुरु मां च गोपय येन स्यात् सृष्टि
रेषोत्तरोत्तरं भविष्यतीति शेषः तस्मात् दत्तं कृतं जप्तमस्मा
कं विफलं कृतं संप्राप्ताः प्रेतयोनिं च सशल्यात् द्वादशी
व्रतान् सविद्धं ये प्रकुर्वंति वा परं केशवप्रियं तेषां पिता
महाः सर्वे प्रेतत्वं यांति तिष्ठत्यक्र ब्रह्महा भवते कारयंगया

यो येन कारणेन दशमीविद्धजं पापं न कार्त्तानिगयाद्धरं चंद्रशर्मेति
नामा प्रेतत्वं नाशमायाति कथमेतत्सितामहः कर्मणा केन तत्
कृतं यच्चात्र प्रकरोमि तत्र प्रेता ऊचुः गोमतीनीरदानेन लक्ष्मी
वक्त्रावलोकनात् प्रेतत्वं नाशमायाति पितॄणां च कलौ युगे
प्रेतत्वं वर्जितानां च गोमतीनीरदानतः विना पिंडप्रदानेन
चैव मुक्तिर्भवति शाश्वती दृष्ट्वा लक्ष्मीमुखं देवं तत्र दशमीवि
धसंभवं पापं प्रणाशमायाति पुनर्न क्रियते यदा ॥ गोमती १६३
नीरसंपर्कात्तु लक्ष्मीवक्त्रावलोकनात् विलयं यांति पापा
नि जन्मकोटिजान्यपि ॥ तथा सत्पार्श्वनीडर्णं च तथा च

वनवासिनां ॥ सशालं वासरं विष्णोः कुर्वंति यदि तत्र का ॥ तस्मात्तत्र सुखं
पद्मपत्रदृशं चंद्रसमप्रभं ॥ लक्ष्मीस्पद्धारकां गत्वा यथास्माकं गतिर्भवे
त् ॥ तथा कुरु सुतश्रेष्ठ प्रेतयोनिर्यथा व्रजेत् ॥ विफलं तत्वसंजा
तं सुकृतं संयदुपार्जितं ॥ महत्तले वासरं विष्णोर्नामसंकीर्तनं हरेः
॥ यत्त्वया सर्वतीर्थेषु गत्वा पुण्यमुपार्जितं ॥ न च धर्म्यं सकलं
जातं विना वै सर्ववासरान् ॥ विना केशवदर्शनायनः श्रीकरोय
व यात्रिर्विना ॥ न च पुण्यं विफलं जातं प्रेतयो [illegible] निगमिष्य
सि ॥ यत्र स्वर्णं तिवडंपं च धारकां लक्ष्मदर्शनात् ॥ तत्र विष्ण
निन यत्र देहो गोमत्या दधिसंगमे ॥ दृष्ट्वा सोमेश्वरं देवं लक्ष्मी

यद्दिनद्दर्शपते॥ यात्राफलंनचाप्नोतिवदत्येवंसदाशिवःदृष्टो
हंतेनसंदेहोयेःकृतंत्वस्यदर्शनं॥ एकामूर्त्तिनसंदेहोममत्व
स्यसनातनं॥ दृष्ट्वामांद्वारकांगत्वाकर्त्तव्यंतस्यदर्शनं॥ द
ष्ट्वात्वंस्वंडमांपश्येनैवयात्रामहाफला॥ कृष्णस्यदर्शनंद
त्वात्मायोमांपश्यतिमानवः॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्मम्लोको
द्भवेदृवान्॥ इत्याहदेवदेवेशःस्वयंसोमेश्वरःपुरा॥ वि
प्राणांश्रृणुतमेस्मान्निर्वध्नंतांदुस्करेसुत॥ तस्माद्यात्राप्र १६४
माणार्थंकृष्णस्यदर्शनं॥ प्रेतयोनिविनिर्मुक्तायात
स्यास्तःपरमांगतिः॥ यत्तीनांनिवेदनंयस्तुपच्छतस्वयं

र्शनं॥ सिक्केस्तिक्केत्नवेलमीतिःपित्रृणांयुगसंख्यया॥ कौपीनाच्छा
दनंयस्तुपादुकांचकमंडलुं॥ दद्यात्संन्यासिनांयातिसप्तकल्पान्नि
तत्पदं॥ तुलसीकाष्ठसंभूतांयोमालांवहतेनरः॥ तारितंतुकुलं
तेनयावच्चामकथादिनो॥ तुलसीकाष्ठसंभूतंकुरुतेबाहु
भूषणं॥ नवर्ततेयस्यमर्त्यस्यदेहेतस्यसदाहरिः॥ तुलसी
काष्ठमालां प्रेतराजस्यदूतकाः॥ दृष्ट्वानश्यंतिदूरेणवा
तोद्धूतंयथारजः॥ मालायाधारणेदोषमाहुः॥ धारयंति
नयेमालांहैतुकाःपापमोहिताः॥ नरकान्ननिवर्तंते
ग्धाःकोपाशिशुपालादयस्तथा॥ तत्केरणहुताःको

PAGE(S)MISSING

NOT AVAILBLE

165

पास्मुक्तिं प्राप्तामहीश्वरः॥ अद्य प्रभृति कर्त्तव्यं यन्मया लक्ष्मणाच्युत॥ ए
कादशीव्रतं नित्यं कर्त्तव्यं ...गरे सदा॥ पक्षार्द्धेनापि विहितं यत्तोषो
र्षं तवासरे॥ तत्प्रियाष्टोमयाकार्या द्वादशी च तत्संयुता॥ भक्ति
रागिवतिकार्या प्राणैरपि धनैरपि॥ नित्यं नामसहस्रं तु पठनीयं
तव प्रियं॥ तुलसीकाष्ठसंभूता माला धार्या सदा मया॥ नृत्यं
गीतं तु कर्त्तव्यं संप्राप्ते तव जागरे॥ त्वत्कथाश्रवणं चैव नित्यं पु
स्तकवाचनं॥ तवद्वारे यदिष्टं तु तद्देयं सदा मया॥ तथा त
था प्रकर्त्तव्यं येन तुष्टिर्भवेत्तव॥ सत्यमेतन्मया लक्ष्मण तव
अपरिकीर्त्तितं॥ श्रीलक्ष्मण उवाच॥ ॥ साधु साधु महाभाग

चंद्रशर्मन् द्विजोत्तम॥ तुष्टोहं तव भक्त्या च वांछितं ते भविष्यति॥ त्वया तै
नियमैर्वत्स संतुष्टोहं द्विजोत्तमः॥ आगमिष्यंति मल्लोके त्वया स
ह पितामहाः॥ पितामह उवाच॥ ॥ त्वत्प्रसादेन सत्पुत्र मुक्तिं प्रा
प्तानसंशयः॥ प्रेतयोनिविनिर्मुक्ता यास्यामः परमां गतिं॥ गोभर्त
निरदानेन पिंडदानेन पुत्रक॥ प्रेतयोनियौ विनिर्मुक्ताः ल
क्ष्मणश्च अवलोकनात्॥ द्वादशीविधजं पापं द्वारकायाः प्रभाव
तः॥ निष्पंतु त्र न संदेहः संप्राप्तं परमं पदं॥ द्वादशीविधजं पापं स्मृ
तं यच्चया पापमर्जितं॥ लक्ष्मणस्य दर्शनाद्धीणं नत्पाज्जं द्वाद

शीव्रतं॥रक्षणीयंप्रयत्नेनवेधंदशमीसंभवं॥नचेत्पुत्रसंदेह
प्रेतयोनिमवाप्स्यसि॥त्रैलोक्यसंभवंपापंतेषांन्नवतिष्ठते॥स
द्वाल्पंयेप्रकुर्वंतिवासरंश्रीहरेर्हरेः॥प्रायश्चित्तंनतस्यास्तिस
शल्यंवावासरंहरेः॥येकुर्वंतिनतेयांतिमन्वंतरशतैर्दिवं॥प्रे
तत्वंदुःखदंपुत्रदुःखमाप्यमयातना॥तस्मात्पुत्रनकर्तव्यंस
शल्यंद्वादशीव्रतं॥कारयंतिचयेमूढाःकूटयुक्त्याजहेतवः १६
प्रेतयोनिंप्रयास्यंतिपितृभिःसहनान्यथा॥द्वादशमीविद्धाध
नस्यंतानानाशिनी॥भूंसिनीपूर्वविद्धंएपानांतकंकृष्णभक्तिप्रदा

शिनी॥स्वस्तितेसुगमिष्यामःप्रसादाद्रुक्मिणीपतेः॥महाद्वादशीरूप
दंपुत्रचपुनर्न्नवसंज्ञितं॥प्रस्फस्कातग्निनाहरेः॥अष्टौमहाद्वा
दश्यः॥उन्मीलिनीवंजुलीचत्रिस्पृशापक्षवर्द्धिनी॥जयाचवि
जयाचैवजयंतीपापनाशिनी॥द्वादश्योह्यष्टौमहापुण्याःसर्वपा
पहराःसुत॥तिथियोगेनजायंतेचत्वारश्चापरास्तथा॥नक्षत्र
योगाच्चबलात्पापंप्रशामयंतिताः॥एकादशीचसंपूर्णावर्द्ध
तेपुनरेवसा॥उन्मीलिनीसुतश्रेष्ठकथितापापनाशिनी॥
द्वादश्यामुपवासश्चद्वादश्यामेवपारणं॥वंजुलीनामसंप्रो
क्ताहत्यायुतविनाशिनी॥अरुणोदयवेलायांस्याद्द्वादशी

सकलं दिनं ॥ अंते त्रयोदशी प्रातस्त्रिस्पृशा सा हरेः प्रिया ॥ कुहू
राकेयदा वृद्धिं प्रयाति पक्षवर्द्धनी ॥ विहायैकादशीं तत्र द्वादशीं
समुपोषयेत् ॥ पुष्या श्रवणभाद्रा रोहिणी संयुतास्तु ताः ॥ उ
पोषिताः समफला द्वादश्यो पृथक् पृथक् ॥ सायाह्नव्या
पिनौ तिथ्यौ रोहिणी वनिशार्द्धगे ॥ मध्याह्नव्यापिनी श्रो
णाः स्पृशिस्तत्र दिनात्ययं ॥ ब्रह्मघ्नमपि सर्वं विशोधयति ष
त्रक ॥ वंजुली तु द्वितीया स्याद्धत्यायुतविनाशिनी ॥ महापाप
नि च वारि शोधयेत् त्रिस्पृशा कृता ॥ कुरुते शेषकलुषं विच्छे
दपक्षवर्द्धनी ॥ जया जयंती विजया प्रेतमोदं तथापरा ॥ ज १९९

यंती नरकच्छेदमपि भ्रष्टकारिणां ॥ अष्टमीषु सुतश्रेष्ठ महापा
तकनाशिनी ॥ तावत्पापानि देहेषु सहायमयातनाः ॥ प्रा
प्तिनां कुरुते यावन्नैतदुन्मीलिनीव्रतं ॥ द्वादश्योपोष्यौ समाख्याता
याः पुराणविचक्षणैः ॥ नासामेकापि विहंता हंत्य पुण्यं पुराकृ
तं ॥ आसामतिमहत्पुण्यप्रभावेन हरेर्दिनं ॥ शुक्ले पक्षे सिते श्रे
ष्ठ विशेषऋक्षसंयुतं ॥ तदायातमपि त्यक्त्वा यदि पुण्यमभीच्छ
तः ॥ तदेतदमृतं प्राप्तं कराद्विगलितं क्षणात् ॥ अस्य विवेकं
॥ पुष्यनक्षत्रयोगे जय ॥ श्रवणयोगे विजया ॥ पुनर्वसुयोगे
जयंती ॥ रोहिणीयोगे पापनाशिनी मतांतरे च ॥ एकादश्यां सिते

पक्षे नक्षत्रं च पुनर्वसुः॥नाम्ना सा द्विजया ख्याता। तिथीनामुत्तमा
तिथिः॥इत्येषौमरणाद्वादशीनिर्णयः॥स्वकृतश्लोकः॥ ॥द्वयं॥॥
अपिनष्टहृदयमध्येरामचंद्रस्तुयेषांकृतजनजनानांसर्वदानंदरा
ता॥कृतमपिसुकृतंतैःदुःखरूपेण।सर्वंफलतिचसुफलेषुस्तेषु
नोभावनीयः॥एकादश्युपवासेनशुद्धेनम्रियतेहरिः॥यन्नामो
च्चारणान्मुक्तिर्नकिंतदुपवासतः॥इतिश्रीरामनाम नाममाहा
त्म्यं श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्ते श्री... ग्रथितं पं २६५
...प्रकृतमनुसरति॥पितॄणांप्रेतरूपाणांश्रुत्वावाक्यंस
पते॥चंद्रशर्मा द्विजश्रेष्ठो द्वारकायांसमुपागतः॥रुक्मिणीश

हितःकृष्णोयत्रतिष्ठतिसर्वदा॥नत्वाकृष्णपुरींचैवसागरंगोमतीयु
तं॥मन्येकृतार्थमात्मानंजीवितंयौवनंधनं॥धन्योहंकृतकृ
त्योहंसभाग्योहंधरातले॥दृष्ट्वाकृष्णमुखंरम्यंद्वारकांरुक्मिणी
कसौ॥एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो गोमतीतटमाश्रितः॥कृत्वास्नानं
यथोक्तं तु संतर्प्यपितृदेवताः॥दत्वापिंडोदकंसम्यक् पितॄणांवि
धिपूर्वकं॥कृतवान्पूजनंसम्यक् कृष्णस्यपरमात्मनः॥दिनमा
पि च तद्देवेशं चक्रेजागरणंततः॥अहोभाग्यस्यचदीनस्यश्रीकृष्ण
दर्शनंमम॥संसारार्णवमग्नानांत्वमेकःतारणंनृणां॥त्वत्पादांबु
जभक्तानांनदुःखंपापिनामपि॥किंपुनःपापहीनानांद्वादशी

सेवनेन्त्एां॥ द्वासीविधजंपापं वद्दिने मम पूर्वजैः॥ यत्कृतं नाशमा
यां तु वत्स प्रसादात् जनार्दन॥ सत्राव्येपं च दिनं शुद्धं यत्कृतं जागरेण
मे॥ तत्पापं विलयं यातु त्वत्प्रसादाद् यथा ज्ञसि॥ सचिह्नं वासरे य
सत्कृतं मम पितामहैः॥ प्रेतत्वं तेन संप्राप्तं महादुःखप्रदायकं
यथा प्रेतत्व निर्मुक्ता मम सर्वे पितामहाः॥ मुक्तिं प्रयांति देवेश
तथा कुरु जगत्पते॥ तव न कीर्तितं नैव नमस्कृतं नव वासरं॥ न ह
ष्टा द्वारका कृष्ण दृष्टा सोमेश्वरं विनुं॥ विफलं सुकृतं ज्ञानं यन्मया ८४
समुपार्जितं॥ मत्पूर्वजैस्तु कथितं॥ तेन ज्ञातं मयाच्युत॥ तद्गु ८०
णं माहात्म्यां यातु प्रसादात्तव केशव॥ दृष्टे तव मुखे एमडल

भुवनत्रये॥ नौ वासुदेव कीर्तनं पुरतो ऋतं मया॥ सापराधास्तु
ये केचित् अस्य पितरः स्वर्गसंस्था दिवं ययुः॥ चंद्रशर्मा पितृस्तस्मा
प्रणम्य स मुक्तमुक्त॥ स्तवैः संतोषयामास सहस्राख्यादिकैः स्तवैः॥
स्वस्थानं प्राप्य विप्रर्षिः स्वस्याराधनं प्रति॥ अयत्नं स्तुतवान् नित्यं
द्वाद्रशीव्रतत्परः॥ ततो वर्षशते पूर्णे गवाह्नारावती जनः॥ प्राणा
न्वै दंडपदेद्यो तत्पक्षा मोक्षं जगाम ह॥ इत्येकादशी निर्णयः॥
प्रा अथ प्रसंगात् मे कादशी प्रयुक्त श्राद्ध निर्णयमाह॥ पद्मपुरा
णे॥ एकादश्यां तु संप्राप्ते मातापित्रोर्मृतेऽहनि॥ द्वादश्यां तत्प्र
कर्तव्यं नोपवासदिने क्वचित्॥ सूतकादौ यथा श्राद्धं सूतकांते

विधीयते॥ एवमेकादश्यां श्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत्॥ भुंक्ते भुंक्ते तिथे
क्षयां द्योत्तुके रविवासरे॥ तावुभौ पतितौ स्यातां तस्मात् श्राद्धं परेहनि॥
किंच॥ एकादश्यां यदा राम श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत्॥ तद्दिनं तु परि
त्यज्य द्वादश्यां तत्समाचरेत्॥ तत्कृतः॥ ये कुर्वंति महीपाल श्राद्धं चै
कादशी दिने॥ त्रयस्ते नरकं यांति दाता भोक्ता परेतकः॥ स्कंदपु
राणे॥ एकादश्यां यदा नित्यं श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत्॥ उपवास
स्तदा कार्यो द्वादश्यां श्राद्धमाचरेत्॥ एकादश्यां तु यो दद्यात् पक्वान्नं
प्रतिवत्सरे॥ द्वादश्यामेव तत्कार्यं स्मार्त्तैरेवमतेहनि॥ कल्ला १२१
मात्रादि द्वादश्यां कर्यं श्राद्धादिकर्मकार्यं भितारौ कायामा

मादृ॥ कार्षार्द्ध द्वादश्यां दृष्ट्वा निशि इर्द्धमेव हि॥ आमध्याह्नं क्रिया
सर्वाः कर्त्तव्याः शंभुशायनात्॥ एवं चैकादशी परित्यैक मस्तिं कै
वप्रयुक्तमत्सवा यइतिवेसंना॥ भक्तं कर्म कुर्वतां भ्रंसां कर्मस्थै
यो न वेद्यादि॥ नक्कर्मते भ्रकुर्वति तिस्मः कोद्योमहर्षय॥ इत्या
दि॥ यदं तिमभ नामा नियेत्य स्का कर्मचा रिवतं तेषां कर्मा
णि कुर्वंति रूभयो भगवत् प्रिया इत्यादि स्कंद्यादित्तपुरा
णाद्याः॥ स्मृतिश्च॥ यस्य स्मृत्येत्यादि॥ इति वैष्णव श्राद्ध नि
र्णयः॥ श्राद्धविषये वस्यधर्ममाह॥ विष्णोर्निवेदितान्नेन यष्ट
व्यं देवतांतरं॥ पितृभ्यश्चैव तद्देयं तदानंत्याय कल्पते॥ विप

विपक्षेदोषमाह।।पित्रेयोवैसुतोदद्यात्क्षयेपरमात्मने।।रेतोधाःपि
तरस्तस्यभवंतिक्लेशानागिनइति।।व्यासवचनात्।।तस्मा
दादौश्रीविष्णोःपूजांनैवेद्यादिकंकृत्वापश्चाद्दैवंस्वेवैः
श्राद्धानिकर्तव्यानि।।पंचरात्रागमे।।एकादश्यांयदाब्रह्मन्
ब्राह्मणोम्रियतेयदि।।मंत्रतःसकलंकार्यंपुत्रेणाधर्म्यदेहकं
।।प्रेताकृतीनहीनतत्रनपिंडंनतिलांजलिं।।कुर्याद्वितीयदि
वसेविधिरेषःसनातनः।।इतिवैष्णवधर्माणामन्यधर्मान ७२
नपेक्ष्यत्वात्श्राद्धं।।अथैकादश्युपवासनिर्णयेमहावि
ष्णोरभिषेकविधिमाह।।तदुक्तंविष्णुरहस्ये।।पंचामृतेन

संस्नाप्यएकादश्यांजनार्दनं।।द्वादश्यांपयसास्नाप्यहरिसारू
प्यमश्नुते।।द्वादश्यांपयसास्नाप्यइतिरात्रिविषयकंवाक्यंदि
वानिषेधात्।।तत्राह।।स्नानंयोहरयेदद्यात्द्वादश्यांवैष्णवो
दिवा।।पदपूजाफलंतस्यवाक्कलायोपगच्छति।।तत्तदामन
पवाणिःसायंकालेपिविष्णोरभिषेकादिनकर्तव्यमुत्तर
दिनेकर्तव्यमितिवचनादित्यर्थः।।अथैकादश्यांगीतनृ
त्यपगीतजागरणप्रकारः।।पूर्वंनारदीयपुराणोक्तंसंक्षे
पेणोक्तइदानींविस्तरेणोच्यते।।द्वारकामाहात्म्येस्कंदे
वाच।।भगवन्सर्वधर्मज्ञदुःखसंसारभेषजं।।कथयस्व

प्रमादेन सुखोपायं विमुक्तये ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ चतुर्विधं च यस्यापं
कोटिजन्मार्जितं कलौ ॥ जागरे वैष्णवं शास्त्रं वाचयित्वा प्रपोदति ॥
वैष्णवानां च शास्त्रस्य यो वक्ता जागरे हरेः ॥ मत्कृते तं विजानीयान्त्रा
रकोत्वन्यथा भवेत् ॥ हरेर्जागरणे यस्य योगनिद्रां भजयेद्गुह ॥ भक्त्या
गायंते ५ श्च विशेषेण नृत्यते च यः ॥ प्रयच्छामि परं ज्ञानं मोक्षं विष्णुः प्रयच्छ
ति ॥ न मम जागरणं कार्यं भक्तेन विजानता ॥ अन्यथा चित्रिगिर्भोक्ष
याये द्विषंति जनार्दनं ॥ जागरे ये तु कुर्वंति गायंति हरिवासरे ॥ २३२
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां निमिषार्द्धेन तत्फलं ॥ जागरे पंचपतंतो वि
ष्णो भूर्भुवं रात्रौ मुकुन्द मुकुन्देत्थ ॥ एषां कृष्णं रोमाणि राजन् जागरणे

१

घि

हरेः ॥ कुलानि विंशतिर्वितानि श्वसंति हरिसन्निधौ ॥ यमस्य पनिर्मुक्ता नराः
पापश्च तैर्वृताः ॥ द्वादश्यां ये प्रकुर्वंति जागरं प्ररतो हरेः ॥ पितृभि
स्तद्गच्छंति वैकुंठं च न संशयः ॥ गीतशास्त्रविनोदेन द्वादश्यां जागर
स्थिता ॥ येः कृतास्केदत्तयांति कल्लौ कुंभं न संशयः ॥ प्राणात्ययेन
कुर्वंतु द्वादश्यां जागरं हरेः ॥ धन्यास्ते नरा लोके भवंति धनिनः
सदा ॥ येषां वंशे कृतवान् भक्त्या कुर्वंति हरिजागरं ॥ इह मे सर्वे कृतं
दानं गयाश्राद्धं कृतं तेः ॥ स्नानं नित्यं प्रयागे च येः कृतं हरि
जागरे ॥ प्राप्तं स्नाति नांकुंडपमन्याश्रम निवासिनां ॥ इष्टार्पूर्तं
तु सकलं येः कृतं जागरं हरेः ॥ दयिताविष्णुभक्ता ये नित्यं म

मधुजाननं॥कुर्वंतिवासरं विष्णोर्यस्माज्जागरणान्वितं॥स्कन्दे कार्त्त्री
मध्यत्यंजागरंनकोतियः॥प्रकटीकुरुतेनूनंजन्मान्यावि चेष्टि
तं॥सम्प्राप्यवासरे विष्णोर्यैर्नकृतंजागरणं कृतं॥व्यर्थंगतंच तत्पु
ण्यंतेषांजन्मशतेकृतं॥किंच॥निवारयन्तियोगीतंनृत्यंजा
गरणंहरेः॥षष्टियुगसहस्राणिपच्यन्तेरौरवादिषु॥तस्य
रो॰४॥ नस्यवि प्रस्थ उपहास्यं कु[illegible]तियः॥जागरंयातिनिरयंयावदि
न्द्राश्चतुर्दश॥एवंरात्रौप्रकर्तव्यंकौशिकीप्रातरर्चयेत्
॥प्रभातेकौशिकींयस्तुप्रगायेज्जागरेहरेः॥सप्तमुहूर्ते ५४
सर्वब्राह्मणोब्राह्मणादिकान्॥क्षत्रोवाथाक्षत्रोवाबै

दौहित्रोदुहितापिवा॥करिष्यन्तिकुलेस्माकंकश्चौजागरणंहरेः॥
पीड्यमानःप्रजल्पंतिपितरोयमकिंकरैः॥मुक्तिर्नविष्णुत्यस्मा
४१ कंनरकाज्जागराद्धरेः॥नान्यथाभवतेस्माकंमुक्तियज्ञशतै
रपि॥विनाजागरणेनैववैष्णवंलोकमवाप्यते॥तस्माज्जागर
णंकार्यंद्विष्टराणांहितमिच्छता॥नत्किंलिंगवतानांचपापावि
ष्णौनं पिकीर्तितं॥नदेहग्रहणंतस्माल्लभन्तेकिंनविष्णु
ति॥केवलंजागरंयस्तुसंगमेविजयादिने॥कुरुतेसुनदेह
प्रजन्मं दग्धंतेनात्मनास्वयं॥त्रिस्पृशावासरे येन चैव
जागरणंहरेः॥केशवस्यपुरारीरेण सलीनो भवति ध्रुवं

उन्मीलिनीकृतायेनरात्रौजागरणान्विता॥प्रनश्यंतिनपापानिसु
न्मलक्षाणितस्यहि॥तस्यपुण्यंप्रवक्ष्यामिमहाभागवतस्यहि
तिलप्रस्थसहस्रंतुसहिरण्यंद्विजातये॥दत्त्वायत्फलमाप्नो
तिअयनेरविसंक्रमात्॥हेमभारशतंनित्यंसवत्सकपिला
युत॥तत्पुण्यंभवतेस्कंदनात्रकार्याविचारणा॥यःपुनर्वासरेवि
ष्णोर्दिव्यैरुषितैस्तवैः॥संस्कृतैःप्राकृतैस्तद्वत्तोषयेत्पुरु
षोत्तमं॥सविष्णुत्वमाप्नोतिह्यन्यथानारकीभवेत्॥अथद
शैकादश्यौर्विचारः॥अथयतीनांकर्त्तव्यैकादशीव्रते॥उ २७५
क्तंचातिनिर्णीयाम्नते॥अत्रैकादशीविचारश्चाधिकारिणः

जागरणा२॥

॥आहकात्यायनः॥अष्टवर्षाधिकोमर्त्योह्यपूर्णाशीतिवत्सरः
एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि॥इतिएवंपक्षद्वयेकाद
शीव्रतस्यसर्वत्रप्राप्तौव्यवस्थायांविशेषः॥कालादर्शेऽभिहि
तः॥विधवायाश्चवनस्थस्ययतेश्चैकादशीद्वये॥उपवासोगृह
स्थस्यशुक्लायामेवपुत्रिणः॥भुजौनिषेधः॥कृष्णायांसि
द्धिस्तस्यततोव्रतइति॥अतश्चपक्षद्वयेएकादशीव्रतं
वनस्थयतिविधवाःकुर्युः॥विधवायतिवनस्थसमानधर्म
त्वंगारुडपुराणेप्रोक्तं॥पुनःप्रज्ञातस्तमयेघटिकैकादशी
भवेत्॥तत्रोपवासोविहितोवनस्थस्ययतेस्तथा॥वि

लायास्तु तत्रैव परतो द्वादशी न चेदिति ॥ सकामस्तु पुत्रवान्गृ
हस्थः शुक्लामेवोपवसेत् ॥ कृष्णायामन्नाननिवृत्तिमात्रं
कुर्यात् ॥ यतिवनस्थविधवादिभिः कृष्णैकादशी कार्या
॥ तदुक्तं कूर्मपुराणे ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोर
पि ॥ वनस्थयतिधर्मोयं शुक्लामुपवसेद्गृही ॥ स्कंदपुराणे
पि ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ वनस्थयतिध
र्मोयं शुक्लामेव सदा गृही ॥ कृष्णैकादश्यां पुत्रवद्गृहस्थ
स्य तूपवासनिषेधादन्नाशननिवृत्तिमात्रमेव कार्यं नोप ५९
वास इति गम्यते ॥ तत्र विशेषं दर्शयति ॥ उपवासनिषे

धे तु भक्ष्यं किंचित्प्रकल्पयेदिति विद्याविशेषये दर्शितं ॥ अवि
घ्नानामलाभे तु पयोदधिफलानि च ॥ सकृल्लघ्वल्पमश्नीयादु
पवासस्तु यो भवेदिति ॥ वायुपुराणे विशेषः ॥ नक्तं हवि
ष्यान्नमनोदनं वा फलं तिलाः क्षीरमथांबु चाज्यं ॥ यत्पंचगव्यं
यदि वापि वायुः प्रशस्तमात्रोत्तरमुत्तरं चेति ॥ उत्पत्तेरेप
मवाप्नोति द्वादश्यामुभयोरपीति ॥ कूर्मपुराणे ॥ यदिच्छेद्वि
ष्णुसायुज्यं श्रियं संततिमात्मनः ॥ एकादश्यामुपवसेत्प
क्षयोरुभयोरपीति ॥ गोभिलोपीति ॥ एकादश्यां तिनेप

ह्नेयश्चकुर्यादुपोषणं॥सविष्णुलोकंव्रजतित्लक्ष्यपदेविशेष
तः॥इत्यादिवाक्यैःफलविशेषाभिधानात्तत्फलापेक्षय
नयैकादश्योरन्यतरैकादश्युपावाकाम्योपवासंकुर्यादि
लभितिविभक्तरेण॥नत्रांश्वेनपिबेत्तोयमित्यादिनिवाक्या
निपूर्वमेवलिखितानिसंतीतिज्ञेयं॥द्वादशीसाम्पविद्धा
धिकाद्वादशीहानियुक्ताश्राद्धादिकाचपूर्वागृहस्थैरु ५१
पोष्यायतिभिस्तुनरैरितिव्यवस्था॥तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे
ष्यंपूर्वांकादशीयत्रप्रजातेतुनरैर्वसा॥एवमुपोष

येकामानिष्कामस्तूत्तरांसदेति॥अत्रकाम्यकामिपादाद्यांगृही
यतीउच्यतेप्रायेणगृहिणांसकामत्वात्यतीनांचनिष्काम
त्वात्॥एकादशीप्रवृद्धाचेत्शुक्लेकृष्णेविशेषतः॥तत्रतां
यतिः॥कुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृही॥स्कंदपुराणे॥संपूर्णैका
दशीयत्रप्रजातेतुनरैर्वसा॥त्रयोदशीउपकासेतपो
ष्यातत्रकामवेत्तु॥उपोष्येद्वेतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्प
रैरितिगृहीयति॥भेदेनव्यवस्थाज्ञेया॥अत्रापिशुद्धावि
द्धाद्वादश्यधिकात्वसवैरप्युत्तरैवोपोष्या॥तदुक्तंनारदेन

।संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा॥ तत्रोपोष्या द्वितीया तु
त्रयोत्र प्रबोधिनीति॥ गरुडपुराणे॥ संपूर्णैकादशी यत्र
प्रभाते पुनरेव सा॥ वैष्णवापि त्रयोदश्यां घटिकैका यदा न
भवेत्॥ गृहस्थो प्यपरां कुर्यात् सर्वां नोपवसेदिति॥ अथ विद्धा
भेदोच्यते॥ तत्र द्वादशी साम्यायुक्ता विद्धसमा द्वादशी हानि
युक्ता विद्धसमा च सर्वैर्गृहस्थैरुपोष्या परा यतिभिरिति
व्यवस्था॥ तदुक्तं॥ पुराणसमुच्चये॥ दशमीमिश्रिता सर्वा ५८
द्वादश्यां च वृद्धिगच्छति॥ एकादश्यां तदा ब्रह्मन्नुपवासः

५

कथं भवेत्॥ इति प्रश्नेत्तरमाह॥ शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या
मेकादशी सज्ञावा सर्वेषां परत्रैवोपवासः॥ स्मृत्यंतरे॥ पलार्द्धे
नापि विद्धा स्यात् दशम्येकादशी यदा॥ तदा ह्येकादशीं त्यक्त्वा
द्वादशीं समुपोषयेदिति॥ विद्धाधिका द्वादशी समा वि
द्धाधिका द्वादश्यधिका च सर्वेषां परत्रैवोपोष्या वि द्वा
धिका द्वादशी हीना॥ गृहस्थैः सर्वोपोष्या यतिभिस्तूत्तर
तिथ्यवस्थानुपवासस्यातिसत्वेनावश्यकत्वात्सर्वत्रोपवा
सः प्रतीयते परविद्धा विधायकवाक्यसामर्थ्याद्यतीनां
परत्रैवोपवासोवसीयते॥ स्मृत्यंतरे पि॥ द्विस्पृशैक

दशी यत्र तत्रस्थं निहितोहरिः॥ तं एवं कृत्वा तस्योक्तं त्रयो
दश्यां तु पारणमिति॥ तथा च॥ कलाप्येकादशी यत्र द्वादशी
न्नु गता भवेत्॥ दिनक्षयेपि साध्व्या यतीनामुत्तमा तिथि॥
रिति सिद्धं इति वानप्रस्थयति विषये कादशी निर्णयः॥ ननु
यतीनामुत्तरैकादश्यामुपवास इत्युक्तं तदा त्रयोदश्यां पारणं
स्यात् न द्वादश्यामिति सिद्धं॥ यथा॥ कलाकाष्ठा मुहूर्तं वा यदि चेन्न परे तिथौ
द्वादशी हीति त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ तथा च॥ एकादशी न
मुपोष्यैव द्वादश्यां पारणं स्मृतं॥ त्रयोदश्यां न कुर्याद्द्वादशी २७९
द्वयादित्यादि निर्भत्स्य कूर्मपुराणे दिवाकरे त्रयोदश्यां

पारणानिषेधकं कथमुत्तरदिनोपवास इति चेत्सत्यं त्रयोदशीपार
णाविधायकं वाक्यबलादिति [illegible] मः॥ तदुक्तं च कूर्मपुराणे
॥ कलाप्येकादशी यत्र परतो द्वादशी न चेत्॥ एवं तत्कृत्वा
प्रोक्तं त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ स्कंदपुराणेपि॥ एकाद
श्यां तु विद्धायां नोपवासार्चनादिकं॥ द्वादश्यामेव तत्कुर्यात्
त्रयोदश्यां तु पारणं॥ शतयज्ञाधिकं पुण्यं मुक्तिरेव फलं
स्मृतमिति॥ तर्हि विरोधो न विष्यतीति चेन्न॥ नत्र त्रयो
दशी पारणा वि[illegible]धिर्निष्काम विषयः त्रयोदशी पार
णा निषेधस्तु सकाम विषय इत्यविरोधः॥ तदुक्तं स्कंदपुरा

णे ॥ पारणं तु त्रयोदश्यां निष्कामानां विमुक्तिदमिति ॥ गरुड
पुराणोक्तेः ॥ पारणं तु त्रयोदश्यां न कर्त्तव्यं फलार्थिभिरिति ॥
॥ नन्वेवं व्यवस्थितास्वेकादशीषु पारणाव्यवस्थाप्यस्तु य
त्र तु द्वादश्यां स्वामवत्यां विकायां गृहीयस्योस्तत्रैवोपवा
सस्तत्र कथमुपपत्तिरिति चेत्सत्यं तस्मैतत्तर विधस्य क
वाक्यबलादेव त्रयोदश्यां पारणोपपत्तिरिति न किंचित्का
पद्यात्रयोदशी पारणानिषेधवाक्यानि पारणायर्याह्नद्वा १०
दशी स्त्रेन्नवेसतिता मत्रिकम्पत्रयोदश्यां पारणं ॥ न कार्यमि
त्येवं परत्वेन वर्णनीयानि तदतिक्रमे दोषश्रवणात् ॥ यथा ॥

८

यदि किंचित्त्रयोदश्यां द्वादश्यां द्वादशी चोपलभ्यते ॥ द्वादशी पार
ये तत्र वर्जयित्वा त्रयोदशीं ॥ महाहानिकरी ह्येषा द्वादशी लं
घिता यदि ॥ करोति धर्महरणमस्नातेव सरस्वती ॥ ननु यदा
द्वादशी घटिकामात्रा भवति तदा ॥ अल्पायां द्वादश्यां प्रातर्म
ध्याह्निककर्मानुष्ठानासंभवात्कथं द्वादश्यां पारणोपपत्तिरिति चे
त्सत्यं मध्याह्निककर्मापि प्रातरेवापकृष्य पारणं कार्यं ॥ तदु
क्तं गरुडपुराणे ॥ यदि स्वल्पा द्वादशी स्यादपकर्षो भवेद्वि
तु ॥ विधेर्माध्याह्निकस्यापि तत्र स्यादपकर्षणमिति ॥ स्कंदपुरा
णे पि ॥ यथा भवेदतीवाल्पा द्वादशी पारणादिने ॥ उषःकाले

धपंकार्यंप्रातर्मध्याह्निकंसदेति॥यद्वाऽल्पायांद्वादश्यामह्निः
पारणांत्कृत्वानित्यकर्मानुष्ठानानंतरंभोजनंकुर्यात्॥तदुक्तंकाल
नेन॥विध्यादिकंतवेन्निसंपारणंतुनिमित्ततः॥अह्निस्तुपा
रयित्वाथनक्तंतेनभुजिर्नवत्॥देवलोपि॥सकृदेविषमेप्राप्ते
द्वादश्यांपारयेत्कथं॥अह्निस्तुपारणांकुर्यात्पुनर्नक्तेनदोष
भाक्॥तथाचश्रुतिः॥यदपोश्नातितेनैवाप्राशितंनैवा
प्राशितमिति॥तथाचस्मृतिः॥अंनसाकेवलेनैवकरिष्ये १८२
व्रतपारणं॥आतुरःकृष्णंविप्राद्यनिवेदितंचततःपार
णंतुमंत्रश्चवांकमुपवासंहरये निवेद्यउपावि॥तदाहके

त्यायनः॥मंत्रान्पठित्वाहरयेनिवेद्योपोषणंव्रती॥द्वादश्यां पारणांकु
र्यादवर्जयित्वाचकृपोदकं॥उपोदकीशाकविशेषः॥मंत्रस्तु॥
अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेनानेनकेशव॥प्रसीदसुमुखोनाथज्ञा
नदृष्टिप्रदोभवेति॥मंत्रेणनिवेदनंकुर्यादुपवासस्यहर
ये॥इतिघटिकाद्वादशीविचारः॥स्वकृतश्लोकः॥ ॥एका
दश्यांव्रतंकार्यंप्रतिनिर्दिश्यभावनं॥सर्वस्वत्विदंब्रह्मैतदु
पवासस्तदात्मकः॥यथैवकर्मकरणेकामनामतानास्तिधी
मतां॥तथैवकर्मसंत्यागेकामनानास्तिधीमतां॥ ॥इतिश्री
रामनामभाभामारुतेसोक्रूतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्तेश्रेच

ताश्रमविरचितंषोडश॥ अथहरिवासरलक्षणमुच्यते॥ द्वादश्याःपंच
दशनाडिकाःहरिवासरसंज्ञास्ताअतिक्रम्यपारणंकुर्यात्॥
तदुक्तंविष्णुधर्मोत्तरे॥ द्वादश्याःप्रथमःपादोहरिवासरसं
ज्ञिकः॥ तन्मध्येपारणंकुर्वन्विष्णुद्रोहीसजायते॥ तस्मा
त्तनमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परैःइति॥ उपवासेऽव
शक्तोवृद्धातुरादिरुपवासानुकल्पमेवकुर्यात्॥ दिकंछवाद्यां
दश्यामेवोपवासंवृद्धतंपारणासमापयेत्॥ तदाहकात्यां
यनः॥ उपवासेत्वशक्तानामशीतेरूर्ध्वजीविनां॥ एवमुक्ता १२
दिकंकार्यमाहबौधायनोमुनिः॥ इति॥ कूर्मपुराणे॥

एकभुक्तेननक्तेनक्षीणवृद्धातुरःक्षपेत्॥ नातिक्रमेत्द्वादशींतु
उपवासव्रतेनचेति॥ एकभुक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच।
उपवासेनदानेननंनिर्द्वादशिकोभवेत्॥ वायुपुराणेपि॥ अ
थवाविप्रमुख्येभ्योदानंदद्यात्स्वशक्तितः॥ उपवासफलंत
स्यसमग्रंसंभविष्यति॥ तत्रभोजनदोषोपितद्दानादेवनश्य
ति॥ तथाह॥ सद्यःशुध्यतिहोमदइत्ति एकभुक्तानक्तादिष्वपि
अशक्तःउपवासादिव्रतेन्नार्थादीन्विनियोजयेत्॥ तदाहस्कंद
पुराणे॥ असामर्थ्याच्छरीरस्यव्रतेचसमुपस्थिते॥ कारये
द्धर्मपत्नीवापुत्रंवाविनयान्वितं॥ भ्रातरंभगिनींशिष्यंब्राह्म

णांदक्षिणादिभिः॥ यथाह कात्यायनः॥ पितृमातृपतिभ्रातृश्वशुर्व
र्थं च विशेषतः॥ उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं लभेत्॥
दक्षिणा नात्र दातव्या एतेषु विहिता हि सेति॥ अथ एकादश्यां
व्रतं मृतकेदानार्चनवर्जितं॥ कुर्यात्॥ तदुक्तं वाराहपुराणे
॥ सूतके तु नरः स्नात्वा प्रणम्य च मनसा हरिं॥ एकादश्यां
न भुंजीत व्रतमेवं न लुप्यति॥ मृतके हि न भुंजीत एकादश्यां
तदा नरः॥ द्वादश्यां तु समश्नीयात् स्नात्वा विष्णुं प्रणम्य चेति॥ १८२
सूतके वर्जितं दानादिकं तदंते कुर्यात्॥ सूतके तु नरः स्नात्वा
पूजयित्वा जनार्दनं॥ दानं दत्वा विधानेन व्रतस्य फलमश्नुते॥

११

त्ति मत्स्यपुराणोक्तेः॥॥ स्कंदेपि॥ एकादश्यां न भुंजीत नारी दृष्टे रज
स्यपि॥ तथा॥ सम्प्रजन्ने पि रजस्थि न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति॥ तथा
प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत्॥ न तत्रापि न तत्तस्य
स्या उपरोधः कदाचन॥ तथा दिवाकेपि॥ रजस्वला यात्र पिव्रत
मुक्तं तत्लुपवासादिना पिव्रतं कारयितव्यं तेनापि स्वस्य व्रतफलं लभ
वति॥ अन्यथा शुविना कर्त्तव्यमिति वचनविरोधस्यात् शुचित्वं
च तस्याः पंचमेहनि शुद्धस्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणीति व्रतस्थर
जस्वला नारी पत्यादिकं व्रतेन नियोजयेदिति॥ एकादश्यां न भुं
जीत नारदीयदक्षिरजपीति प्रजस्त्यवचनात् स्वयमपि न भुंजी

तनारदीदृष्टेरजपीत्तिपुलस्त्यवचनात्स्वयमपिनर्नुजीतरजस्व
लात्रपिसूतकन्यायेनपंचमेदिदानार्चनंकुर्वीतेतिसि
द्धं॥इतिरजस्वलायाएकादशीनिर्णयः॥इतिनामसंकी
र्त्तनप्रसंगेनैकादशीनिर्णयमुक्त्वाइदानींमेकादशी
व्रतोपवासस्याउपवाससजातीयवामनजयंतीउ
र्ध्वसराज्ययंतीव्रतोपवासनिर्णयमुच्यते॥तत्रतुविष्णोत्तर
पुराणे॥श्रीकृष्णोयुधिष्ठिरंप्रत्याह॥तत्रादौश्रवणद्वा १२४
दशीलिख्यते॥एकादशीयदावास्याच्छ्रवणेनसमन्विता
विजयासातिथिःप्रोक्ताभक्तानांविजयप्रदा॥आदौगुरु
२२

गृहंगत्वापश्चान्नियममाचरेत्॥अथनियममंत्रः॥एकादश्यां
निराहारःस्थित्वाचैवापरेहनि॥भोक्ष्येहंवामनानंतशरणागत
वत्सल॥एकादश्यांसोपवासोसंपूजयेद्धरिं॥जागरंतत्रकुर्वी
तगीतवाद्यस्तुनर्त्तनैः॥एवमाराध्यदेवेशंप्रभातेविमलेस
ति॥आदावर्घ्यः॥प्रदातव्यःपश्चाद्देवंप्रपूजयेत्॥स्वपूजि
तेनशंखेनदद्यादर्घ्यंविचक्षणः॥अर्घ्यमंत्रः॥वामनायन
मस्तुभ्यंक्रांतत्रिभुवनायच॥गृहाणार्घ्यमिमंमयादत्तंवाम
नायनमोस्तुते॥कृत्वार्घ्यंदत्वाक्रमेणतत्रमध्यादिशावतार
न्पूजयित्वास्ववशक्तितः॥आचार्यंवस्त्रालंकारगोमहिष्या

दिभिः पूजयेत्तस्मै सौवर्णादिकृतां वामनप्रतिमां दद्यात्। तत्र
दानमंत्रः॥ वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयं वाम
नाख्या प्रतिग्राहीतेन प्रीणातु वामनः स्तिः इति प्रतिग्रह
मंत्रः॥ वामनः प्रतिगृह्णातु वामनो वै ददाति च॥ वामनस्ता
रको भाभ्यां वामनाय नमो नमः॥ एवं कृत्वा ब्राह्मणाय दधि
भक्तान्नं दत्वा तत्रादी भिः॥ संभोज्य दक्षिणां च दत्वा विसर्जनं
कृत्वा बंधुभिः सह स्वयं भुंजीत॥ एवं कृते तस्मिन्भुमान्मोदम
वाप्नुयात्॥ अथ निर्णयः॥ भाद्रपदे शुक्ल द्वादश्यां श्रवणनक्ष १५५
त्रयुक्ता सा श्रवणद्वादशी यद्येकादश्यामेव श्रवणं स्यात्तदा

२

विष्णुशृंखलाख्यो योगो भवति॥ तत्रैकेनैवोपवासेनैकादशी
व्रतं श्रवणद्वादशीव्रतं च द्वयमपि कृतं भवति॥ तदुक्तं म
त्स्यपुराणे॥ ॥द्वादशी श्रवणर्क्षं च स्पृशेदेकादशी यदि॥ स एव
वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञकः॥ तस्मिन्नुपोष्य विधिवन्न
रः प्रक्षीणकल्मषः॥ प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभा
मिति॥ यदा द्वादशी श्रवणर्क्षयुक्ता यामेकादशीमुपोषितायां
द्वादश्यां श्रवणर्क्षं वर्धते द्वादशी सचान्दनानाम भवति तदा ति
थिद्वयांतो न पेक्षणीयः॥ तदुक्तं॥ तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवा
सो यदा भवेत्॥ तावदेव न भोक्तव्यं यावदेकस्य संक्षयः॥ विशे

णमहीपालश्रवणं वर्जयेद्यदि॥ तिथिक्षये न भोक्तव्यं यावदृक्षस्य
संक्षयं॥ द्वादशीं नैव लंघयेदिति॥ यदा त्वेकादशी संपूर्णा द्वाद-
शी च श्रवणनक्षत्रयुक्ता तदैकादश्यामुपोष्य श्रवणद्वादश्यां
पृथगुपवासः कार्यः॥ अनुपारणं चोपवासपरिसमाप्तिः॥
तदभावे पूर्वव्रतसमाप्तौ व्रतांतरं कर्तुमयुक्तं॥ यथा॥ ॥
असमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद्व्रतांतरमिति। तदा श्रवणद्वा- १२५
दश्युपवासः कथं स्यादिति चेत्॥ स्वतंत्रयोर्व्रतयोरेक-
देव तथान्नदोषः॥ तदुक्तं॥ एकादशीमुपोष्यैव द्वादशी-
मथोपोषयेत्॥ न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिरि-

२४

ति॥ यद्युपवासद्वयकरणे असमर्थः स्यात्तदा एकादश्यां भुक्त्वा
श्रवणद्वादश्यामेवोपवासं कुर्यात्॥ तस्यालभ्यते योगवशेन
प्राशस्त्यादेकादश्युपवासफलप्रापकत्वात्॥ यदुक्तं॥ उपो-
ष्य द्वादशीं पुण्यां विष्णुऋक्षेण संयुतां॥ एकादश्युद्भवं पु-
ण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति॥ तथा॥ एवमेकादशीं भु-
क्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्॥ पूर्वोपवासजं पुण्यं सर्वमाप्नो-
ति पुरुष इति॥ यदा तु द्वितीयदिने श्रवणनक्षत्रं च वर्धते त-
दा रुक्षांते नपेक्षणीयः॥ तथा॥ रक्षांते पारणं कुर्याद्विना श्र-
वणरोहिणीमिति वचनात्॥ यदा त्वेकादश्यामेव श्रवण

नक्षत्रंस्यात्तद्द्वादश्यांतदैकादश्यामेवश्रवणद्वादशीव्रतंकुर्यात्॥याका
श्चित्तिथयःप्रोक्ताःपुंण्यनक्षत्रयोगतः॥तास्वेवतद्व्रतंकुर्यात्
श्रवणद्वादशींविनेति॥भविष्योत्तरेपि॥एकादशीयदातुस्यात्
श्रवणेनसमन्विता॥विजयानामसाप्रोक्ता।भक्तानांविजयप्रदेति
एतावांस्तुविशेषः॥श्रवणैकादश्यांवामनावतारपूजाकर्त्तव्या॥
श्रवणद्वादश्यांजनार्दनंपूजयेति॥विधिस्तूक्तएव॥अत्रतीर्थ
स्नानादिकमनंतफलंभवति॥तदुक्तंविष्णुधर्मे॥नभस्यशु २७
क्लद्वादश्यांश्रवणंयदि॥तस्यांतीर्थेषुयत्स्नानंतद
नंतफलंभवेत्॥देवतापूजनंविप्रभोजनंश्राद्धमेवच॥दा

२५

नंचमहद्दत्यंवासहस्रगुणितंभवेत्॥भविष्योत्तरेपिविशेषद
र्शितः॥शुक्लश्रवणसंयुक्तासैवचेद्द्वादशीभवेत्॥अतीवम
हतीतस्यांसर्वंदत्तमथाक्षयमिति॥तथा॥बुधश्रवणसंयु
६ क्तद्वादशीसंगमोऽकां॥दानंध्यापनंशास्त्रमुपरोविधि
रितितथाद्वाश्रवणोपेतायदाभवतिभारत॥संगमेसरितां
स्नात्वाजाह्नवीस्नानजंफलं॥सोपवासःसमाप्नोतिनात्रकार्य
विचारणा॥इतिश्रवणद्वादशीनिर्णयः॥ ॥अथरामजयंती
विचारः॥चैत्रशुक्लनवम्यांतुकर्त्तव्यंव्रतमुत्तमं॥अग
स्तिसंहितायां॥यन्मासुत्पंसमुदीरितं॥श्रीरामनवमी

प्रोक्ता कोटिसूर्यग्रहाधिका ॥ तस्मिन्दिने महापुण्ये राममुद्दिश्य भ
क्तितः ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म तत्तदक्षयकारकं ॥ उपोषणं जाग
रणं पितॄनुद्दिश्य तर्पणं ॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मप्राप्तिमभीप्सु
भिः ॥ रामपर्व परं ब्रह्म तद्दिने सन्तोषणं ॥ इत्यादिमहिमा ॥ नित्यं
नैमित्तिकं काम्यं व्रतं चेति विचार्यते ॥ निःकामानां विद्वानां
न काम्यं तावदिष्यते ॥ मुमुक्षवो पि हि सदा श्रीरामनवमीव्रतं
॥ न त्यजंति सुरश्रेष्ठो देवेंद्रो पि विशेषतः ॥ सदापत्स्वयु १८८
णादेव स्तुतिपरं न हि ॥ नैमित्तिकं न च तथा सदिति श्रूयते
मुनः ॥ यावज्जीवं विनावाप्यं समस्यार्थे न चान्यथा ॥ चैत्र १९

मासे नवम्यां तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः ॥ प्रादुरासीत्पुरा ब्रह्मन्परंब्र
ह्मैव केवलं ॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यमुपवासव्रतं सदा ॥ नित्य
मेवं न चेत्तस्मात् श्रीरामनवमीव्रतं ॥ तत्त्वस्यानतिनित्यत्वं प्र
त्यक्षत्वात्फलश्रुतेः ॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे महादानं कृतैर्मु
हुः ॥ यत्फलं तदवाप्नोति श्रीरामनवमीव्रतात् ॥ इत्यादिमे
वं फलश्रुतेः ॥ नित्यलक्षणनावतोथवा ॥ न नित्यतातत्त्वना
ग्निहोत्रादौ विधेरतः ॥ नान्योपकरणे तस्य महादोषश्रु
तेः स्फुटं ॥ प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्यो विमूढधीः ॥ उ
पोषणं न कुरुते कुंभीपाके स पच्यते ॥ यस्तु रामनवम्यां

श्री

तत्रानुक्तेमोक्षाधिमूढधीः॥उक्तीपाकेषुघोरेषुपच्यतेनात्र
संशयः॥तस्याकरणेदोषश्रवणान्नित्यतास्थिता॥ऊर्ध्व
श्रमनवमेष्वपिचतुष्पाषणमतन्द्रितः॥मातुर्गर्भनिवासो
तिकिंतुरामोनवेक्षयं॥तस्मात्सर्वात्मनास्सर्वैश्चैवंनव १९
मीव्रतं॥मुच्यंतेसर्वपापेभ्योयांतिब्रह्मसनातनं॥इति
पापक्षयद्वारमोक्षार्थंचगम्यते॥नसंयोगपृथक्त्वेन
विरुद्धफलनित्यता॥नित्यानामपिदर्शादियागानांनि
त्यताश्रुतेः॥नन्वर्थवादरूपंस्यात्फलंपापक्षयादिकं॥
फलंस्यादर्थवादोयंद्रव्यसंस्कारकर्मसु॥इतिन्याया
२

तत्रनैवंविधिवाधस्तुलसति॥संस्कारगत्वांगकर्मत्वंनस्या
तामिरुकर्मणि॥भूतभाव्युपयोगंहिद्रव्यसंस्कार्यमिष्यते
॥नोपयुक्तःश्रमात्रश्राद्धानोपयोक्ष्यते॥नाप्यंगत्वंप्र
धानस्यश्रवणादिहकस्यचित्॥प्रधानफलसंबंधित
द्योगपगमितिस्थिते॥श्राद्धादिवश्रकर्मवात्द्रव्यत्वंनाव
कल्पते॥परार्थत्वंनिदानंचतन्नैवात्रायकल्पते॥नन्व
र्थतांदेरीनामांविधीनांविधिनार्थकं॥अर्थत्वयपरत्वेव
वाक्यभेदःप्रसज्यते॥मेवमर्थद्वयेयुक्तंरागित्रिसत्रादि
यागवत्॥तस्मात्पापक्षयद्वारमोक्षार्थंवाद्वनित्य

ता॥न्यायोपबृंहिताच्छास्त्रान्मंतव्यान्यायवेदिभिः॥इतिश्रीरा
नवमी मनिर्णयः॥शुद्धाविद्धेतिभेदेननवमीसाद्विधामता॥समा
न्यूनाधिकाचेतिशुद्धापिनवमीत्रिधा॥पुनर्वस्वृक्षसंयो
गवियोगाभ्यांतुषड्विधाः॥समादिरुक्तयोगादिभेदेविं
द्धापिषड्विधा॥एवंद्वादशधाभिन्नानूवत्तत्रनिर्णयः॥
महाफलप्रदाशुद्धापुनर्वस्वृक्षयोगतः॥चैत्रमासेनवम्यां
तुजातोरामस्वयंहरिः॥पुनर्वस्वृक्षसंयुक्तासातिथिःस २५०
र्वकामदा॥पुनर्वस्वृक्षसंयोगात्स्वल्पोपियदिदृश्यते॥चैत्रशु
द्धनवम्यांतुसातिथि[illegible]॥श्रीरामनवमीप्रो

२८

क्ताकोटिसूर्यग्रहाधिका॥चैत्रशुद्धातुनवमीपुनर्वसुयुताय
दि॥सैवमध्याह्नयोगेनमहापुण्यतमाभवेत्॥मेषंपूषणि
संप्राप्तेलग्नेकर्कटकाह्वये॥आविरासीत्सकलयाकौशल्या
यांपरःपुमानिति॥केवलापिसदोपोष्यानवमीशब्दसंग्र
हात्॥तस्मात्सर्वात्मनासर्वैःकृत्वैवंनवमीव्रतं॥सर्वैरिति
चसर्वेषामधिकारःप्रकाशते॥विद्धैवचेदष्टमीयुक्ता
व्रतंतत्रकथंभवेत्॥विद्धानिषेधश्रवणान्नवमीचेति
रुक्ततः॥नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुपरायणैः
उपोष्यनवम्यांवैदशम्यांमेवपारणं॥वैष्णवानांविशेषा

नतत्रविष्णुपरैरिति॥दशम्यादिषुवृद्धिश्चद्विधात्याज्यैववै
ष्णवैः॥तदन्येषांतुसर्वेषांव्रतंतत्रैवनिश्चितंदशम्याभि
वेधाद्धेनदशमींनैवलंघयेत्॥निश्चित्यैवंविचारेणनवमी
व्रतमाचरेत्॥इतिश्रीरामजन्मनवमीनिर्णयः॥अथकृ
ष्णजन्माष्टमीजयंतीनिर्णीयते॥तिथिनिर्णयामृते॥तत्र
सकामैर्निष्कामैरपिसर्वथोपवासःकर्तव्यः॥अकरणे
प्रत्यवायश्रवणात्॥तथा॥गृध्रमायंखरंकाकंयोनरो १९१
मुनिसत्तम॥मांसंवाद्विपदांभुंक्तेकृष्णजन्माष्टमीदिने॥
तथा॥कृष्णाष्टमीदिनेप्राप्तेयेनभुंक्तंद्विजोत्तम॥त्रैलोक्य
१९

जनितंपापंतेनभुक्तंनसंशयः॥ब्रह्मघ्नश्चसुरापश्चगोवधः
स्त्रीवधोपिवा॥नलोकोमुनिशार्दूलजयंतीविमुखस्यच
॥येनकुर्वंतिजानंतःकृष्णजन्माष्टमीव्रतं॥तेभवंतिम
हाप्राज्ञगृध्रमरुत्तिकानने॥श्रावणेबहुलेपक्षेकृष्ण
जन्माष्टमीव्रतं॥नकरोतिनरोयस्तुभवतिक्रूरराक्षसः॥
नकरोतियदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतं॥यमस्यपाशमा
पन्नःसहतेनारकींव्यथां॥अतीतानागतंतेनकुलमे
कोत्तरंशतं॥पातितंनरकेघोरेयोभुंक्तेकृष्णवासरे॥इ
त्यादिवाक्यैर्जन्माष्टम्यांभोजनेमहद्दोषश्रूयते॥

तदुक्तं विष्णुरहस्ये ॥ प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्ट
मी ॥ मुहूर्तमपि लभ्येत सोपोष्या सा महाफला ॥ न विष्णोस्त
स्य रागेण ॥ प्रतिवर्षं विधानेन मद्भक्तो धर्मनंदन ॥ नरो वा
प्यथवा नारी यथोक्तफलमाप्नुयात् ॥ पुत्रसंतानमारोग्य
सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ इह धर्मरतिर्भूत्वा मृतो वैकुं
ठमाप्नुयात् ॥ तत्र दिव्यमानेन वर्षं जन्म युधिष्ठिर ॥
त्तो गान्त्वा नाविघ्नमनुक्ताहं एपडोषादिमागताः ॥ स
र्वकामसमृद्धे तु सर्वसौख्याभिवर्द्धने ॥ सर्वधर्मयुते १५२
पार्थ सर्वगोकुलसंयुते ॥ कुलेन्द्रपवरिष्ठानां ज

२०

यते त्रिदशोपमः ॥ यस्मिन्सदैव देशे तु लिखितं वा पटापितं
॥ मम जन्मदिनं पुण्यं सर्वालंकारशोभितं ॥ पूज्यते पां
डवश्रेष्ठ जनैरुत्सवसंयुतैः ॥ इत्यादिवाक्यैरुपवास
व्रतकरणे महाफलश्रवणात्सर्वैरेवोपवासः कार्यस्तच्च
व्रतं कीदृशं पारणं क्रियते इत्येतदानीं विचार्यते ॥ नृसिंह
परिचर्यायां ॥ तच्च सूर्योदयादुपरि पालमात्रेणाप्य
ष्टमी निर्गमे सत्पारणं द्वितीयदिने एव कर्तव्यं
। कर्तव्यास्ताभ्रयत्नेन सर्वे विद्धां विवर्जयेत् ॥ तदु
क्तं स्कंदे ॥ उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सकला यदि

भवेद्बुधवारेण प्राजापत्यर्क्षसंयुता॥ अपि वर्षशतेनापि लभ्यते वा नवा
विभो॥ प्रेतयोनिगतानां च प्रेतत्वं नाशितं नरैः॥ यैः कृता श्रावणे
मासि अष्टमी रोहिणीयुता॥ किं पुनर्बुधवारेण सोमेनापि वि
शेषतः॥ किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदा इति॥ सप्तम
विद्धा तु अष्टमी सर्वथा त्याज्यैव॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे॥ जन्माष्ट
मी पूर्वविद्धां तु सर्क्षां सकलामपि॥ विहाय नवमीं शुद्धामुपोष्य
विधिमाचरेत्॥ शुद्धां ऋक्षहीनांइत्यर्थः॥ पद्मपुराणे॥ अष्टमी न १०६
वमी यत्र तथा भवति रोहिणी॥ त्रयाणां संगमो यत्र मुक्तिस्तत्र
न संशयः॥ पलवेधे तु विप्रेंद्र सप्तम्यामष्टमीं त्यजेत्॥ सुरायाः

बिंदुना स्पृष्टं गंगांभःकलशं यथा॥ स्कंदपुराणे॥ वर्जनीया प्रयत्ने
न सप्तमीसंयुताष्टमी॥ सऋक्षापि न कर्त्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमी॥ वि
द्धत्वकैवर्त्तवच्चान्यत्रापि चर्चा तद्भाः॥ सर्वास्मूना सप्तमीवेधस्य
निषेधश्रवणात्॥ अष्टम्यनिर्गते तु सप्तमी निषिद्धाप्युपोष्या॥ एका
दश्यनिर्गमेपि दशमीविद्धापरित्यागे न शुद्धाद्वादश्युपवास
विधानाभावात्॥ रोहिणीयोगस्तु बुधसोमवारादियोगवत्
प्राशस्त्यातिरेकपरो नोपवासः प्रयोजकः॥ तथा चैतद्व्रतोव
ग्रहसोपपन्नगाष्टकालनिर्णयदीपिकायां रात्र्यकल्पनयार्ध
रात्रे रोहिण्यष्टमीयोगः कल्पनयार्धरात्रे रोहिण्यष्टमीयोगे

सर्वार्धरात्रेरोहिणीयोगमात्रेचोक्तैर्वोपोष्या॥ यद्वासर्वार्द्धदि
नद्वयेस्वत्वाभावेपूर्वेतिव्यवस्थायाविषयः॥ न्यस्यचेत्यादि
स्कांदादिवचसामुत्तरत्रिनाष्टमीरोहिणीयोगपरत्वं॥ विद्धा
निषिद्धवचनांचदिनद्वयेप्यर्धरात्रेरोहिण्यष्टमीयोगपर
त्वंवर्णयांबभूवुः॥ तत्राष्टमीयोगातिरिक्तस्यप्रसत्त्वादित्यथो
प्योपवासविधानात्मयोर्द्वयोर्विशेषणां॥ तथाविधजित
त्वेविधिविरुद्धमयत्वंवधामः॥ ततोवाक्यभेदस्यपरिहारोदित्यद २०४
ष्ट्याविशेषणद्वेष्टव्यस्तदयमतिप्रसंगेन॥ साचजन्माष्टमी
नित्याप्राजापत्यर्क्षसंयुक्ताश्रावणस्यसितोष्टमी॥ वर्षे

वर्षेतुकर्तव्यातुष्ट्यर्थंचक्रपाणिनां॥ इतिविप्साश्रवणात्॥ वसंते
वसंतेज्योतिषायजेतेतिवत्॥ मनुयुक्तेतवफलसंयोगाश्रवणा
हीक्षाश्चक्रतेर्नित्यत्वपरत्वंइहतुष्ट्यर्थंचक्रपाणिनइतिफलस्यश्र
वणात्॥ तत्परत्वेनित्यपरत्वेचवाक्यंभिद्यतेअतःफलश्रयस्त्वा
र्थावीक्षतिनतेसारं॥ अत्रापिफलव्रतविधानेनक्रयस्त्वाया
८ वृत्तिविधानेचवाक्यभेदतावस्थात्फलनयस्त्वर्थिनःसाधना
वृत्तौरागतएवप्रवृत्तत्वात्तद्विधानानर्थक्यप्रसंगश्चननुभ
वत्वदेफलस्यश्रवणस्यकागतिः॥ अर्थवादत्वंभचजन्मास्त
मीव्रतस्यप्रधानत्वाद्रूपप्रयोगादिवत्स्वव्यकर्त्तव्यरेण

सांद्माद्याकर्मांगित्वाभावात् द्रव्यसंस्कारकर्मस्तुपरार्थत्वात्फलश्रु
ति॥ रर्थवादस्यादितिन्यायो विषयत्वात्। उच्यते। अवैदेत्तदेवय
दिस्वर्गपश्वादिरूपं फलंश्रूयतेऽहन्तु भगवत्तुष्टिरूपफलंश्रूय
ते तच्चवास्तौ प्रागत्तनित्यत्वनिर्वाहकमेव॥ तथाचोक्तं श्रीमद्भा
गवते। अतःपुंभिर्द्विजश्रेष्ठावर्णाश्रमविभागशः। स्वनुष्ठि
तस्यधर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणं। विष्णुपुराणेच॥ वर्णाश्रमाचा
रवता पुरुषेण परःपुमान्॥ विष्णुराराध्यतेपंथानान्यत्तत्तोषका २५५
रइति। अतःश्राद्धुक्तं वा। प्राश्चेतरस्यव्रतस्यनिमिति॥ किंचाज
यंतीनामस्याश्रीकारोरोहिणीसंयुताष्टमी। कर्त्तव्यं वित्तमाने

नजयंतीसंज्ञकंव्रत॥ अकुर्वन्निरयंयातियावदिंद्राश्चतुर्दश॥ इत्यादिवाक्यैरकर
णनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थत्वावगमादपिनित्यत्वमस्यांगीकर्त्तव्यं पुत्रादिफ
लश्रवणं तु नित्यत्वेपिसंयोगपृथक्त्वेनाग्निहोत्रादिवदविरुद्धं तस्मा
द्दर्शं यावज्जीवमनुष्ठेये॥ इतिकृष्णजन्माष्टमीव्रतंसिद्धं॥ स्वहस्ततःश्लोक॥ तस्यास्तवैरी
वीक्षितु परित्यज्यजयंतीनाव्रतंहरेः। अष्टंन्तुत्तरविधंयकार्यंसर्वैरितिस्थितेश्च॥ इति
श्रीरामनाममाहात्म्ये सप्तदशप्रकरणं॥ १७॥ अथरामकृष्णजयंती
लिख्यते। परमापद्म। पन्नोव्रतेवसमुपस्थिते॥ विवाहव्रतबंधसंदोयद्वे
वाभ्युदयेथवा॥ सूतकेमृतकेवापिनत्याज्यंनवमीव्रतं॥ सुतीक्ष्णमाहवागस्त्यः
प्रकारःसोभिधीयते॥ क्रमेणायोजयेत्सम्यक्सोकार्यार्थिव्रतीर्थिनां॥ षडक्षरादिकै
राममंत्रैःस्यात्स्वजनेयतः सर्वेषांराममंत्राणांमंत्रराजःषडक्षरः॥ तारकब्रह्मचेत्यक्तंतेनद्व

न प्रशस्यते॥ यद्वा गुरुमुखस्तु क्तोक्तं दीक्षाविधिमजानतां॥ वैदिकस्याप्यनी
घेनुनाममंत्रैर्नुविद्धं वं॥ अष्टम्यां चैत्रमासस्य शुक्लपक्षे जितेंद्रियः
॥ दंतधावनपूर्वं तु प्रातः स्नायाद्यथाविधिः॥ नद्यां तडागे कूपे वा ह्र
दे प्रस्रवणेपि वा॥ ततः संध्यादिकं कुर्यात्स्मरन्‌राघवं हृदि॥ गृहमा
गत्य विप्रं स कुर्यात्तदौपासनादिकं॥ दांतं कुटुंबिनं विप्रं वेदशास्त्र
रतं सदा॥ श्रीरामपूजानिरतं सुशीलं दंभवर्जितं॥ विधिज्ञं राम
मंत्राणां राममंत्रैकसाधनं॥ आहूय तस्य संपूज्य श्रद्धया प्रार्थ
येन्निति॥ श्रीरामप्रतिमादानं करिष्येहं द्विजोत्तम॥ तत्राचार्यो ५६
भव प्रीतः श्रीराम सिद्धमे वद॥ इत्युक्त्वा तेन तं विप्रस्तोपयि

त्वा ततः स्वयं॥ नैवेद्येनाभ्यजश्च स्नाया चिंतयन्‌राघवं हृदि॥ श्वेतांबरधरश्वे
तगंधमाल्यानि धारयेत्॥ अग्निर्तो भूषितश्चैव कृतमाध्याह्निकी क्रिया॥
आचार्यं भोजयेत्पश्चात्सात्विकान्नैः सविस्तरं॥ भुंजीत स्वयमप्येवं हृदि
राममनुस्मरन्‌॥ नवम्यां अंगभूतेन एकभक्तेन राघव॥ इक्ष्वाकुवंशति
लक प्रीतो भव भवत्प्रिये॥ इति निवेदनमंत्रः॥ एकभक्तव्रतं तत्र सहा
चार्यो जितेंद्रियः॥ शृणु रामकथां दिव्यां महोत्सवं नयेन्मुनिः॥ सायं
संध्यादिकां कुर्यात्क्रियां राममनुस्मरन्‌॥ आचार्यसहितो रात्रावधः
शायी जितेंद्रियः॥ वसंतस्त्वयं तथैकांते श्रीरामार्पितमानसः॥ आ
चार्याकरणे शक्तः स्वयं तु स्वात्स्वपेत्सुखं॥ इत्यष्टम्यां कृत्यं॥ ततः

प्रातः समुत्थाय स्नात्वा संध्यां विधाय च ॥ प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव
रा समापयेत् ॥ उपोषणे नवमीव्रत्ययामेष्वष्टस्व राघव ॥ तेन प्रीतो भव त्वं
त्वं भोः संसारात्त्राहि मां हरे ॥ इत्युपवासनिवेदनमंत्रः ॥ ततः स्वस्थमना
भूत्वा विप्रैर्भिः स्वस्तितो नघ ॥ स्वगृहे चोत्तरे भागे यागमंडपमाचरेत् ॥
चतुर्द्वारं पताकाढ्यं सुवितानं सतोरणं ॥ मनोरमं मंडपं च पुष्पा
द्यैः समलंकृतं ॥ गदाखड्गांगदैश्चैव पश्चिमे समलंकृतं ॥ पद्म
स्वस्तिकनीलैश्च कौबेरे समलंकृतं ॥ मध्ये हस्तचतुष्काढ्यां वे २९
दिकां युक्तमायतां ॥ प्रविश्य पंचरत्नानि तेष्ववाद्यैश्चापि संयुतं
॥ पुण्याहं वाचयेत्तत्र विप्रैः प्रीतिमानसैः ॥ ततः संकल्पये

२५

देवं राममेवमनुस्मरन् ॥ अस्यां रामनवम्यां च राम एव नतत्परः ॥ उ
पोष्याष्टसु यामेषु पूजयित्वा यथाविधि ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रति
मां सुप्रयत्नतः ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते ॥ प्रीत
तो रामो हरत्वाशु पापानि सुबहूनि मे ॥ अनेकजन्मसंसिद्धान्य
भ्यस्तानि महांति च ॥ इति मूर्तिदानसंकल्पः ॥ शाकाशाकान्यश
क्तस्य मूर्तिनिर्माणमुच्यते ॥ मतः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पल
नतः ॥ निर्मितां द्विभुजां दिव्यां वामांकस्थितजानकीं ॥ बिभ्रतीं
दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामते ॥ वामेनाथ करेणारौ देवीमालि
गसंस्थितां ॥ सिंहासने राजते च पलद्वय विनिर्मिते ॥ अश

क्षायमहाभागातस्यवित्तानुसारतः॥पद्येनार्घेनदर्घेचतस्याध्य
र्घेनवामुने॥ततोप्यष्टाक्षरेणैवकारयेद्रघुनंदन॥लोहेन
निर्मितंवापिशिलयादारुणापिवा॥यद्वालेख्यंविलेख्यंवाप्र
त्यक्षकगतंहरिं॥कोमलांगंविशालाक्षंइंद्रनीलसमप्रभं॥दक्षि
णांगेदशरथंपुत्रावेक्षणतत्परं॥पृष्ठतोलक्ष्मणंदेवंसछत्रं
कनकप्रभं॥पार्श्वेभरतशत्रुघ्नौतालवृंतकरावुभौ॥अग्रे
व्यग्रहनूमंतंरामानुग्रहकांक्षिणं॥वित्तशाठ्यमकृत्वैवमूर्ति १५८
कुर्याद्विचक्षणः॥इतिमूर्तिविलक्षणं॥अथसर्वोपरिसंविष्टन्याय
जातंविधायच॥कुंभंसंस्थाप्यजयस्येगंधपुष्पादिनादिनि

स्व
२४

कलशंवामभागस्थंपूजयेद्वाणिचादरात्॥पात्रंचपूजये
त्कलशंवात्मानंमंत्रमुच्चरन्॥इतिकलशप्रतिष्ठा॥सर्वतोभ
द्रमालिख्यवेदिकोपरिसुंदरं॥मध्येतीर्थोदकैःपूर्णंकुंभ ५
स्नादसंयुतं॥चूतपल्लवपुष्पैश्चयुक्तंसंस्थाप्यचर्चितं॥सौ
वर्णंराजतंताम्रंपात्रंषट्कोणमालिखेत्॥अथवात्रविधायपी
ठंवाकलशोपरिसंस्थिते॥स्थाप्यंतत्रैतवस्त्रयुग्मंत्वछिद्रं
सदशंततः॥दिव्यसिंहासनंतत्रस्थापयित्वार्चयेत्सुधीः
ॐ॥नमोभगवतेवासुदेवायसर्वात्मसंयोगात्मनेनमइतिमंत्रे
णातन्मध्येकुर्युःपुष्पांजलिंजनः॥इतिपीठार्चा॥अथोप

द्या।दिकंदद्यास्नानंपंचामृतेनच॥लेप्यादावग्निषेकःस्याद्द्या
द्वस्त्रोपवित्तकं॥इतिस्नानं।ततःसंस्थाप्यपीठेतंपूजांकुर्या
द्यथाविधिः॥आवाहनंस्थापनंचसान्निध्यमनमेवच॥स
न्निरोधनमेवस्यादवगुंठनमंजसा॥तत्रन्मुद्रान्निरेवंस्या
द्वंसप्रार्थनतिस्रः॥नानारत्नविचित्राणिदद्यादाभरणा
निच॥सिंधुष्टरुचिरघनसारंसमन्वितं॥गंधंदद्यात्प्रय
त्नेनसागरस्त्वमतंकुमं॥कल्हारकेतकीजातीपुन्नागाद्यैः
पूजयेत्॥चंपकैःशतपत्रैश्चसुगंधैःमनोहरैः॥चूतपल्ल
वपुष्पैश्चअशोककुसुमैस्तथा॥रामस्यजननीचासिरा १५९

२५

मात्मकंमिकंजगत्॥अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्नमोस्तु
ते॥इतिकौशल्यार्चा॥नमोदशरथायेतिपूजयेत्परितस्तं
॥इतिदशरथपूजनं॥ततोनुज्ञाप्यदेवेशंपरिवारान्समर्चयेत्
॥पूर्वादिषट्कोणेकेषुहृदयादीन्यथाक्रमात्॥अथमाव
रणं॥हनुमंतंससुग्रीवंभरतंसविभीषणं॥लक्ष्मणंगदश
त्रुघ्नंजांबवंतंदलादिषु॥द्वितीये॥दृष्टिंजयंतंविजयंसु
राष्ट्रंराष्ट्रवर्द्धनं॥अकोपंधर्मपालंचसुमंतंदलमध्यतः॥तृ
तीयेदलाग्रेलोकपालांस्तदर्थे॥तदस्त्राणितदग्रतः॥ना
ममंत्रैःप्रपूजयेत्॥पंचमंघंटाचवादयन्धूपंदीपंवास्नेमि

वेदयेत् नमस्ते आदिना मंत्रेण नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ नमस्कारश्च
आचमनं च तांबूलं महानीराजनं ततः ॥ नमस्कुर्यात्ततः स्तो
त्रैः स्तुत्वा वा पूजयेन्मनुः ॥ एवं जयंती माहात्म्यं दिवा राम
कथां तथा ॥ रामभक्तैः समं धीमान् नयेद्राममनुस्मरन् ॥ इति
प्रथमयामकृत्यं ॥ शंखपात्रासनार्चासु कुर्याद्यामेष्वतंद्रि
तः ॥ यामे द्वितीये संपूज्य मध्याह्ने जन्म भावयेत् ॥ उच्चस्थे
ग्रहपंचके सुरगुरौ सेंदौ नवम्यां तिथौ लग्ने कर्कटकाह्वये २००
पुनर्वसूडुनि मेषं गते पूष्णि ॥ निर्दग्धुं निखिलाः पला
शसमिधो मेध्यादयोध्यारणेराविर्भूतमभूतपूर्वविभवं य

४२।

त्किंचिदेकं महः ॥ मधैवं वादयेद्वाद्यानं धूपं दद्याज्जगत्पतेश्च फल
पुष्पांबुसंपूर्णं गृहीत्वार्घ्यं शंखमुत्तमं ॥ अशोकचूतकुसुमैर्यु
क्तं च तुलसीदलैः ॥ दशाननविनाशार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
परित्राणाय साधूनां जातो नाम स्वयं हरिः ॥ गृहाणार्घ्यं मया
दत्तं भ्रातृभिः सहितोनघः ॥ इत्यर्घमंत्रः ॥ पुनः पुष्पांजलिं
दत्वा यामेष्वतंद्रितः ॥ पूजयेद्विधिवद्भक्त्या दिवारात्रं नयेद्बु
धः ॥ पुनः प्रातः समुत्थाय स्नानसंध्यादिकाः क्रियाः ॥ सम
प्य विधिवद्रामं पूजयेत्पूर्ववन्मुने ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मू
लमंत्रेण मंत्रवित् ॥ पूर्वोक्तहोतकुंडे वा स्थंडिले वा यथावि

धि॥ लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं शतं॥ साज्येन पायसे
नैव स्मरन् राममनन्यधीः॥ ततो नत्वा सुसंतोष्य आचार्यं
पूजयेन्मुने॥ कुंडलाभ्यां सरत्नाभ्यां अंगुलीयैरनेकधा॥ गंध
पुष्पादिकैर्वस्त्रैर्विचित्रैः सुमनोहरैः॥ ततो रामं स्मरन् दद्यादे
वं मंत्रमुदीरयेत्॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकृतां॥
चित्रवस्त्रयुगच्छिन्नां रामेमाराघवायते॥ श्रीरामप्रीतये त
स्य तुष्टो नव तिराघवः॥ इति दत्वा विधानेन दद्याद्वै दक्षि २०१
णां शुभां॥ अन्येभ्यश्च यथान्यायं गोहिरण्यादिशक्तितः॥
दद्याद्दासीगृहं धान्यं यथाविभवमादृतः॥ ब्राह्मणैः स

ह भुंजीत तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां॥ तव प्रसादस्वीकारः कृतं य
त्पारणं मया॥ तेन व्रतेन प्रीतस्त्वं स्वामिन्भक्तिं प्रयच्छ
मे॥ इति पारणासंकल्पः॥ कृत्वैवं ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो
मुच्यते ध्रुवं॥ बहुना किमिहोक्तेन मुक्तिस्तस्य करास्थिता
॥ कुरुक्षेत्रे महाकुंभे सूर्यपर्वणि नेकशः॥ तुलापुरु
ष दानाद्यैः तैर्यल्लभ्यते फलं॥ तत्फलं लभते मर्त्यो दाने
नानेन सुव्रत॥ इति दशमीकृत्यं॥ अकिंचनो यदि व्रत
तपोष्टनवमीदिने कृत्वा जागरणं तत्र पूजयद्विधि
वन्मुने॥ जपन् राममनुं मायारामानंगैः समन्वितं॥ ए

रामनक्षत्रैः समन्वितान् स्मरन् रामधिया नत्या २

काञ्चनं वा विधिवत्सर्वन्यासकृत्तो नूतिः प्रातःसंध्यांच विधि
वद्विद्वान्संध्यादिकाः क्रियाः ॥ गोभूतिलहिरण्यादि दद्याद्वि
त्तानुसारतः ॥ श्रीरामचंद्रभक्तेभ्यो विद्वद्भ्यः श्रद्धयान्वि
तः ॥ पारणं च प्रकुर्वीत ब्राह्मणैः सह शक्तितः एवं यः कु
रुते नक्तं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ गंगायां प्रक्षिपेत्सौवर्णीं प्यांजे
मूर्तिं गृह्णे न्यसेत्तु ॥ इत्यकिंचनव्रतं ॥ अथ किंचनोद्या
पनं लिख्यते ॥ तदपि स्याद्यथाशक्त्या सांगेत्तु सकलं २०२
तदा ॥ एकमेपिनक्तोक्ता श्रीरामनवमी मुने ॥ उपोष्य
व्रतकल्पस्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अपि श्रद्धादशा

मूर्तिदानं च सूचितं ॥ इत्यकिंचनव्रतोद्यापनं ॥ वर्षे वर्षे समर्थ
स्य व्रते नैव प्रपूर्णता ॥ अतस्योद्यापनं किंचिद्वृत्तादन्यद्विधी
यते ॥ सर्वव्रतसमुज्ञपर्थमिदं रामव्रतं चरेत् ॥ नान्येन विधि
वत्पूर्त्तिरिन्नेनैवास्य पूर्णता ॥ इति समर्थोद्यापनं ॥ इत्यगस्ति
संहितायां श्रीरामजन्मनवमीव्रतस्य पूजाप्रकारविधिर्
उत्तमस्तु श्रीरामार्पणमस्तु ॥ अथ जन्माष्टमीपूजनप्रकार
विधिः ॥ तत्राहि ॥ अष्टम्यां प्रातःस्नात्वा व्रतसंकल्पं कुर्यात् ॥ त
त्र मंत्रः ॥ अद्य स्थित्वा निराहारः श्वो भूते परमेश्वर ॥ भोक्ष्यामि दे
वकीपुत्र अस्मिन् जन्माष्टमीव्रते ॥ ततो मध्याह्ने तस्तति

सेनदद्यात्स्नात्वावसुदेवोदेवक्याःसूतिकागारंपरिकल्प्यतत्रवासो
दर्पणपल्लवादिभिस्तोरणादिरुच्चावितानमाबध्यतत्रतदाते
सपक्वान्नानिनितकालफलानिइक्षुदामानिचबध्वाऊर्ध्वेभ
गोकुलंविलिख्यसुखशालोदरवज्रमुद्गलानिद्वारिविन्यस्यसू
पालान्नृपिलिख्यतन्मध्येसर्वतोभद्रमंडलेसर्वोत्कृष्टेहेमरजत
तांम्रपौत्तलीमणिमयींमृन्मयींवाल्लेख्यरूपांवास्तंनवींश्रीकृ
ष्णप्रतिमांदेवकीस्तनंधयींविन्यस्यमंचकेवाप्रसुप्तंमातुस्तनंपि २०२
बंतं॥सुप्तंश्रीकृष्णंविन्यस्यक्वचित्प्रदेशेसकन्यकांयशोदांरे
क्लिष्टांनंदव्रजसद्गाश्चोपकल्प्यदेवकीसमीपेखड्गहस्तंव

३२

पुदेवंस्क१

तंवाकंसघातनाशसभादीनिवावृत्ताप्यकालंस्मृत्वादेवक्यैपुष्पांज
लिंदद्यात्॥तत्रमंत्रः॥गायद्भिःकिंनराद्यैःसततपरिवृतावेणु
वीणानिनादैःशृंगारादर्शकुंभप्रवरकृतकरैःकिंकरैःसेव्यमा
माना॥पर्यंकेस्वास्तृतेयामुदिततरमुखीपुत्रिणीसम्यगास्ते
सादेवीदेवमाताजयतिसुतवतीयादेवकीकांतरूपा॥इतिविश्वे
श्वरायदेवायदेवकीसहितायच॥विश्वस्यपतयेब्रह्मण्यगोविंदा
यनमोनमः॥इतिकृष्णायपुष्पांजलिंदद्यात्॥चंद्रोदयेव
ह्निःस्तंभाजंपद्मापरिपूर्णपात्रेतन्नारकेलोपेतंशंखेनचं
द्रायार्घ्यंदद्यात्॥तत्रमंत्रः॥क्षीरोदार्णवसंभूतअत्रिगोत्र

मुञ्चच॥गृहाणार्घ्यमिमंश्रीकेशवारिष्टहारिणपापसहृतोमम॥ततोलक्ष्मीपते
नमस्तुभ्यंनमस्तेऽजोतिषांपते॥नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंमेप्रति
गृह्यतामिति॥ततोंतरागत्यजयघंटादिनाकृष्णजन्मपरिसमाप्त
तमङ्कुरंबाललकमित्यादीनुजन्मश्लोकानुपठित्वाश्रीकृष्णायार्घ्यं
दद्यात्॥तत्रमंत्रः॥कृष्णकंसवधार्थायभूताराक्षसरणायच॥
दैत्यानांघृतार्थायधर्मसंस्थापनायच॥कौरवाणांविनाशा
यदैत्यानांनिधनायच॥गृहाणार्घ्यंमयादत्तंदेवक्यासहितो २०५
ममेति॥अथयोगेश्वरायदेवायदेवकीसहितायच॥योगो
द्भवायनित्यायगोविंदायनमोनमः॥इतिदीपादिस्नानेळ

४२

त्वा॥अदितेदेवमातस्त्वंसर्वपापप्रणाशिनि॥अतस्त्वांपूजयि
ष्यामिभीतोभवभयस्यच॥पूजितातुयथादेवैःप्रसन्नाभवव
रानने॥नमोदेव्यैइत्यादिमंत्रेणदेवकींगंधादिनिःसमर्घ्या
अवतारसहस्राणिकरोषिमधुसूदन॥नतेसंख्यावताराणां
कश्चिज्जानातिवैतुविदेव॥ब्रह्मादयोवापिस्वरूपंनविदु
स्तव॥अतस्त्वांपूजयिष्यामिमातुरुत्संगसंस्थितं॥वांछि
तंकुरुमेदेवदुःस्वप्नंचैवनाशय॥कुरुष्वमेदयांदेवसं
साराग्निभयांपह इतिमंत्रेणकृष्णायसमर्प्यतन्नामभिः
वसुदेवादीन्॥षष्ठ्यादिचारणकुष्मांडपूपद्वारिकाद्वारिका

दीनिपक्वान्नानिचारबीजगुडंबीजखर्जूरोन्नत्तिखुद्रिकादीनि
कूष्मांडकदलीफलनारिकेलफलानिनीतोंबूसंचनिवेद्य।
जातकर्मनालवर्द्धनषष्ठीनिःकाशनादीनिरूच्योगाव्यसार्पे
घावत्तोक्षरांऽव्वाचार्यंसंपूज्यबालकृष्णश्रवणद्वर्वकंजा
गरणंकुर्यात्॥नमोस्तुब्रह्मणेगुप्तेतस्मैहरणेमनेनमः॥
नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच।इत्याद्विशांतिरस्तु
शिवचास्तुऽष्टमस्याश्चप्रभ्येऽऽइतिदेवंविसृज्य॥सर्वंस्वद
क्षिणमाचार्याययदत्वाश्रीकृष्णोमेप्रीयतामिति।ब्राह्मण
णान्भोजयित्वास्वयंबंधुजनैःसहभुंजीतएवंप्र २०५

तिवर्षंकुर्वन्पुत्रादिमान्भवति॥पंचमनक्तव्यालचौरव्याघ्ररोग
त्रयात्पापसंघातनाश्चमुच्यते॥इतिजन्माष्टमीव्रतपूजनंसंपू
र्णं॥स्वकृतश्लोकः॥जन्माष्टमींदेववरस्यविष्णोःकरोति
नक्तंपरमंप्रयाति॥यस्तुनमःश्लोकगुणानुवादैःस्तोत्रैः
कथाभिःसहनामकीर्तिनैः॥ इतिश्रीरामनाममहात्म्य

हुतिःसप्रामार्पणमस्तुश्रीकृष्णार्पणमस्तु॥अथनृसिंहज
यंतीव्रतंनिर्णीयतेनृसिंहप्रसादेवेदव्यासवचनैः॥अन
नसमायुक्तानेसापोषाचतुर्दशी॥सर्वयुक्तांतुतांउ

यन्नृसिंहस्य तद्दृष्टयो ॥ यः करोति नरो मोहात्कामविद्धां चतुर्दशीं
धनापत्यैर्वियुज्येत तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ जयंती नरसिंहस्य न
नेगसंयुता । स्वातीकन्त्र्यासंयुतैः प्रोक्तिः कृष्णजन्माष्टमी ॥ य
था ॥ इति नृसिंहजयंती निर्णयः ॥ अथ मत्स्यजयंती ॥ क
र्कटे शुक्लपक्षस्य तृतीयायां युगाद्ये स्वयं हरिः मत्स्यो त्सवाभ
धुरासीत्सायंकाले गुरौ मुने ॥ इति मत्स्यजयंती ॥ अथ कूर्म
जयंती ॥ माधवे मासि शुक्लायामेकादश्यां सिते हरिः ॥ कूर्म २०६
कादोमस्तानापीन्मध्याह्ने गिरिरक्षकः ॥ इति कूर्मजयंती ॥
अथ वाराहजयंती ॥ शुक्ले मासि तिथौ दर्शे तृतीये युगप

र्ययो मत्स्यादौ चच्चद्वा वाराहः संगवैकदिने त्विति ॥ इति वा
राहजयंती ॥ शुक्ले मासि ध्मरणं शिवरात्रिनिर्णयः ॥ शिवरा
त्रिश्चतुर्दशी प्रदोषव्यापिन्येव प्रायेण पोष्या । तदुक्तं । प्र
दोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः ॥ रात्रौ जाग
रणं यस्मात्तस्मात्तस्यामुपोषणमिति ॥ अत्र दोषश्चतुर्नाड्या
त्मक एव ग्राह्यः ॥ सा च द्विविधा शुद्धा विद्धा च शुद्धा चैक
विधैव च ॥ सूर्योदयमारभ्य पुनः सूर्योदयपर्यंतव्यापित्वा
त् ॥ विद्धानुषड्विधा यात् पूर्वदिने एव प्रदोषव्यापिनी न द्वि
तीयदिने एव प्रदोषव्यापिनी न द्वितीयदिने एव प्रदोष

व्यापिनी॥ प्रथमदिने सा द्वितीयायां पूर्वदिने प्रदोषमधिकं
प्राप्नोति द्वितीयदिने प्रदोषस्वल्पं स्पृशति सा तृतीया॥ या
द्वितीयदिने प्रदोषमधिकं व्याप्नोति पूर्वदिने स्वल्पं स्पृश
ति सा च चतुर्थी॥ या न यत्र संपूर्णं प्रदोषं व्याप्नोति सा पंच
मी या नोन यत्र प्रदोषव्याप्नोति सा षष्ठी एवं सत्यविधा॥
[illegible] अत्र शुद्धा विद्धा त्रेधा पूर्वदिन एव प्रदोषव्यापिनी प्रथ २९
मा॥ द्वितीयदिने एव प्रदोषव्यापिनी द्वितीया च प्रदोषव्या
पिनी द्वितीया च प्रदोषं व्यापिनी द्वितीया च प्रदोषव्यापि
न्यवोपोष्या॥ तदुक्तं॥ शिवपुराणे॥ प्रदोषव्यापिनी ग्रा

२५

ह्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः॥ रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तामुपोष
णमिति॥ पूर्वदिने अधिकप्रदोषव्यापिनी तृतीया तु पूर्वैवो
पोष्या अधिकप्रदोषव्यापित्वात्॥ तदुक्तं॥ माघफाल्गुनयोर्म
ध्ये यास्यात् शिवचतुर्दशी॥ अनंगेन समायुक्ता कर्त्तव्या सा सत्
तिथिरिति॥ तथा च॥ त्रयोदश्यस्तंगते सूर्ये चतसृष्वेव ना
डिषु॥ भूतविद्धा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतं चरेदिति॥ न चै
वं सति॥ न वेदयेद्रूपं भूतव्याप्तां महानिशां॥ शिवरात्रि
व्रतं तत्र कुर्याज्जागरणं तथेत्यादि वचनविरोधः स्यादिति
चेत्। महानिशाव्याप्तेपि प्राशस्त्यः किमुत चतुर्नाडीवेधः से त

वं परत्वादिति दिवाक्यानां तथा च ॥ श्रावणी दुर्गनवमी तथा दूर्वाष्टमी
च या ॥ पूर्वविद्धा तु कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति ॥ न च स्यां च
तुर्दश्यामुपोषितायां परदिने चतुर्दश्याः किंचित्सदोषस्य शि
वा रात्रौ तिथ्यंते ॥ भवति तदा रात्रौ तिथ्यंते पारणं प्रसज्येत ॥ त
च्च निषिद्धं ॥ तदुक्तं स्कांदे ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्य
ते ॥ अन्यथा पुण्यहानिः स्यादृते धारणपारणमिति ॥ तथा च ॥ अ पारण
म तिथ्यागमे रात्रौ तामसे तेजसो दिवा ॥ तामसे पारणं कुर्यात्ताम २०८
मसंगं निमान्नुयादिति ॥ अमावास्यां रात्रौ भोजनं निषिद्धं
तथा ॥ भूताष्टम्योर्दिवा तु क्वा रात्रौ त्वक्वा रात्रौ तु चाप पर्वणि ॥

२९

॥ एकादश्यां दिवा रात्रौ न कुर्याद्वै पारणं चरेत् ॥ इति ॥ अतश्च प
दि रदिने द्विः तिथ्यभावेन पारणासंभवात् कथं पूर्वोपवास इति चे
न्सत्यं अत्र तिथ्यंताभावेपि दिवैव पारणं कार्यं ॥ तदुक्तं ॥ सा वृस
मय पर्यंतव्यापिनी चेत्परे हनि ॥ दिवैव पारणं कुर्यात्पारणे नै
व दोषभागिति ॥ नन्वेवमप्यत्र दिवा पारणं न संभवति ॥ चतु
र्दश्या मस्तमयादूर्ध्वमपि प्रदोषस्य सत्त्वाच्चात् ॥ अस्तमयप ग १
र्यंतव्यापित्वाभावादिति चेत् ॥ सत्यं ॥ अत्र सा चास्तमयपर्यंत
मिति वचनं तत्र दिवा तिथ्यंताभाव प्रतिपादनपरं ॥ न चास्त
मयादूर्ध्वं तिथिसद्भावनिषेधपरमेकस्य वचनस्यार्थद्व

द्धया। विधानानुपपत्तेरित्यलमतिप्रसंगेन ॥ यामत्रयोर्ध्वगामि
न्यां प्रातरेव हि पारणमित्यादिवाक्यान्यप्यस्मिन्नेव विषये
योज्यानि ॥ द्वितीयदिनेधिकप्रदोषव्यापिनी चतुर्दशी ॥ तु
परैवोपोष्या ॥ तदुक्तं ॥ माघासिते भूतदिने हि राजन्नुपैति यो
गं यदि पंचदश्या ॥ जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्याच्छिवस्य रा
त्रिं प्रियकृच्छिवस्येति ॥ तथा शिवरात्रिसतन्नूता काम
विद्धां विवर्जयेदिति ॥ ननु पूर्वदिने चतुर्दश्याः सक २०५
लरात्रिव्यापित्वात्तत्रैव तदुक्तो नोपवास इति चेन्न
सं ॥ पूर्वदिन उपोषिते परदिने तिथ्यंताभावेन पारणा

संभवात् अत्रापि सावकाशमयपर्यंते नित्यायोस्त्विति चेन्न अत्र
परदिनेपि संपूर्णप्रदोषव्यापित्वेनोपवासस्य विधानात् ने
त्य यत्र प्रदोषव्यापिनी सा ग्राह्या पूर्वैवोपोष्या ॥ तदुक्तं ब्रह्म
कैवर्ते ॥ सूर्यास्तेन व नाडीषु न्यूने विद्धा त्रयोदशी ॥ शिवरा
त त्रिव्रतं तत्र कुर्याज्जागरणं तथेति । तथा च त्रयोदशी यदा दे
वि दिनभुक्तिप्रमाणतः ॥ जागरे शिवरात्रिस्यान्निशि पूर्णा
चतुर्दशीति ॥ अस्यार्थः ॥ यस्यां त्रयोदश्यामुपोषितायां
द्वितीयदिवा पारणपर्याप्तास्तिथ्यंतो लभ्यते सैवोष्येति ॥ त
था च ॥ कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी ॥ एताः पू

र्वयुताःकार्यातिथ्यंतेपारणंभवेत्॥ तथाच॥ जन्माष्टमीरोहि
णीत्व शिवरात्रिस्तथैवच॥ पूर्वविद्धैवकर्त्तव्यातिथिभांतेच
पारणमिति॥ अत्रापिदिवातिथ्यंतेपारणासंभवेसतितिथ्यं
तेपारणंकार्यंअस्तंभवेत्तुतिथ्यंताभावेपिदिवैवपारणंका
र्यं॥ अतश्चात्रयान्यन्यान्यपि॥ पूर्वविद्धाप्रतिपादकानि
परदिनेस्तमयोर्ध्वंत्रिचतुर्नाडीव्याप्तिविषयाणिदिवाति
थ्यंताभावविषयाणिचवेदितव्यानीतिसिद्धांतः॥ इतिसा २१०
मान्यशिवरात्रिनिर्णयेश्रीविष्णुनामकात्तप्रसंगेच अथ
शिवरात्रिव्रतस्यनिर्णयः॥ आनंदसिंहपरिचर्यायांउच्यते

यद्यपिशैवानामत्याचशिवरूपकं॥ तथापि॥ शैवोवैष्णवो
वापिदेवतांतरपूजकः॥ नतस्यफलमाप्नोतिशिवरात्रिमकु
र्वत॥ इतिपद्मपुराणेव्रतखंडेविधानात्॥ तथा॥ वैष्णवः
शुरुषोवैचपशिवनिंदांकरोतियः॥ नविंदेद्वैष्णवंलोकंस
यातिनरकंध्रुवं॥ शैवोवाविष्णुनिंदांचकरोतिनरकेक्षिसः
पच्यतेरुन्यतेशास्त्रेयावदाभूतसंप्लवमिति॥ तथानतेत
त्रगमिष्यंतियेद्विष्यंतिमहेश्वरं॥ मितिशिवद्वेषिणांवैष्ण
वपदप्राप्तिनिषेधनात्॥ वैष्णवस्याशिवद्वेषिणोहरिपूज
यास्वीकारस्यतत्रश्रूयमाणत्वात्॥ अत्यादरेणशिव

वैष्णवपरिचर्यायां ग्रहाद्यैर्वैष्णवैरप्येतद्देवाचरणमनुष्ठेय
मितीदमिह निरूप्यते॥ तत्र यद्यपि प्रकरणप्रत्यावयावीप्सा
पदाद्यश्रवणादनेकफलसंबंधश्रवणाच्च नास्य व्रतस्य नि
त्यत्वं स्फुटतरमवगम्यते तथापि नागरखंडे शिवेन देवान्प्रति
माघकृष्णचतुर्दश्यां मरणं ज्ञात्वा समागतः संक्रमिष्याम्यहं
दिग्धं पापविमुक्तये॥ सर्वलिंगेष्विति श्लोकः॥ यः पूजय
ति मां तत्र विप्राप्मासं न विष्यतीति वदता॥ शिवरात्रिव्रत २११
स्यापावहुरितक्षयार्थत्वाभिधानात्॥ व्याधस्य च मृगाय
यां मृगयतो दिवा तान्मृगालब्धवतो॥ निशि धनुःसज्जी

कृत्य बिल्वमारुह्य मृगे कश्चित्तया निष्पन्नजागरस्य कोटिपा
तित बिल्वपत्रैरवकीर्णो निष्पादित्ताध्वस्तवृत्ति शिवार्चनस्य
ज्ञाताज्ञातात्पत्तितोपवासस्य शिवलोकप्राप्त्यभिधान
दस्य व्रतस्य सर्वांगोपेतस्य कर्मवैषम्यावगमात्॥ तत्र त
त्र शिवप्रीतिद्वारा तत्तल्लोकादिमुक्त्यर्थवाचबोधनात्॥
श्रुतिविगानेन नित्यामुष्ठेयत्वं यावत्तिष्वत्रैव शैविकवैष्णवम
हाजनपरिग्रहाच्च नित्यमेवैतत्सर्वेषां शिवरात्रिव्रतमव
श्यं॥ साच शिवरात्रिर्द्वेधा विद्धैवोपोष्यानजयाविद्धा म
घासितेतरचतुर्दिनं हिराज त्रुपेति योगं यदि पंचदश्याजय

प्रयुक्तां। नहिजागरणकार्यो छिवस्यरात्रिप्रियत्वाच्छिवस्येतिपुरा
णस्वच। नात्र।। नच्चपूर्वविद्धात्तुकर्तव्या। शिवरात्रिव्रते
दिनमितिजयंतो।। शिवरात्रिश्चकार्येत्यजयाविहितेऽस्मा
द्विचनेऽपूर्वविद्धैवश्रूयते।। सत्यं। तन्माघमासादितिरि
क्तशिवरात्रिविषयंनविष्णुतिमाघोचशिवरात्रीर्नान्यत्र
यदृमात्रंयत्तिरेवत्रस्लणइति।। वप्राशस्त्यातिरेकपरत्वया
पितत्त्वकाराणामुपपत्तेः।। त्रयोदशीयदादेवीदिनभुक्ति २१२
प्रमाणतः।। जागरेशिवरात्रिस्यान्निशिपूर्णचतुर्दशी
।। प्रदोषव्यापिनीग्राह्या शिवरात्रिश्चतुर्दशी।। रात्रौजाग

रणंयस्मात्तस्मात्तांसमुपोषयेदित्याद्यपितद्विषयमेवनचे
वंसतीतरशिवरात्रिष्वपिरात्रौजयायोगेपरदिनमेवोष्यंत
द्विरुद्धं।। अर्धरात्रादूर्ध्वंजयायोगोयदाभवेत्।।
पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिःशिवप्रियैरितिवचनस्यबा
धितत्वात्तदयुक्तं अस्यावचनस्यपरदिनेचतुर्दश्यभावः प्रदो
षव्याप्तिव्याभावविषयत्वात् ततश्चेतराः शिवरात्रयो
दिवाजयायोगेपूर्वाः कर्तव्याः रात्रावपिजयायोगेपरदिने
चतुर्दश्यभावः।। प्रदोषव्याप्तिवत्वात्तावेदिवापारणापर्याप्त
मात्रायांअजानेपूर्वाएवअर्धरात्रादुपरिजयायोगे

त्रसर्वदा परैवोपोष्या माघमासे शिवरात्रिस्तु परिनचतुर्द्दशीयो
गमात्रेण परैवोपोष्येति व्यवस्था समुचिता ॥ ननु ॥ माघफाल्गु
नयोर्मध्ये यास्यात् शिवचतुर्द्दशी ॥ अनंगेन समायुक्ता क
र्त्तव्या सर्वदा तिथिरित्यस्य वचनस्य का गतिः ॥ एषा गति
स्तत्र ॥ न विष्णोत्तरपुराणे ॥ शिवरात्रिव्रतातिरिक्तशिव
चतुर्द्दशीसंज्ञकव्रतविषयकमेवैतद्वाक्यं परदिनवचतु
र्दशीयोगाभावविषयकं वेति संतोषणीयं ॥ यदत्र कश्चिदु २१३
क्तं सर्वोदाकृतबहुतरवचनानुसारात् ॥ माघासितचतुर्द
शी वा कर्मैव व्याख्येयं जया प्रयुक्ता शिवरात्रिं न कुर्यात्

४१

मो

तामिषुरात्रव्यापिनीमिति कर्मनामनामधेयं वाक्यात्तस्य
रात्रिषेधात् परतो जयायुक्ता नोर्ययुगितितदसत् शिवस्य
रात्रिमिति कर्मनामनामधेयमेतत् विरुद्धोक्तिः मूलवृत्तानु
सारात् ॥ अपरथा शिवपदस्यानर्थक्यं कर्मैव प्रयुज्येतं करोति
संबंधश्च तावता नानुरंजितकर्मणि व्याख्यानकासेपातिव
संज्ञावतत्प्यागोनुचितः कारकाणां च क्रियानुप्रवेशो ध्नवर्थ
स्यैव कारकं वा द्विशेषणेनुपादेयस्य कालस्य जया प्रयुक्तां
शिवरात्रिमिति त्वयोक्तनायां मे कोपि विरोधः कालकर्मणो न
स्य संबंधः कालकर्मणोश्च संबंधः समुचित एव । किंच ॥ ।

रात्रौउदयायोगेऽवश्यंभाविचतुर्दश्या॥ योगःपंचदश्यांप्राप्तितदनु
वादीयद्रूपसंबंधोव्यर्थःस्यात्॥ ननुभूतयुक्तंनिंद्यंयदिपंचदश्या
योगमुपैतियदिपारणायपर्याप्ति॥ मावास्यालभ्यतेतदापूर्वो
नोपोष्येतिकिमितितिनव्याख्यायतेमेवं॥ मुहूर्तैःपंचभिर्विद्धासा
ग्राह्यैकादशीतिथिः॥ नतद्दर्शविद्धान्यन्यानिदिनान्युपव
सेद्बुधइतिश्राद्धेतिथिपदसमभिव्याहृतदिनशब्दस्यातिथि
परत्वेनतत्रतत्रप्रयुक्तत्वात्॥ इत्यपितत्संनवेऽप्रक्रमीयमाण २१४
मध्यमपदलोपिसमासस्यश्रवणायोगात्॥ अर्द्धरात्रयोगाद
परिचउदयायोगेभूतयुक्तदिनस्यपंचदशीयोगश्चावश्य

५२

कयोगेतिपुनर्यद्विशब्दवैयर्थ्यमेव॥ अपिच॥ भूतदिनेपंच
दशीयोगोदयांरात्रियोगंवोपदिश्यपदाऽपूर्वोपवासोनि
षिध्यतेतदोवैरूप्यान्कत्वेनशरैकत्ववद्वाक्यंभिद्येत॥ तत्तस्मा
दनन्यगतिकमाद्यासितवाक्यांतरशांतगतिकत्वेवश्यसत्या
मपिगतावनन्यगतिकवाक्यस्यैवार्थोनिरूढंशक्यत्त॥ अत
श्चतुर्दशीयुक्ताऽमावास्यायोगेद्वितीयेचतत्वदितिसिद्धं॥ यो
गश्चादिमुहूर्तेनिवद्धोयोगवधसंभोहूर्तिकःस्मृतिइति
योगादिस्मरणावश्येयःतस्मात्तुघटिकाचतुष्टयादर्वाक्
चतुर्दशीयंसवेपूर्वोपवासोनान्यत्रेतिनिर्णयः॥ यदिदं

पूर्षसांशिवपाराणांपूर्वोपवासिनामाचारेणबाधनीयः॥तर्हि
वैकल्प्यभेदेनप्रथमद्वितीयोपवासव्यवस्थासमाश्रीयतां
नतुद्वितीयानुष्ठाचरणांनिर्मूलत्वंइत्यलमतिप्रसंगेन॥ए
तद्व्रतस्यानुष्ठानप्रकारस्तुशिवधर्मोत्तरादिभ्योवगंतव्यः॥त
द्यथा॥रात्रौशिवायतनंगत्वाशुचिराचांतःशिवसंनिधौपूज
संकल्पंकाद्यंस्मृत्वाशिवप्रीतयेशिवरात्र्यांशिवपूजनंकरि
ष्यइतिकुर्यात्॥ततःशतरुद्रियेणपंचाक्षर्यावापंचामृतै २१५
नअभिषेकंकृत्वाशुद्धोदकेनसंस्नाप्यमहापूजांकुर्या
त्पंचब्रह्ममंत्रैस्नानादि॥ॐसद्योजातायनमः॥वामदेवा

[illegible]

यनमः॥तत्पुरुषायनमः॥ॐअघोरायनमइतिप्रत्यगादिच
तुर्दिक्षुईशानायनमइतिऊर्ध्वेइतिपंचवक्त्राणि॥उष्यादि
भिःसंपूज्यपत्रपुष्पांजलिंसमर्प्यधूपदीपाद्युपचारान्
समर्प्यस्वर्चितेनशंखेनार्घ्यंदद्यात्॥तत्रमंत्रः॥गौरीवल्ल
भदेवेशसर्पाढ्यशशिशेखर॥वर्षपापविशुद्ध्यर्थंअर्घ्योमे
प्रतिगृह्यतां॥ततोवस्त्रादिदक्षिणयाब्राह्मणानाचार्यं
संपूज्यजागरणंकृत्वाद्वितीयप्रहरेशिवतरायनतरणय
नमः॥तृतीयेमहेश्वरायनमः॥चतुर्थेरुद्रायनमइतिसं
पूज्य॥अथप्रभातेनित्यक्रियांकृत्वापुनःशिवमभ्यर्च्य

शिवभक्तासंपूज्यस्वयंभुक्त्वाविसर्जयेत्॥ इतिशिवरात्रिव्रतं
॥ अथदमनोत्सवः॥ द्वादश्यांचैत्रमासस्यशुक्लायांदमनोत्स
वः॥ बौधायनादिभिः प्रोक्तः कर्तव्यः प्रतिवत्सरं॥ तत्रस्वा
स्वीयतिथिविप्रादेर्दमनार्पणंक्रियालोपविघातार्थंयत्वं
त्वयाविहितंप्रभो॥ नमेविहितंप्रभो॥ नमेविघ्नंनवेद
त्र्यंबकनाथदयामयि॥ सर्वदासर्वथाविघ्नोममत्वंपरमा
गतिः॥ कामक्रोधस्यदायेतेममेस्फव्रतिघातकाः अद्यप्र
भृतिदेवेशयावद्वैशेषिकदिनं॥ तावद्रक्षात्वयाकार्या
सर्वस्यास्यनमोस्तुते॥ एवंविज्ञाप्यदेवेशंगुरुपादौ २१६

५४

५५

प्रणम्यच॥ प्रातःस्नात्वासमभ्यर्च्यदेवेशंविधिवत्तमः॥ गच्छे
द्दमनकारामेमेकादश्यांसुशोभने॥ क्रमेणापायतत्रैवपू
जयच्चंदनादिना॥ नैष्पामिरामपूजार्थमितिसंप्रार्थ्यतंन
यत्॥ उत्पाद्यपंचगव्येनप्रोक्षमदाव्यवारिणा॥ अशोक
मूलेगंधस्येस्थंडिलेपूजयेत्क्रमात्॥ अशोकंचतथाकामं
वसंतंकाममेवच॥ एतांश्चचतुरस्तत्रतत्रनाम्नाप्रपूजये
त्॥ ॐअशोकायनमस्तुभ्यंकामस्त्रीशोकनाशन॥ शोकार्ति
हरमेनित्यमानंदंजनयस्वमे॥ अनेनपूजयत्पुष्पेरशोकं
शोकनाशनं॥ कामायनमइत्येवंमंत्रस्तुप्रणवादिकः॥

मंत्रेणानेनदमनंपूजयेत्पुष्पगंधकैः॥धौतेनवाससाछाद्य
निधाययपटलेनवै॥घंटाडमरुषस्तकादिस्वनैःस्वगृहमान
येत्॥इतिगृहानयनं॥पूजार्थंदेवदेवस्यविष्णोर्लक्ष्मीप
तेःप्रभोः॥दमनकमिहागच्छसान्निध्यंकुरुतेनमः॥इत्या
वाहनमंत्रः॥ॐक्लींकामदेवायनमः॥मन्मथगायत्र्यात्र
ष्टवारंमंत्रयेत्॥गायत्रीयथा॥तत्स्वरूपायविद्महेकाम
देवायधीमहितन्नोऽनंगःप्रचोदयात्॥धूपदीपैश्चनैवेद्यै
रुपचारैःप्रपूजयेत्॥हार्दनमनंनागपुष्पांजलिंदत्वानिवे २१७
दयेत्॥आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम॥प्रातस्त्वां

पूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव॥निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्र
तर्दमनकंशुभं॥सर्वथासर्वदाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे
॥पूजितंतद्दमनकंभंजस्योपरिसंस्थितं॥अस्त्रेणसर्वतो
रक्षत्कवचेनावगुंठयेत्॥ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यगुरु
पादौप्रणम्यच॥गीतमंगलनिर्घोषैःकुर्याज्जागरणंततः
॥इतिमदनाधिवासनं॥॥प्रातर्नित्याथदेवेशंकुर्यात्स्नानं
यथाविधिनित्यपूजांपृथक्कृत्वाकुर्यान्नैमित्तिकीं
ततः॥दमनंपूर्वयायुक्तंगंधपुष्पादिसमन्वितं॥जयमंग
लनिर्घोषैदेवदेवेसमर्पयेत्॥ॐदेवदेवजगन्नाथ

गृहाणामदनुग्रहात्॥इमांसांवत्सरींपूजांभगवन्परिपूजय॥
इयंसांवत्सरीपूजाजातवास्तुगरुडध्वज॥वनमालायथादेव
कौस्तुभंसततंहृदि॥तद्वद्दामनकीमालांपूजांयांचवक्ष्ये
वह॥जानताजानतावापिन्नकृतंयत्कृतवार्चनं॥तत्सर्वंपूर्णतां
यातुत्वत्प्रसादाद्रमापते॥जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेवि
श्वभावन॥नमस्तेस्तुहृषीकेशमहापुरुषपूर्वज॥मंत्र
हीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंजनार्दन।यत्पूजितंमयादेवपरि २१९
पूर्णंतदस्तुमे॥एवंप्रार्थ्यदेवेशंप्रणमेद्दंडवद्भुवि॥अ
थसंपूजयेद्भक्त्यागुरुंवस्त्रादिकांचनैः॥स्वयंधृत्वाप

५६

वित्रंतुविप्राग्र्यंपूजयापारयेत्॥स्यादश्वमेधजंपुण्यमित्या
ह॥भगवान्शिवः॥पारणादिनलभ्येतद्वादशीघटिकापिचे
त्॥तयात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदमनार्पणे॥माधवेदमन
रोपःस्यान्मध्येनकृतोयदि॥वैशाख्यांश्रावणेनागेकर्त्त
व्यंवातदर्पणं॥इतिचैत्रमासेदमनकारोपणविधिः॥अ
थआषाढशुक्लद्वादश्यांशंखचक्रधारणानंतरंदेव
स्यशयनोत्सवविधिरुच्यते॥नीराजनरथानेथारोप्यर
मंमनोवेदस्तवैः॥गीतवादित्रघोषेणदेवनीराजनांशयां
पुष्पांजलिप्रदरयाथयानादुत्तारयेत्प्रभुं॥तीरेछिन्नप

समाप्यहस्तंदत्त्वोपवेशयेत्॥धौतांघ्रिपाणिराचांतःकृतस्वस्ति
प्रमादतः॥न्यासंकृत्वाथदेवेशंस्वर्णधर्मानुवाकतः॥तथापु
रुषसूक्तेनचोत्तरनारायणेनच॥पंचामृतेनसंस्नाप्यपूजयेन्म
त्परिधूत्तमं॥अतोदेवेतिमंत्रेणजलेनास्नापयेत्प्रभुं॥शे
षपर्यंकवर्येस्मिन्रम्येफणिगणान्विते॥श्वेतद्वीपांतरेदेवकु
रुनिद्रांनमोस्तुते॥अथकृत्वामहापूजांगंधसाद्युपदीपकैः
अत्रतांबूलनृत्याद्यैरारात्रानुग्रहणंहरेः॥सुप्तेत्वयिजगन्ना
थजगत्सुप्तंभवेदिदं॥विबुद्धेचविबुध्येतप्रसन्नोभवत्वाव्य २१९
य॥इतिसंप्रार्थ्यतस्याग्रेगृह्णीयान्नियमानिमान्॥श्वेतद्वी

४१

पांतेयोगिनाथेयोगिनाथेस्थितेत्वयि॥चातुर्मास्यव्रतंनुज्ञांदे
हीलक्ष्मीपतेमम॥चतुर्वार्षिकान्मासान्राघवोद्यापनांत
विधिं॥इमंकरिष्येनियमंनिर्विघ्नंकुरुतेच्युत॥इदंव्रतंम
यादेवगृहीतंपुरतस्तव॥निर्विघ्नंसिद्धिमायातुत्वत्प्रसादा
त्रमापते॥गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयदिमेभवेत्॥त
दाभवतुसंपूर्णंप्रसादात्तेरघूद्वह॥इत्यर्घ्यंदत्त्वाथदेवाय
गौरवेणार्घ्यंनिवेदयेत्॥अथव्रतांगीकारः॥तदुक्तंभविष्यो
त्तरपुराणे॥चतुरोवार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावि
धि॥स्त्रीवानरोवामद्भक्तोधर्मार्थंसुदृढव्रतः॥गृह्णीया

नियमानेतान्मवाप्नुं देवस्य तुष्टये॥ स्मृतौ च॥ श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि
भाद्रपदे तथा॥ दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्त्तिके चामिषं त्यजेत्॥ प्रा
णंग्रालूपं च मंबुजं बरिं बीजपूरकं॥ आयमृशिष्टमन्नाद्यं
यद्धिस्तोरनिवेदितं॥ माह्रादग्निविपक्वं च मांसं चेत्यष्टधा
मिषं॥ कृच्छं यत्तद्देशलस्यं फलमूलादिवर्जयेत्॥ निवल्लावा
नरम्जमाषांश्च मसूरांश्च सर्षपानि च॥ वृंताकं च कलिंगं च
सुप्ते देवेन भक्षयेत्॥ इति भविष्योत्तरपुराणे॥ तिलतैलं
गुडं चैव कटुतैलं तथैव च॥ उष्णादिभोगत्यागं च सर्वमेतं २२
परित्यजेत्॥ कटुम्लतिक्तमधुरक्षारकाषाययजान्नू

ग

साम्॥ ताम्बूलं च घृतं चैव फलं च वंशपत्रकं॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्य
भ्यंगं दधिदुग्धं च वर्जयेत्॥ मंचकं कालिकां चैव मधुमांसं तथै
व च॥ धृष्णादिभोगत्यागं च सर्वमायं परित्यजेत्॥ कटुम्लतिक्तम
धुरक्षारकाषाययजान्रसान्॥ ताम्बूलं च घृतं चैव फलं वंश
कपत्रकं॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्यंगं दधिदुग्धं च वर्जयेत्॥ इत्या
निमानि वै राजन्सुप्ते देवे विवर्जयेत्॥ अथ कर्तव्यानि
॥ एकांतरोपवासश्च नरकक्षोभं च धारणं॥ गंगास्नानं तथा
मौनं केवलं च भिन्नभोजनं॥ नारायणाग्रपश्चे विष्णोः पा
दाभिवंदनं विष्णुदेवालये कुर्यात् उपलेपनमार्जने॥

प्रदक्षिणाद्यातं चैव विष्णोर्नामानुकीर्तनं ।। पंचगव्याशनं चैव
नक्तभोजनमेव च ।। एवमादिव्रतैः पार्थ तुष्टिमायाति केश
वः ।। मत्स्यपुराणे विशेषस्तूक्तः ।। आषाढादिचतुर्मासमभ्
यंगं नैव कुर्यात्ति । विधूदये चतुर्दश्यामिति पद्मास्ये
ब्रवीत् ।। चतुर्थेपि हि मासेषु हविष्याभ्याशी न पापभाक् ।।
हैमंतिकं सिता स्विन्नं धान्यं मुद्गा यवास्तिलाः ।। कलाप
कंगुनीवारवास्तुकं हिमलोचिका ।। षष्टिका कालशाकं २२१
च मूलकं क्रमुकेतरत् ।। कंदं सैंधवसामुद्रे गव्ये च द
धि सर्पिषी ।। पयो नु घृतसारं च पनसाम्रहरीतकी ।।

७८

पिप्पलीजीरकं चैव शुंठी चैव च तिंतिणी ।। कदलीकदलीं
धात्रीफलानि गुडमैक्षवं ।। अतैलपक्वं मुनयो हविष्याणि
प्रचक्षते ।। एतानि चातुर्मास्ये भक्ष्याणि भवंति ।। अन्या
न्यपि पुराणेषु द्रष्टव्यानि व्रतानि ।। जनप्रीतिकरं दु
सांप्रीतिकरं संस्थां प्रीतव्रतमिहोच्यते ।। आषाढादि
चतुर्मास्यं न कुर्यान्निरवच्छेदंतरं ।। व्रतेष्वेतेष्वयोग्याकांक्षा
न्विकैस्त्वेवमाचरेत् ।। यः करोति स विष्णोस्तु प्रीति
पात्रं भवेन्नरः ।। चातुर्मास्यव्रतारंभः शुक्रगुरुमौढ्या
दिष्वपि कार्यः ।। न दादृष्टदूषणं ।। नक्तैकवचांवांनमो

यं च शुक्रगुर्वोर्न चास्तिथिः ॥ आषाढ्यां चिंतयेत्तत्र चातुर्मा-
स्यविधौ नरः इति ॥ अकरणे प्रत्यवायश्च महाभारते उ-
क्तः ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्वाहयेत्केनचिन्नरः ॥ व्र-
तेन नो चेदाप्नोति किल्बिषं वत्सरोद्भवमिति चैतत् ॥ उप-
क्रमकालश्च सनत्कुमारेणोक्तः एकादश्यां [illegible]
यां संक्रांतौ कर्कटेऽथवा ॥ आषाढ्यां च नरो नत्वा चातु-
र्मास्यं दिते व्रतमिति । महाभारतेपि ॥ वार्षिकांश्च- २८८
तुरो मासान्व्रतं किंचित्समाचरेत् ॥ असंभवे तु
लाकेपि कर्त्तव्यं तत्प्रयत्नत इति । एतद्व्रतोपक्रम

५९

समाप्तौ च मंत्रः सनत्कुमारेणोक्तः ॥ इदं व्रतं मया देव गृहीतं
पुरतस्तव ॥ निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव ॥ गृ-
हीतेस्मिन्व्रते देव यद्यपूर्णे म्रियेऽप्यहं ॥ तन्मे भवतु संपूर्णं
मम चात्मनि योजय इति समाप्तिकालश्च महाभारते प्रो-
क्तः ॥ चतुर्विधं च यच्चैवं चातुर्मास्यव्रतं नरैः ॥ कार्त्तिके शु-
क्लपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापयेत् ॥ इति चातुर्मास्यव्रतस्व-
कारनिर्णयः ॥ ततः स्वस्तिवाच्य प्रतापासराजन्पात्रेस्यमंगलं
शंखं तीर्थं च संप्रोक्ष्य गीतनृत्यादिना हरिः । परितोष्य
यथं पूज्य वै स्थापन यानके । भगवंतं समारोप्य गीतवादि-

त: व

त्रघोषकं॥ आगतं मंदिरे त्वां महानीराजनं प्रभो॥ विसृज्य
वैष्णवान्देवमुपवेश्य सुखं स्वपेत्॥ इत्याषाढे शयनोत्सवः
॥ स्वकृतश्लोकः॥ आषाढमासे हरिपंचजन्यैस्तैः श्रीरामचं
द्रं जलशायिनं च॥ कार्यं फलं तस्य हरेः प्रतोषो व्रतानि
कार्याणि च नाम घोषैः॥ इति श्रीरामनाममाहात्म्यप्रकृतिस्मृति
पुराणोक्तच्यकृताश्रमविरचिते एकोनविंशप्रकरणं॥ ॥१९॥ ॥
॥ ॥श्रीरघुनाथार्पणं॥ ॥मस्तु॥ ॥
श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यां शौनकादिभिः॥ उक्तः सत्सु २२२
कर्तव्यः पवित्रारोपणोत्सवः तथा च बह्वृचपरिशिष्टे॥

५०

स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः॥ हरिः प्रीततिमा
प्नोति यः पवित्रं समाचरेत्॥ विधिना शास्त्रदृष्टेन तथोक्त
र्यस्य पवित्रकं॥ हरंति राक्षसास्तस्य वर्षपूजादिकं फलमिति
॥ पद्मपुराणे॥ ऊर्जे व्रतं मधौ दोला श्रावणे तंतुपूजनं॥ चै
त्रे च दमनारोपमकुर्वाणो व्रजत्यधः इति॥ पवित्रारोपणं विघ्ना
च्छ्रावणे न भवेद्यदि॥ कार्तिकवधि शुक्ला कर्तव्यमिति ना
रदः॥ इति पवित्रनित्यता॥ प्रयोगसाराद्युत्पत्तिः पवित्रस्य
व्रतनिष्पत्तौ कन्यायां त्वा सुकेनाम्ना पवित्रो नाम नागराट् निरा
हारव्रतो रुद्रवादे विकं शरदां शतं॥ तपस्ति पेस्तमाश्रित्य देव

देवं महेश्वरं ॥ प्रसन्नस्तपसा तस्य पुरस्तात्पुरुषोत्तमः ॥ प्रणता
र्त्तिहरैः स्तोत्रैस्तुराव शिरसीउमापतिः ॥ प्रसादात्त्रिमुखं देवं दृष्ट्वा दे
वं सतु जगेश्वरं ॥ कंठान्नरणात्तां प्राप्तं वधिं वैरमनुत्तमं ॥ तथे
त्यात्मा प्यत्तेद्या द्युत्तरं त्रिंडरं तकः ॥ प्रादात्तस्मै वृरत्वात्पपवित्राख्य
त्मयोगिने ॥ येत्वं नवमनल्पं ते यथा स्तंभाविता मया ॥ जपहोम
दिकं तेषां फलं त्वामे त्तनिश्वया तु ॥ अत्रैव श्रावणे मासि न
त्रश्रेष्ठ पवित्रकं ॥ तस्मादाराधयं भ्यां नित्यनैमित्तिकाद्य २२५
ताः ॥ वैदिकाः ॥ श्राह्लोमेन श्रह्मांड व्वं ततेन च ॥ च्वस्माद
पानुकारे यदी नीतिनैवतांत्रिकाः ॥ आराधयारेप्यह

५१

ज्याये देवताये पवित्रकमितिप वित्रोत्पत्तिः ॥ नानागमोक्त
मार्गेण तस्य कर्त्तव्यतोच्यते ॥ हेमरौप्यताम्रक्षौमैः सूत्रैः कौ
शेय पद्मजैः ॥ कुशकाशैश्च कार्पासैर्ब्राह्मण्या कर्त्तितैः
शुभैः ॥ कन्यया वा पवित्रं स्यान्तपोश्चत्या दिद्रितैः सू
त्रा त्रिगुणं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य शोधयेत् ॥ क्रन्मंत्रेण प
चगव्यैरद्भिः प्रक्षालयेत्ततः मूले नाष्टोत्तरशतं गाय
त्र्यारामसंज्ञका ॥ शंखोदयेनाभिमंत्र्य पवित्राणि विनि
र्मिमेत् ॥ इति सूत्रशुद्धिः ॥ तत्रोत्तमं पवित्रं त्रेष ष्ट्यात्तरात्रै
शिल्लिनिः ॥ सप्तत्यास्तहितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं स्मृतं ॥ अ

ग्री तिनाशतेनैकनिष्ठं तत्समाचरेत्॥ अष्टोत्तरशतर्द्धेन सूत्र
वृत्तेन च॥ ज्ञानुरूना भिपर्यंतमुत्तमादित्रयं भवेत्॥ अष्टो
त्तरसहस्रेण वनमालां समाचरेत्॥ उत्तमस्य पवित्रस्य हेतु
एपना पिवा भवेत्॥ अष्टोत्तरसहस्रेण वनमालां समाचरेत्
॥ आस्य मुकटं यावत् तिसूत्रैर्विरचितं शुभं॥ आपादलंबि
माला वनमाला प्रकीर्तिता॥ यजमानपवित्रं च धिवास
न पवित्रकं॥ कनिष्ठेन समं कार्यं मध्यमेन सं गुरोः अपि: २२५
पवित्रं कुर्वीत मध्यमेन समं शुभं॥ साधकरपवित्राणि त्रि
त्रिः सूत्रैः समाचरेत्॥ उत्तमं उत्तमात ग्रंथि पंचाश कु

५२

मध्यमं॥ कनिष्ठे पवित्रं स्यात षट्त्रिंशद्ग्रंथिशोभनं॥ षट्त्रिंशच्च चतुर्विं
शा द्वादशेति सकेन च॥ चतुर्विंशा द्वादश्या अष्टा वित्येके मुनयो वि
त्येके मुनयो विदुः॥ अंगुष्ठपर्वमात्रं तु कुर्यात् ग्रंथिमध्योत्तमे॥ तद
तदर्द्धेन र्द्धेन मध्यमे च कनिष्ठके॥ ग्रंथि कुर्वीत सर्वत्र सुदृढां सुमनो
रात्॥ न च विषमसंख्याका ग्रंथीन् कुर्वीत कुचिंग॥ विशोभि त्र
सूत्रसंदेन कर्तुः स्याद्दशुत्तं फलं॥ पवित्रं परयाभेदैः यातस्मात्कु
क र्वीत शोभनं॥ कुंकुमं रोचनं चैव कर्पूरेण विमिश्रितं॥ तेन स
रंजयेत् सूत्रमष्टाक्षर विमंत्रितं॥ ततो भिमंत्रिएं कुर्यात् दि
दूं विसुश्च मंत्रैः॥ द्वादशाक्षरमंत्रो वा सर्वसाधारणाश्च मे:

क२

त्रिस्त्रिरुत्तमस्त्वेभ्यो त्वद्देवाधिवासके ।। द्विर्मध्यमे मंत्रस्या
कनिष्टे ऽप्यत्र स्मृतः ।। इति पवित्रलक्षणं ।। ततस्तानि पवि
त्राणि वैणवे पिटके शुभे ।। संस्थाप्य शुचि वस्त्रेण पिधाय पु
रतो न्यसेत् ।। अरन्निस्पत ।। अरन्निस्पंमितां वेणीं क्रियास्वि
द्धि आतातां कर्शैः मंत्रयेन्मूलमंत्रेण पंचगव्येन शोधयेत् ।
तां तु कच्चांतरे ऽलक्ष्म्यमास्त्नानं समाचरेत् ।। ततस्तु स्वर्वतौ
स्वाहाबाह्याहोममाचरेत् ।। स्वयं च नवत्पूजां महतीं २२५
च समाचरेत् ।। महास्नानं प्रकुर्वीत उपचारांतथैव
च ।। देवस्य सर्वतः स्थाप्यं तकाष्टंज लंकृशाः । मृत्ति

५३

न थ्या ।।३

कांचनरत्नकुंभं गोरोचनानि च ।। पादुकोपानहः छत्रं
चामरव्यंजने तथा ।। ब्रीह्यादीनि वस्त्राणि उपरत्नैः स्था
पयेत् ।। दंडवत्प्रणिपातैश्च स्तोत्रैर्नानाविधैरपि ।। वेद
केऽत्र उपेदेवं यथावत्प्रतिरोधयेत् ।। क्रियालोपविध
तीर्थं यच्च या विहितं प्रभो ।। मयैतत् क्रियते देव त्वद
नघपवित्रकं ।। न मे विघ्नो ऽत्र वै दत्त हरे नाथ दयां तथा
।। सर्वथा सर्वदा विष्णो मम त्वं परमा गतिः ।। उपवासे
नैवांद्ववतोऽपयामि जगत्पते कामक्रोधदयायेतेन
भिस्पर्धिन घातकाः ।। अद्य प्रभृति देवेशायावदुज्ञे

न२

शिकं दिने॥ तावन्नद्यावयाकार्यसिर्वस्यास्य नमोस्तु ते॥ ए
वं विज्ञाप्य देवेशं गुरुपादौ प्रणम्य च॥ कुर्वीत विष्णवे भ्या
र्घं पवित्रारोपणं हरेः॥ ॐ नं पुण्यं पुनाम्नयं सर्वतो भद्रकेषु
यं॥ स्थापयेत्पुरतो विष्णोस्तत्र सूत्राणि पूजयेत्॥ सांवत्सर
स्य यागस्य पवित्रीकरणाय भो॥ विष्णोलोकात्पवित्राद्यत्र
गच्छेह नमोस्तु ते॥ अनेनार्घ्यं येत्सूत्रं मूलमंत्रयुतेन च॥
उत्तमादित्रयं विद्वान्स्मरेद्देवत्रयं तथा॥ गुणानु देवत्रयं २२
विद्वान्स्मरेद्देवं चैव ध्यायन्नलोकत्रयं तथा॥ प्रकृतिं च
दूर्वायां मालायां निखिलात्मिकें॥ द्युलोकं मुकुटे सूत्रे

५८

आयेत्तद्ञ्जलिनि सर्वाभरण चित्रांग सर्वदेव नमोस्तु ते॥ लाभण्ण
रूप विश्वात्मन्नूज्ये हस्तसूत्रं समाश्रय॥ ॐ तिष्ठ सर्वपद्माकर श्रावास
र्वज्ञानसमात्मकं॥ नित्यस्वरूप विश्वात्मन्मध्यसूत्रं समाश्रय॥
ॐ श्रीनिवेगजागाद्यो रुद्ररूप त्रिजगत्पते॥ कनीयं देप्रनोदेव
तज्यायःसूत्रमाश्रय॥ सर्वाधार धराभूप सर्वकर्तः प्रजापते॥ सर्व
गाभिहास्तूत्रे स्थिमसांनिधि कुरुते नमः॥ सर्वरत्नोद्भवाकार
श्रोउद्ग्रस्थरुचिषः॥ मुकुटोत्तमसर्वांग भिरः॥ सूत्र इहे हिणो
ऋत्वे तेजगतः कर्त्रि सर्वलावण्यप्रदायिनी॥ श्री सूत्रे नित्यकल्या
णीस्मान्निध्यं कुरुते नमः॥ उत्तमादीनि सूत्राणि क्रमात्सम्प

पाणिना॥मुनीन्निमंत्रयेद्देवैः पूजयेन्मूलमंत्रतः॥ब्रह्मविष्णुम
हादेवा ग्रंथिस्तत्रदेवताः स्मृताः॥ॐकारः सोमवह्निश्च ब्रह्मज्ञान
गाणशीर्षकैः॥शिवश्च विश्वेदेवा अनंतस्तत्राधिदेवताः॥क्रि
याच पौरुषी वीरा विजया वैशापराजिता॥मनोन्मनीजयन्ता
भुक्तास्वयं थिदेवताः॥ध्यात्वावाह्याम्यर्तीकृत्य गंधपुष्पाद्य
तांबूलैः॥धूपदीपादितांबूलैः पवित्रं विष्णुध्यन्नजेत्॥अ
थैकं विद्वान्पदृस्तत्समुक्तं॥वितस्तिमानकंदोरंबध्नी २२८
यान्मंगलात्मकं॥संवत्सरकृतार्चायाः संपूर्णफलदं च यत्
॥पवित्रारोपणायैतत्कं करणं करुते नमः॥ॐ विष्णुतेजोद्भ

५५

वं रम्यं सर्वपातकनाशनं॥सर्वकामप्रदं देवतवांगे धारयाम्यहं॥
मूलमंत्रप्रतिष्ठिता दद्यादंधपवित्रकं॥नीराजयेत्ततो देवं मं
गलाद्वोषपूर्वकं॥नैवेद्यं विविधं दद्यात्तांबूलमनुलेपनं॥उ
पतिष्ठेत्ततो देवं जितं तेत्यादिभिस्तवैः॥मंत्रेणाथ सुरेशान
देवदेवं निमंत्रयेत्॥ॐ आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुरुषो
त्तम देवं॥प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधिं कुरु केशव॥क्षी
राब्धिमहानागेशय्यावस्थितविग्रह॥निवेदयाम्यहं तुभ्यं
प्रातरेतत्पवित्रकं सर्वथा सर्वदा विष्णो नमस्तेस्तु प्रसीद मे॥
निपतेद्दंडवद्भूमौ क्षिप्त्वा पुष्पांजलिं ततः॥पूजितान्यथ

सूत्राणिकंनस्थानि पुरःसदा॥ अस्त्रेणसर्वतोरक्षेत्कवचेनवगुं
ठयेत्॥ ब्राह्मणान्नमस्कृत्यगुरुपादौप्रणम्यच॥ गीतमंग
लनिर्घोषैःकुर्याज्जागरणंततः॥ अधिवासविधिःप्रोक्तःकथितो
नारदादिभिः॥ इतिपवित्राधिवासनं॥ ततःप्रातःसमुत्थाय
स्नात्वादेवंयथोदितं॥ नित्यपूजांततःकृत्वापवित्राणांतथै
वच॥ नीराजयेच्चनैवेद्यैःपैमंगलैर्घोषपूर्वकं॥ स्तुत्वाच विवि
धैःस्तोत्रैर्नत्वादेवंसुरार्चितं॥ ततोमंगलनिर्घोषैःशंखतू २२९
र्यादिनिस्वनैः॥ गंधदूर्वाक्षतैर्युक्तंदद्याद्देवायसत्कं॥ ॐस
मशमनमस्तुभ्यंगृहाणत्वंपवित्रकं॥ पवित्रीकरणार्थाय वर्षपू

जाफलप्रदं॥ पवित्रकंकुरुष्वाद्य यन्मयादुष्कृतं॥ कृत्वानवाम्य
हंदेवत्वत्समादात्सुरेश्वर॥ मूलसंहिताह्येषपवित्रारोपणे
मनुः॥ अंगीकरणदेवेभ्यस्ततोदद्यात्स्वनामतः॥ नैवेद्यंच
महत्पूर्वंततोदद्यात्स्वशक्तितः॥ नीराजयेत्ततोदेवंरमाकां
तंसुमंगलं॥ स्तंदीउपचामरैःछत्रैर्दर्पणंदर्शयेत्ततः॥ विवि
धानिचपुष्पाणिदद्यात्पुष्पांजलिंतथा॥ प्रार्थयेद्देवदेवेशं
मंत्रैरेतैर्यथाविधि॥ मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमा
दिभिः॥ इयंसंवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज॥ वनमालांय
थादेवकौस्तुभंसततंहृदि॥ तद्वत्पवित्रतंतून्वैपूजांचकृं

हृदयेवरं॥ज्ञानताज्ञानतोवापियत्कृतंतत्ववाचनं॥केनचिच्छिद्रदो
षेणपरिपूर्णंतदस्तुमे॥मंत्रहीनमिति॥अपराधसहस्राणि
क्रियंतेहर्निशंमया॥दासोयमितिमांमत्वाक्षमस्वमधुसूद
न॥निपतत्वद्देवक्रुमौनक्रियुक्तेनचेतसा॥ततःपवित्रं
गुरवेदद्यात्ॐध्वजादिपूर्वकं॥अथैनंपूजयेद्रूपाःस्वर्णव
स्त्रानुलेपनैः॥ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्रवाग्देवगावलुंप्यादिना
र्चयेत्॥भक्ताभक्ताषयेत्तांश्चवस्त्रभोजनकांचनैः॥मूर्त्तं
स्त्रमहोत्सवंत्रिरात्रंधारयेत्तथा॥देवेतत्सूत्रसंदर्भं २३०
देशकालविवक्षया॥प्रदोषस्नानकार्याणिहत्वाणिपुना

५१

र्यकारयेत्॥अभिषिच्यार्घतोयेनभूपनदेवसमर्पयेत्॥अथतंदे
वमभ्यर्च्यशेषात्पुष्पचंदनैः॥नैवेद्यंतिविधंदत्वाततःसूत्रंवि
सर्जयेत्॥सांवत्सरीमिमांपूजांसंपाद्यविधिवन्मया॥व्रजे
दानींपवित्रत्वंविष्णुलोकंविसर्जितः॥यावद्देवपवित्राणिता
वत्तिष्ठेत्समाहितः॥ब्रह्मचारीहविष्याशीदेवपूजापरायणः
पवित्रारोपणंकालेनकरोतिकथंचन॥तदायुक्तेजपेन्मंत्रंवा
पिस्मान्वरेत्॥अथवारामकृष्णादिनाममंत्रान्जपेत्सुधी
यस्यस्मृत्येति॥ततश्चप्रणामेद्देवंरामभिक्षार्थंदंबुधः॥काय
नवाचरेति॥इतिश्रीवसुकृत्वाद्यपांपवित्रारोपणविधिः॥॥

प वित्रारोपद्वादश्यां रात्रौ हरिं न स्नापयेत्॥ तदाह शौनकः॥ पवित्रा
रोपणे रात्रौ हरिं न स्नापयेद्बुधः॥ अपरेऽपि दिने कार्यमेष धर्मः
सनातनः॥ तथा च दमनारोपेऽप्ययमेव विधिः स्मृतः॥ ज्ञातव्यो
वैष्णवैः सर्वैर्मधुश्रावणयोः परः॥ इति चैत्रश्रावणयोः शु
क्लद्वादश्यां रात्रौ हरेः स्नपननिषेधः॥ अथ कार्त्तिकशुक्लै
कादश्यां प्रसुप्तं देवं हरिं जागरोत्सवादिभिर्मंत्रैश्च प्रबो
धयेत् रथयात्रोत्सवं च कुर्यात्॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ एकादश्यां
शुक्लायां कार्त्तिके मासि केशवं॥ प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ
श्रद्धावान् किं समन्वितः॥ नृत्यैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ऋग्यजुः २३१

सामसंगलैः॥ वीणापणववाद्यैश्च पुराणश्रवणेन च॥ वासुदे
वकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यै
र्दीपचंदैः स्तवोत्तमैः होमैः सद्यैर्धूपैश्च कदलैश्चा फलैर्यु
तैः॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यामरुणोदये॥ आदौ
ना घृतवेष्टवेन मधुं स्नापयेद्धरिं॥ दध्ना क्षीरेण च ततः पंच
गव्येन शास्त्रवित्॥ उद्वर्तनं माषचूर्णं मसूरामलकानि
च॥ सर्षपाश्च प्रियंगुश्च मातुलिंगरसस्तथा॥ सर्वौषध्यः
सर्वबीजानि कांचनं॥ एवं संशोध्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां
शुक्लां॥ ततस्तु कलशा देया यथाप्राप्ताः स्वलंकृताः॥ ज

ती पल्लवसंयुक्तास्सफलाश्च सकांचनाः॥ पुनरार्घ्यं प्रदद्याद्वैनवा॥
वेणुरवेण च॥ श्रुत्यार्तिंस्तंस्ताप्यगोविंदं स्वनुजितं स्वजस्कृतं॥
सुवास्तस्तं प्रजेच्च सुमनोभिः सकंकमैः॥ धूपैर्दीपैश्च मनोजै
श्च पायसेन च भूरिणा॥ यात्रैः पुत्रैरन्नदानैश्च होमैः श्रवणैःश्च
दक्षिणैः॥ वासोभिर्भूषणैरन्यैर्गोभिरश्वैर्मनोजवैः॥ ब्राह्म
णाः पूजनीयाश्च विष्णोराज्ञां च नो जयेत्॥ तेषां सत्याग्र
तं पश्याक्षोक्तवां ब्राह्मणोःस्पृहेति॥ न विष्णोरपि॥ कार्त्तिक २३२
शुक्लपक्षे एकादश्यां प्रबोधकं॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र दे
वमुत्थापयेद्द्विजः इति॥ मंत्रस्तु॥ इदं विष्णुरिति॥ पौराणि

कस्तु॥ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीयः॥ बु
ध्यस्व देवेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेन सुखेन देव॥ इति॥ तथा॥
इयं च द्वादशी देव प्रबोधार्थं विनिर्मिता॥ त्वयैव सर्वलोका
नां हितार्थं शेषशायिना॥ अन्यश्च॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद त्यज नि
द्रां जगत्पते॥ त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तं उत्थिते चोत्थितं जगत्॥ ए
वमुत्थाप्यानेन मंत्रेण पुष्पांजलिं दद्यात्॥ चरणं पवित्रमि
ति वैदिकः॥ पौराणिकस्तु॥ गतामेघा वियच्चैव निर्मलं नि
र्मला दिशः॥ शारदानि च पुष्पाणि गृहाण मम केशव इति
॥ समुत्थिते ततो विष्णौ क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तयेत्॥ महान्

परश्वैश्वाभिमनायेमंडनस्थितं। उत्थितंच्चदेवदेवेशं नागरे प्रार्थि
तं स्वयं॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्द्वादश्यां सुरालये॥ प्रभाते
विमले स्नात्वा त्वाजयित्वा द्विजोत्तमान्॥ आचांतेभ्यस्ततो दद्या
द्द्रव्यं यत्किंचिच्च दक्षिणां॥ ये चैते वार्षिकान्मासांस्त्रियमं यम
या कृतं॥ कथयित्वा द्विजेभ्यस्तं दद्यात्कन्यां सदक्षिणां॥
तथा स्कंदपुराणे समापनमंत्रो व्रतस्य॥ इदं व्रतं मया २३३
देवकृतं प्रीत्यै तव प्रभो॥ न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादा
ज्जनार्दन॥ इति प्रबोधिन्येकादशी॥ अथ परशुजन्मवृत्ती
या निर्णीयते॥ तथा स्कंदपुराणे॥ वैशाखस्य तृतीयां च

५०

पूर्वविद्धां करोति यः॥ हव्यं देवा न गृह्णंति कव्यं चैव पितामहाः
॥ यत्र देवा न गृह्णंति कथं तत्र पितामहाः॥ तस्मान्न कार्या
तृतीया पूर्वविद्धा बुधैरपि॥ कुरुते यदि मोहाद्वा प्रेतत्वं
तस्य वै ध्रुवं॥ इति कर्तव्योपासनातिथिनिर्णयः॥ तथोत्पत्ति
कालनिश्चयो लिख्यते॥ तदेवोक्तं विष्णोत्तरपुराणे॥ ब्रह्म
उवाच॥ वैशाखस्य तृतीयायां शुक्लायां च पुनर्वसौ॥ निशायाः
प्रथमे यामे रामे च समये सति॥ स्वोच्चगैः षड्ग्रहैः युक्ते मिथु
ने राहुसंस्थिते॥ रेणुकायास्तु यो गर्भादवतीर्णो विभुः स्व
यं॥ तत्रैव च विष्णोत्तरपुराणे अन्यप्रसंगे द्वादशरूबाच॥

युगादौमाधवेमासितृतीयायांजनार्दनः॥ निशायाःप्रथमेयामे
रामाख्यःसमयेनंतः॥ जमदग्नेःसतीदेवीरेणुकाजनयत्सु
तं॥ ज्ञानध्यापिनमीशानंकर्त्तारंजगतांप्रभुं॥ स्वात्मानंद्विज्ञं
तुवेत्तारंक्षत्रियक्षपयितुंद्विजान्॥ इतिश्रीपरशुरामजयंती
॥ प्राक्तनावधितिथ्यादिनिर्णयः॥ ॥ अथतस्यार्घ्यमंत्रः॥ ॥
रामदेवध्वराधारक्षत्रियांतकरुद्र॥ स्वदत्तादिस्तोऽहंहृषीकेश
गृहाणार्घ्यंनमस्कृते॥ इत्यर्घ्यमंत्रः॥ सुखदेसुखरूपेत्वंस
र्वमंगलरूपिणि॥ गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसर्वसौख्यप्रदोभव
॥ इतिरेणुकार्घ्यमंत्रः॥ अथषोडशोपचारपूजांतत्र

सू॥

गुरुब्राह्मणांश्चसंपूज्यदक्षिणांदत्वाविसर्जयेत्॥ कायेनवाचेतिक
र्मार्पणं॥ दंडवन्नमस्कृत्यबंधुभिःसहपारणंकुर्यात्॥ अस्याःश्री
मत्परशुरामजयंत्याःनिर्णयःखलुश्रीकृष्णजन्माष्टमीश्रीरामज
न्मनवमीनिर्णयवत्॥ सर्वैर्वैष्णवैश्चकैनिर्णयोज्ञेयइतिसिद्धं
॥ अन्यासांश्रीमन्नृसिंहजयंत्यादीनामप्येवमेवनिर्णयोद्रष्टव्यः
॥ कथंसर्वैरस्मत्तरविद्वद्भिःस्ववैष्णवैःकर्त्तव्याइतिचेत्तःसर्ववि
ष्णुजयंतीनामेकजातत्वात्यथाएकादशीव्रतमात्रंवैष्णवैः
सर्वैरुत्तरमेवकर्तव्यंतद्वदेतत्रापीत्यर्थः॥ इतिभगवन्नामसंकी
र्तनप्रसंगेनजयंतीविचारःकिंतोवेदितव्यः॥ अपस्यविशेषान्

उक्तमवाप्नुवंत्येवैः सर्वदास्य कर्तव्याइति सर्वमुक्तं वैष्णवमुख्यधर्म
त्वादत एव सर्व मत्स्य कूर्मादि दशावतार जयंत्युपवासः का
र्यः॥ तैरुपवासैः पापक्षयो हरिप्रीतिश्च भवतीति सिद्धं॥ स्कंद
श्लोकः॥ कलौ युगे रामजन्मादिनेति पठन्मनुष्यः परमं प्रयाति॥
तदेव किं नाश्रयते निघ्नन्तं देवताने विषयातिसक्तैः॥ ॥
इति श्रीरामनाममाहात्म्ये श्रुतिस्मृतिपुराणोक्ति नामोक्ते अ
कनाश्रम विरचिते परशुरामजयंत्यां निर्णये नाम विंश २३५
तितमः करणं॥ ॥श्री॥ इदानीं प्रसक्तं भगवन्नामगानमनुसर २३५
ति॥ नाहं वसामि वैकुंठे तिष्ठामीति भगवद्वचनं प्रमाण ६२

मित्याह॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे॥ नाहं वसामि वैकुंठे योगिनां हृदये
न च॥ मद्भक्ता यत्र गायंति तत्र तिष्ठामि नारद॥ इति भगवद्व
चनात्॥ केचन कर्मजडा अभक्ताश्च वासुदेवनाम गायनं न कर्तव्य
मिति तत्राह॥ विष्णुस्मृतौ॥ नृत्यगीतादिकं वीवासुदेवस्योत्सवे त
न कोपायं युंजीत विप्रः पापक्रिया कचित्॥ तथा च श्रुतिः॥ तस्मादा
यतनं देयमिति॥ तस्मादायतनश्रमं तच्छ्रुत्य वचनैः प्रतिष्ठाप्य यत्र
तिष्ठन्तीयात्॥ त्वामत्रं प्रतिष्ठन्तीयादिति॥ तथा च याज्ञवल्क्य
स्मृतौ॥ प्रायश्चित्ताध्याये संन्यासप्रकरणे॥ गीतज्ञो यदि योगेन
नाप्नोति परमं पदं॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा सह तेनैव मोदते॥

वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः॥ तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमा
र्गं प्रयच्छति॥ स्त्रं॥ अप्रयासेन अनायासेनैवारादित्वेन मोक्षमार्गं नि
गच्छति॥ सर्वथा प्राप्नोतीत्यर्थः॥ तथा॥ कर्मण्युपयिकत्वेन ब्राह्म
णाद्यैरनिस्मृते कारिकायामतः॥ प्रोक्तः॥ विप्रो गीतरमेदिति
॥ एतदेव पद्मपुराणे पौराणैः प्रोक्तैरपि॥ नाम निर्लज्ज गवंतं वि
ष्णुं समाराधयेत् इति स्वल्पश्लोकं ज्ञातव्यमिति॥ उक्तं च नारदी
ये॥ स्वर्गेणापि न मे कार्यं यत्र न स्मरणं हरेः॥ नरकेपातनाध २३५
न्या यत्र गोविंदकीर्तनमिति॥ नरकस्तमग्न्ताह॥ स्वर्गः स्तावि
का गुणाः इत्येकादशो॥ इदानीं नामसंकीर्तनप्रसंगेन नाम

२३

गीतश्रवणं दर्शनं॥ तत्र निषेधवाक्यानि॥ श्रुचर्मणि राधान्दीरमप
यं ब्राह्मणादिभिः॥ तच्छ्रुसंस्मुखाद्धाकांन श्रोतव्यं कदाचन॥ किंच॥
पंडितस्यापि स्त्रस्यपशास्त्रोज्ञाभरसपच॥ वचनं तस्य न ग्राह्यं स्त्रोने
च्छिष्टं हविर्यथेति॥ स्मृतश्च॥ भागवते॥ ग्राम्यगीतं न शृणुयाद्यति
र्वनचरः क्वचित्॥ शिक्षेत हरिताच्छृङ्ग गयोगीतं मोक्षिनात्
॥ नृत्यविद्यादित्रगीतानि जुषन् ग्राम्याणि योषितां॥ आसां क्री
डनको वश्यः ऋष्यशृंगो मृगीसुतः॥ प्रायश्चित्तमाह॥ वेश्यानां
उत्तगीतं उश्रुत्वा चांद्रायणं चरेत्॥ इत्यादिवाक्यैर्गीतं न श्रोतव्य
मित्युक्तं॥ तत्तु विषयवासनया मनुष्याणां श्रुत्यादिकेन श्रो

तव्यं॥ किंच॥ बालकैरक्षरग्रहणादिनकार्यमित्युक्तं बाधकत्वात्॥
पंचरामकृष्णगोविंदेन भगवन्नामश्रवणं पापक्षयार्थमवश्यमे
वश्रोतव्यं येनश्रेयं एवं भवतित्तत्राह॥ तेषां तु हरिनामैवसकृच्चांद्राय
णं भवेदिति वचनात्॥ अन्यथा शौनकादीनां स्मृतवाक्यश्रव
णमनुपपन्नमिति॥ उक्तं च॥ वशिष्ठरामायणे॥ मुक्तियुक्तमु
पादेयं वचनं बालकादपि॥ अन्यत्तृणमिवत्याज्यमप्युक्तं प २३
द्मजन्मना॥ किंच॥ ज्ञानं ज्ञानसाधनं श्रवणं ब्राह्मणैः सर्वैर्न्यः शू
द्रादिभ्यः कर्तव्यमित्याह॥ ब्रह्मवाक्यमयत्रायीत्येकमेव
तद्येकधर्मं भवान्भवत्॥ तच्छ्रेयोरूपमत्पसजततद्धत्रमिति

६४

नसैवव्याभवत्सविशमस्वजन्॥ सनैवव्यभवत्सुरश्रोणेंवर्णमस्व
तवोचक्षोकपयिष्यामीतिजनकवचनं गार्ग्यप्रत्युक्तत्वाच्च॥ तदु
क्तं महाभारते शांतिपर्वणि राफसर्गेह्य॥ प्राप्यज्ञानं ब्राह्मणात् क्ष
त्रियाद्वा वैश्यात्शूद्राच्चापिनीचादभिक्ष्णं॥ श्रद्धातव्यं श्रद्धा
नेन नित्यमश्रद्धानं जन्ममृत्युविशेतं॥ ननु ब्राह्मणो ब्राह्मणादे
वज्ञानं ज्ञानांगत्वाभ्यासेन्नतुक्षत्रियादेरित्यत्राह॥ सर्ववर्णा ब्रा
२ ह्मणा ब्रह्मजाश्च सर्वे नित्यं व्याहरंतेचब्रह्म॥ तत्वं शास्त्रे ब्रह्मबुद्ध्या
ब्रवीमित्सर्वं विश्वं ब्रह्मचैतत्समस्तं॥ तस्येतद्वृत्तं रहस्यं विदूरश्चे
इत्यत्रोक्त वाक्यरुदारेणक॥ ब्रह्मास्यतो ब्राह्मणाः संप्रसूता

बाहुभ्यांवैक्षत्रियाःसंप्रसूता॥नाभ्यांवैश्यापादतःसंप्रसूताःसर्वेव
र्णानानुपतोवेदितव्याः॥तथाचश्रुतिः॥ब्राह्मणोस्यमुखमासीद्बा॥हू
राजन्यःकृतः॥ऊरूतदस्ययद्वैश्यःपद्भ्यांशूद्रोअजायत॥इत्यादि॥
विपदेबाधकमाह॥अजानंतःकर्मयोनिंभजंतेतांतांस्वराजंस्त
थायांतिनाथं॥तथावर्णज्ञानहीनाःपतिष्योरदज्ञानात तं
प्रकृतिंयोनिजासं॥वर्णज्ञानरहिताःपतंतीत्यनेनवर्णचिंत
स्ययादरपिज्ञानेअधिकारस्तीतिदर्शितं॥उपसंहरति॥तस्मा २३९
तज्ज्ञानेसर्वतोमार्गितव्यंसर्वत्रस्थंचतदुक्तमयातो॥सर्वत्रस्थं
सर्वेषुपरमार्थशास्त्रेषुयत्परमार्थोपयोगिद्वत्तेतभ्यमु

५५

कंसंप्रकाशितमित्यर्थः॥इत्यादिनारतेसहस्रशोक्रमितज्ञा
तव्यं॥गीतासु॥अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते॥
तेपितितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः॥अन्यशब्देनस्त्रीशू
द्रादयोग्रहणंतेदृष्टंचमेत्रेयीदेवहूतिचूडालासुलभादिका
सु॥श्रुतिराह॥स्त्रियःसतीस्तांउमेपुंसआहुःपश्यद
क्षण्वान्नविचेतदंधःकविर्यःपुत्रःसइमाचिकेतयस्ता
विजानात्सपितुःपितासत्॥शूद्राःनारदविदुराद्यः
॥अतःविष्णादिमंत्रेष्वपिस्त्रीशूद्रादीनामधिकारोस्ती
त्याह॥तदुक्तमगस्त्यसंहितायां॥सर्वेषामधिकारोवे

ज्ञातव्यो देशिकोत्तमैः॥ उपदेष्टगुरूत्तमैरित्यर्थः॥ सुविव्रत
तमाः शूद्रा धार्मिका द्विजसेवकाः॥ स्त्रियः पतिव्रताश्चान्ये
प्रतिलोमानुलोमजाः॥ लोकाश्चांडालपर्यंताः सर्वेप्यत्रा
धिकारिणः॥ यत्र चांडालोधिकारी तत्र शूद्र इति किं वक्त
व्यं॥ पंचरागमेव॥ स्वप्नलब्धे स्त्रिया दत्ते मालामंत्रे नपुं
सके॥ वैदिके च सर्वेषि सिद्धादीन्नैव शोधयेत्॥ किंचा
स्थितिन्यासो गृहस्थानां संहारं वनिनो यतेः॥ ब्रह्मचारि २३९
णामुत्पत्तिः स्त्रियः शूद्रस्य चैव इति वचनबलात्॥
शूद्राः स्त्रियश्च मंत्राधिकारिणो दर्शयंते॥ ननु जप

६६

स्तपस्तीर्थयात्राप्रव्रज्यामंत्रसाधनं॥ देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्रपतना
नि षट्॥ इत्यत्र स्त्रीशूद्रयोर्मंत्रजपादौ निषेधो दृश्यत इति
चेन्न तदाह॥ भगवद्गीतायां स्मृ॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येपि
स्युः पापयोनयः॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परां गति
मिति सिद्धांतवाक्यदर्शनात्॥ यदुक्तं॥ जपस्तप इति यत् स्त्री
णां तत्केवलं किमर्थं स्वार्थं शूद्राणां द्विजसेवा स्वार्थं च स्त्री
शूद्राणां पतिद्विजाज्ञां विना जपार्चनादिकं न कर्त्तव्यमिति दि
ग्लौकिकवचनिषेधतात् एवं परं तु मुख्यो भगवद्वचनप्रकारः तत्र
दृष्टांतः॥ यथा एकन्निद्धान्नकर्त्तव्याद्बृहस्पतिसमो द्विज

इत्यत्र वाक्ये माधुकरप्रशंसोक्तेर्न दोषः।। तत्रापीति अन्यत्रापि स्मृतौ
।।माधुकरं तथैवान्नं परहंसः समाचरेदिति च।। अन्यथा पंचाग्नि
ष्वाविधसयकवाक्यवैयर्थ्यं स्यात्।। भगवद्वाक्यस्यापि वैयर्थ्या
पत्तेश्च इत्यादि पत्तेश्च इत्यादिभिः सर्वमनवद्यं प्रकृतमनुसरति।।
न यत्र वैकुंठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः।
न यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवाः सुरेशलोकोपि न वै स सेव्यतां।।
यत्र यस्मिन् स्थाने श्रवणकीर्त्तनादिना सन्ति यत्र विष्णुभक्ताश्च २५०
न संतीति यत्र विष्णुप्रीत्यर्थं सर्वकर्मकर्मना स्ति स सुरेंद्रलोकोपि
इंद्रपदमपि नरकस्थानवत् त्याज्यमित्यर्थः।। पूर्वश्लोके

तदाश्रया भागवता इत्युक्तं।। तेषां स्वभावमाह।। सतामयं सारभृतां
निसर्गो यदर्थवाणीश्रुतिचेतसामपि।। प्रतिक्षणं नव्यवदच्यु
तस्य यत् स्त्रिया विटानामिव साधुवार्त्ता।। अस्यार्थः।। सतां सारभृ
ंस तां श्रेयं [illegible]र्गस्वभावः यत् श्रुतकस्य वार्त्ता यो कथायां
श्रुतयामपि प्रतिक्षणं नित्यनूतनवं कथंभूतानां सताय
दर्थं वाणी वचनं श्रुतिः।। श्रवणेंद्रियं चेतः।। अंतःकरणं
तानि यदर्थं यस्य श्रवणा निरुक्तां यथा स्त्रियो विटानां यं श्च
शीजाराणां परस्परं कथाया प्रतिक्षणं नित्यनूतनवं भ
ति प्रियत्वात्।। तद्वदेतेषां भागवतानामित्यर्थः।। अत एवाह भग
न्नया समुद्धयोस्य न मंत एव जीवति सन्मुखस्तिां नवदीय

वार्त्तां॥ध्यानस्थिताः संतः ज्ञाने क्लेशं त्यक्त्वा भगवत्कथां ह
रिदासोक्तां श्रृण्वंति चान्यमंतस्य एवं जन्ता येन कास्तैरजितोपि
वै जितो सीत्यर्थः॥ न किंत्यक्त्वा केवलज्ञाने प्रयासं कुर्वंति ते
षां क्लेशेन श्रम एवावशिष्यत इत्याह॥ श्रेयस्सृतिं भक्तिमुद न
स्य ते विभो क्लिश्यंति ये केवलबोधलब्धये तेषामसौ क्लेशल ए
व शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनां॥ तदुक्तं गीतासु
क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसां॥ अव्यक्ता हि गतिर्दु २४१
ःखं देहवद्भिरवाप्यत इति॥ यदुक्तं नारदीयपुराणे च॥ तदे
वात्र द्वारकामहात्म्ये दर्शयति॥ यमोवाच॥ हरे हरे ति
हरे हरेति सपन्नूर्जाग्रतस्तथा निशि॥ जपन्निति कलौ नित्यं

२८

कृष्णरूपी भवेन्नरः॥ कृष्ण कृष्णेति प्रत्यहं वक्ति वै कलौ॥ नित्यं यज्ञायु
तं पुण्यं तीर्थकोटिफलं लभेत्॥ यस्तु भक्त्या शुचिर्दक्षः सर्वदा यास्ति
धर्मिका॥ विष्णुकीर्तिप्रसक्तस्तेन तं भक्तं कवयो विदुः॥ स्नात्वा यो गाय
ति गोमत्यां कृष्णकेशिमथापहं॥ न तेषां विषयेष्वास्थं न च मृद्विष
यात्मिनो॥ येतवे द्विजवर्याश्च क्षत्रियाश्च विशस्तथा॥ त्रिवर्णी
रूजास्ते युक्ताः सन्त्याश्चान्यत्रा रोगिणः॥ गीतान्यवंति कृष्णाये ते
मुक्ता नात्र संशयः॥ म्लेच्छ कृष्णोः कुलीनास्ते येन भक्तो जना
र्दने॥ संकीर्णयोनयः पूता येन भक्ता मधुसूदने॥ कदेशोपि
न वस्तुं यो यत्र भागवताः कलौ॥ नास्ति नास्ति महं भाग

लेर्युगसमंयुगं॥स्मरणात्कीर्त्तनाद्यत्रप्राप्यतेपरमव्ययं॥स्त्रीहजः
बालहाचैवयश्चविश्वासघातकः॥सर्वापहारीपापिष्ठोमार्गघ्नो
ग्रामदाहकः॥मातृगामीसुरापश्चद्युतक्रकसर्वनंदकः॥मातृहा
पितृहाचैवब्रह्महागुरुतल्पगः॥एतेचान्येयपापिष्टामहापापयु
ताश्चये॥सर्वपापैःप्रमुच्यंते॥कृष्णदेवस्यकीर्त्तनात्॥इदंकृतव
काचविषवंतदप्यद्भुतापेक्षतीतिनावः॥अन्यच्च॥किंवेदैःश्र
द्ध्याहानैर्वाशिक्षानैरपिकल्पकलशः॥धर्मशास्त्रादिभिश्चैव २४६
योगशास्त्रैश्चकिंभवेत्॥सोतिहासैःपुराणैश्चव्रतदानजपा
दिभिः॥सप्तद्वीपाब्धिभूदानेश्चदेवालयप्रतिष्टया॥येवि

६५

भिः॥क्षेत्रतीर्थाभिगंतपोभिर्विविधैश्चकिं॥द्वारकेश्वरकृष्णस्यस्म
रणंयस्यजायते॥इतियमोक्तः॥एतदर्थेकलियुगेविषयेवासु
देवाख्यनामसंकीर्त्तनंकर्त्तव्यमितिभगवच्छुकोवाच॥कलेर्
दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमहान्गुणः॥कीर्त्तनादेवकृष्णस्यमु
क्तबंधःपरंव्रजेत्॥अतएव॥कलिंसभाजयंत्यार्यागुणज्ञाः
सारभागिनः॥यत्रसंकीर्त्तनेनैवसर्वस्वार्थोहिलभ्यते॥हरेर्नामैव
नामैवनामैवभवतारकं॥कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्य
था॥घोरेकलियुगेप्राप्तेसर्वधर्मविवर्जिते॥वासुदेवपराम
र्त्यास्तेकृतार्थानसंशयः॥तेसभाग्यामनुष्येषुकृतार्थानृप

निश्चितं॥ स्मरंति स्मारयंत्येव हरेर्नाम कलौ युगे॥ तदुक्तं बृहन्नारदी
यपुराणे॥ हरिनामपरा ये च घोरे कलियुगे द्विजाः॥ त एव कृ
तकृत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान्॥ शिवपूजापरा ये च शिव
नामपरायणाः॥ त एव कृतकृत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान्॥
समस्तजगदाधारं परमार्थस्वरूपिणं॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते वि
ष्णुं ध्यायन्न सीदति॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्वधर्मबहिः
कृते॥ हरिकीर्तनमेवात्र संपूर्णफलदायकं॥ तथा चाथ २४३
र्वणीश्रुतिः॥ जपात्रे नैव शारीरेण देवताद्दर्शनं॥ करोति क
लौ नान्येषां भवति॥ हरिकेशव गोविंद वासुदेव जग

६१

या॥ इति स्मरंति॥ ये नित्यं न कलिर्बाधते हि तान्॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते हरि
भक्तिस्तु दुर्लभा॥ तत्रैव कृतमतावलंब्याः पुत्रदारधनादयः॥ श्रीमद्भाग
वते॥ कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविच्छंति संभवं॥ ॥कलौ किल भवि
ष्यंति नारायणपरायणाः॥ कृतादिषु याः प्रजाः ब्राह्मणाद्याः
कलौ संभवं जन्म इच्छंति॥ तत्कुत इत्याह॥ ध्यायन् कृते यज
न् यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन्॥ यदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केश
वं॥ अन्यत्रापि॥ ॥कलौ युगे कल्मषमानसानामन्यत्र धर्मे ख
लु नाधिकारः॥ रामे पि वर्णद्वयमादरेण जपन्स यामुक्तिमुपै
ति जंतुः॥ जंतुर्नरमात्रमित्यर्थः॥ इत्यादि वाक्यैरयमेवार्थो

निरूप्यते ॥ कृतादियुगत्रयेषु येधर्मास्तिकलौ कर्तुमशक्यास्ते
षांधर्माणांफलंकलियुगेराममंत्रजपोविंदतिनामसंकीर्त
नादेवान्यधर्माननयेद्देवपुरुषेणलभ्यते ॥ उक्तं ॥ घोरेकलि
युगेप्राप्तेसर्वधर्मविवर्जिते ॥ कीर्तनादेववक्त्रस्यमुक्तबं
धः परंव्रजेत् ॥ किंच ॥ अन्यत्रधर्मेनाधिकारइतिवचनादेतेना
मसंकीर्तनेनैवचित्तशुद्धिद्वाराभक्तानांमोक्षसिद्धिरित्यर्थः
कृष्णेतिमंगलंनामयस्यवाचाप्रवर्तते ॥ तस्मीनवर्तिराजेन्द्र
कृपापातककोटयः ॥ स्वकृतश्लोकः ॥ ब्रवीमिवाक्यंश्रुतिशा २४५
सारभूतमेवंतत्सर्वाजनाःपवित्रं ॥ रामेतिवर्णद्वयमादरे

णजपंतुतस्यार्थमनुस्मरंति ॥ श्रीसौरेजानकीजानेपरमात्मन्
जगत्पते ॥ गोविंदाक्षयशंकविश्वात्मन्श्रीपतेपाहिनःपितः ॥
इतिश्रीरामनाममाहात्म्येश्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्तेश्री
कृताश्रमस्थं एकविंशः २१ ॥ पूर्वप्रकरणेबृहन्नारदीयपुराणो
पपुराणोद्धारकामाहात्म्यंचकलियुगविषयेश्रीकृष्ण
नाममाहात्म्यमुक्तमिदानींश्रीमद्भागवतेद्वादशस्कंधेश्रीशुक
प्रत्तिपरीक्षिदुवाच ॥ केनोपायेनभगवन्कलेर्दोषान्कलौ
जनाः ॥ विधमिष्यंत्युपचितांस्तन्मेब्रूहियथामुने ॥ विद्या
मिष्यंतिनाशयिष्यंतियथायथायत्कलियुगेकृष्ण

रमोधर्म इति शुश्रूषया पृच्छति ॥ युगानि युगधर्मांश्च मानं प्रल
यकल्पयोः ॥ कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्महात्मनः ॥ ब्रूहि
त्यनुषंगः ॥ आत्यंतिकप्रलयवृत्तिजिज्ञासया पृच्छति मानं
प्रलय। कल्पयोः संसारस्थितिकालयोः ॥ न चायं बहिर्मुखः
प्रश्न इत्याह ॥ कालस्येति तत्र युगधर्मांस्तावदाह ॥ श्चकोव
च ॥ ॥ कृते प्रवर्तते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः ॥ सत्यं दयात
पोदानमिति पादा विभोर्नृप ॥ तज्जनैस्तत्कालीनैर्जनैर्धृ
तं ॥ अरागद्वेषतया त्वयदानं तदेव प्रथमं ॥ त्वोचकराद्वे २५५
नोक्तं ॥ विष्णोः स्वं चूर्णस्य धर्मस्य तदानीं तज्जनानाहं ॥ सं

६५

तुष्टाः करुणामित्राः शांतादांतास्तितिक्षवः ॥ आत्मारामाः स
मदृशः ॥ कृतेवाश्रमिणो जनाः मैत्री कृतमैत्री आत्मारामा आ
त्मासंवत्तः ॥ त्रेतायां धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते शनैः ॥ अध
र्मपादैरनृतहिंसासंतोषविग्रहैः ॥ तदा क्रियातपोनिष्ठा नाति
हिंसा न लंपटाः ॥ त्रिवर्गिकास्त्रयीवृद्धा वर्णा ब्रह्मोत्तरा नृ
प ॥ ब्रह्मोत्तराः ब्राह्मणाधिकाः ॥ अनृतेन सत्यं हिंसया द
या असंतोषेण तपः विग्रहेण दानमिति यथासंख्यं योज्यं हिं
सातुष्ट्यनृतद्वेषैरित्यत्र क्रमो न विवक्षितः ॥ तपः सत्यदया
दानेष्वर्धं क्रूरपतिद्वापरे हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याध

र्मलक्षणैः॥धर्मस्यार्द्धंक्रमतीतिक्षीयतेअधर्मस्यलक्षणैःविक्षे
पादेरित्यर्थः॥कलौअधर्महेतूनांनाशोःधर्महेतुभिः॥एध
मानैःक्षीयमाणोह्यंतेसोपिविनंक्ष्यति॥कलौधर्मपादस्तुर्य
स्त्वाश्चविशिष्यते॥तस्मिन्लुब्धादुराचारानिर्दयाःशुष्कवैरि
णः॥दुर्भगाभूरितर्षाश्चशूद्रदासोत्तराःप्रजाः॥शूद्रदासो
त्तराःशूद्रकैवर्त्तप्रधानाःप्रजाइत्यर्थः॥सत्वंरजस्तमाइति
दृश्यंतेपुंसिगुणाः॥कालसंचोदितास्तेवैपरिवर्त्तंतआ २४६
त्मनि॥प्रभवंतियदासत्वेमनोबुद्धींद्रियाणिच॥तदाकृ
तयुगंविंद्याज्ज्ञानेतपसियद्रुचिः॥यदाकर्मसुकामे

७०

ष्वरतिर्यशसिदेहिनां॥तदात्रेताराजोवृत्तिरितिजानीहिदेहिनां॥
यदालोभस्त्वसंतोषोमानोदंभोयमत्सरः॥कर्मणांचापिकाम्यानां
नांद्वापरंतद्रजस्तमः॥यदामायानृतंतंद्रीनिद्राहिंसाविषादनं
॥शोकोमोहोभयंदैन्यंसकलिस्तामसस्मृतः॥यस्मात्क्षुद्र
दृशोमर्त्याःक्षुद्रभाग्यामहाशनाः॥कामिनोवित्तहीनाश्चस्वै
रिण्यश्चस्त्रियोसतीः॥दस्यूत्कृष्टाजनपदावेदाःपाखंडदूषि
ताः॥राजानश्चप्रजाभक्षाःशिश्नोदरपराद्विजाः॥अव्रताब
टवोशौचाभिक्षवश्चकुटुंबिनः॥तपस्विनोग्रामवासा
न्यासिनोःअर्थलोलुपाः॥ह्रस्वकायामहाहाराभूर्यपत्या

त क्रियः॥शाश्वत्कटुकभाषिण्यश्चौर्यमायोरुसाहसाः॥पण
यिष्यंति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः॥अनापद्यपि मंस्य
ते वार्त्तां साधुजुगुप्सितां॥पतिं त्यक्ष्यंति निर्द्रव्यं भृत्या अप्य
खिलोत्तमं॥भृत्यं विपन्नं पतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः॥पि
तृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन् हित्वा सौरतसौहृदाः॥ननांदृश्या
लसंवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः॥शूद्राः प्रतिग्रहीष्यंति त
पोवेषोपजीविनः॥धर्मं वक्ष्यंत्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमासनं
॥नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्षिताः॥निरन्ने भूतले २४
राजन्ननावृष्टिभयातुराः॥वासोन्नपानशयनव्यवाय

स्ना

७१

सायंस्नानभूषणैः॥हीनाः पिशाचसंदर्शा भविष्यंति कलौ
प्रजाः॥कलौ काकिणिकेप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः॥त्य
क्ष्यंति हि प्रियान् प्राणान् हनिष्यंति स्वकानपि॥न रक्षंति
मनुजाः स्थविरौ पितरावपि॥पुत्रान्सर्वार्थकुशलान्क्षुद्राः शिश्नो
दरंभराः॥कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं त्रिलोकनाथैर्नत
पादपंकजं॥प्रायेण मर्त्या भगवंतमच्युतं यक्ष्यंति पाखंड
विभिन्नचेतसः॥अयमर्थः॥कलौ जगद्गुरुं हरिं न यक्ष्यं
ति न पूजयिष्यंति कथंभूतं। त्रिलोकनाथैरानतं पादप

यस्मतंकथंस्तुतां॰पुरुषाःपारवंडैर्विभिन्नंयं अन्यथाच्छतंचे
तोयेषांतेकलिदोषान्अपंच्यप्रस्तुतंतन्निरोरुत्पायमाह
यं ॥यन्नामधेयंम्रियमाण आतुरःपतन्स्खलन्वाविवशोगृ
णन्पुमान्॥विमुक्तकर्मार्गल उत्तमांगतिंप्राप्नोतियन्न
नतंकलौजनाः॥अंतःकलिकृतान्दृष्ट्वादेवात्मसंभवान्
सर्वंभवंतिचित्तस्थोभगवान्पुरुषोत्तमः॥चित्तस्थःचित्तेस्फु
रितःअयमेवोपायोनान्यइतिसदृष्टांतमाह॥कृतःसंकी २४८
र्तितोध्यातःपूजितश्चाद्वतोपिवा॥नृणांनाशयतिभग

७२

वान्कलिस्थोजन्मायुताशुभं॥यथाहेम्निस्थितोवह्निर्दुर्वर्णंहंतिधा
तुजं॥एवमात्मस्थितोविष्णुर्योगिनामशुभाशयं॥धातुजंत
त्रादिस्थंदोषजातंहेम्नोदुर्वर्णंमालिन्यंतत्रहेम्निस्थितोवह्निर्
वहरतिनतुतोयादिएवंयोगिनामपिविष्णुरेवहंसांकलि
कृतांदोषान्हरतिनयोगास्तिकामित्यर्थः॥एतदेवविवृणो
ति॥विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानज
प्यैः॥नात्यंतशुद्धिंलभतेंतरात्मायथाहृदिस्थेभगवत्यनंते॥
विद्यावेदानादिदेवतोपासनाः॥यस्मादेवंतस्मात्सर्वात्मनाःरा
जन्कलिप्दिस्थंकुरुकेशवं॥म्रियमाणेह्यवंदितस्ततोय

तिपरांगतिं ॥ म्रियमाणैरभिध्येयो भगवान्परमेश्वरः ॥ आत्म
भावंनयत्यंगसर्वात्मासर्वसंभवः ॥ आत्मभावंस्वस्वरूपंनय
तिप्रापयतीति ॥ कलिंस्तौति द्वाभ्यां ॥ कलेर्दोषनिधेराजन्न
स्तिह्येकोमहान्गुणः ॥ कीर्तनादेवकृष्णस्यमुक्तबंधःपरं
व्रजेत् ॥ कृतेयद्ध्यायतोविष्णुंत्रेतायांयजतोमखैः ॥ द्वापरे ग
परिचर्यायाःकलौतद्धरिकीर्तनात् ॥ यत्रयस्त्वंध्यानादिफ
लंकलौकृष्णकीर्तनादेवभवतीत्यर्थः ॥ एवंसति ॥ यस्योत्त
मश्लोकगुणानुवादःसंगीयते ॥ भीक्ष्णममंगलघ्नः ॥ २४९
तमेवनित्यंशृणुयादभीक्ष्णंकृष्णेमलांभक्तिमभीप्स

मानः ॥ इतिद्वादशस्कंधवचनेभ्यः ॥ गीतमाहात्म्य ॥ गीतायाः
श्लोकमात्रेणगोविंदस्यचकीर्तनात् ॥ यतिदर्शनमात्रेण
सर्वतीर्थफलंलभेत् ॥ स्कंदोक्तश्लोकः ॥ किंकिंस्मरामिरघुना
थकृतंचयायद्विस्मृतंसकृतमहत्स्वपराधजालं ॥ यद्वि
स्मृतोसिजगदीसतदेवदाश्यंप्राप्नोसिमेकरुणयाबहुधा
हरेत्वं ॥ इतिश्रीरामनामामाहात्म्येश्रुतिस्मृतिपुराणोक्ता
मत्स्य० कूर्म० पुं० २२
एवंतावत्कलौपापहारंश्रवणनामसंकीर्तनमहात्म्यमुक्तं
इदानींवैष्णवमहिमाद्ययवकंहरिनामममाहात्म्यंपद्मपुराण
क ॥ माघमहात्म्येयहृतान्भक्तियमोब्रूते ॥ श्रूयतामङ

तच्चैतद्रहस्यं वैश्यसत्तम॥ स ततं धर्मराजस्य सर्वलो‐कं मलप्रदं॥
न यमं यमलोकं च न दूतान्घोरदर्शनान्॥ पश्यंति वैष्णवा नू
नं सत्यं सत्यं मयोदितं॥ आह स्मान्यमुनाभ्राता सादरं हि पुनः पु
नः॥ त्वद्भक्तैर्वैष्णवास्त्याज्या न ते स्युर्मम गोचराः॥ ये स्मरंति सकृ
त्ताः प्रसंगेनापि केशवं॥ ते विध्वस्ताखिलाघौघा यांति विष्णोः
परमं पदं॥ दुष्टाचारो दुःकुलोपि सदा पापरतोपि वा॥ भव
द्भिः सर्वथा त्याज्यो विष्णुं चेद्भजते नरः॥ भजनमाह॥ रामकृष्णे २५०
ति राम इति राम इति यः खलु कीर्त्तयेत्॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यः समु
पानकुच्चावेदेगत॥ कृतेभ्यः क्रियमाणेभ्यश्च भविष्यद्भ्यश्च पा

तकैः॥ तद्विष्णोरित्यमंमध्येसकृज्जप्त्वा विष्णुं यांति॥ एवंभूतः॥
वैष्णवो यस्त्वद्देशं तुं कुरु येषां वैष्णवसंगतिः॥ तेपि वः परिहार्या
स्तत्संगस्तत्किल्बिषाः॥ इति वैश्यानुशास्य स्वान्यमो दंडधरः
स्वकः॥ श्रुत्वा तान वैष्णवो याति राजधर्मो यमस्य तु॥ विष्णुभक्ति
विना नृणां पापिष्ठानां विद्याबुरा॥ उपायो नास्ति नास्त्येव संत
र्तुं नरकार्णवं॥ श्वपाकास्तं नमस्यंति लोके विप्रं न वैष्णवं॥ वै
ष्णवो जातिहीनोपि श्रेष्ठो नास्तिकर्मा विधिः॥ नरके ये निम
ग्नास्ते पूर्वजा ये कुले स्वकीये॥ तदैव याति ते स्वर्गं यदा वर्त्ति
सुतो रति॥ गोविंदेति जपन्मंत्रं कुत्र चिन्म्रियते यदि॥ नन

गोनरकंपद्मपत्रंवनेत्क्वासहेवयं॥तस्मात्॥जीवितंविष्णुभक्तस्यवरपंच
दिनानिच॥नतुकल्पसहस्राणिभक्तिहीनस्यकेशवे॥वारांनिधे
पतद्भाग्यंतद्वाच्यतांगोविंदपादयुगंनवतिनक्तनतीमुरारेः॥भक्ति
र्नयस्यतगवच्चरणारविंदेजीवंछवोजगतिनाथानिगद्यतेसौ॥
इदानींवासुदेवविद्योपासकान्तथानारायणविद्योपासकं
श्चशंखचक्रगदाधरांस्तौति॥सागरस्तमुद्रसन्यास्तंसहषिंछ २५१
दद्देवृत्तं॥सदीक्षाविधिवन्न्यासंसयंत्रंद्वादशाक्षरं॥ज्ञस्वाह
रवमंत्रेशायेजपंतिनराश्रमा॥तान्दृष्ट्वाब्रह्महामुच्येद्यस्ते ५५
वेक्ष्वाभ्वयं॥त्वांश्विनश्चक्रिणान्तवाब्राह्मणावनमालि
३५

नः॥वसंतेवैश्ववेलोकेविष्णुरूपेणतेनरः॥एवंविष्णुभक्तेःफलम
ति॥वासुदेवंशरणंसेवयेदिस्पादा॥बहुनोक्तेनाकिंवैत्रपकर्त्तव्यं
पापघ्नीरुणाञ्शरणंवासुदेवस्यसर्वपापहरंस्मृतं॥हरिभ्रणाम
स्तोत्रि॥तपस्त्वच्छावरंघोरमरण्येविजितेंद्रियः॥यत्फलंस
मवाप्नोतिनवाड्गरूड्ध्वजं॥लब्धापिबहुशःपापंनरामोह
समन्वितः॥नयातिनरकंनचसर्वपापहरंहरिं॥एकोपिकृष्णस्य
सकृत्तप्रणामःइति॥प्रणम्यदंडवद्भूमौनमस्कारेणयोर्चयेत्
॥सयागतिमवाप्नोतिनतत्क्रतुशतैरपि॥षष्टिस्तीर्थसहस्रा
णिषष्टितीर्थशतानिच॥नारायणप्रणामस्यकलांनार्हंतुषो

उक्तं॥नंदनंदनपदांबुजद्वयंवंदनायदिशताद्दृढंमनः॥[illegible]एए वि-
भमोत्तवार्णवः॥पूर्णएवनिखिलोमनोरथः॥अतसीकुसुमसं-
काशंपीतवाससमच्युतं॥येनमस्यंतिगोविंदंनतेषांविद्यतेभयं॥
अगामंस्तुवाप्रहृत्तमनुसरंति॥मद्वत्तम्प्रेयसेमूलंप्रसवः
पुण्यसंततेः॥जीवितस्यफलंस्वादुनियतंस्मरणंहरेः॥पृ-
थिव्यांयानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच॥तानिसर्वा-
ण्यवाप्नोतिविष्णोर्नामानुकीर्त्तनं॥नारदः देवंशार्ङ्गधरं २५२
विष्णुंयेप्रपन्नानरोत्तमाः॥नतेषांयमसालोक्यंनतेवा
नरकौकसः॥यदायमलोकदर्शनंनास्तितदातस्मानि

१८

पोवर्त्तमानस्यकृतोऽस्त्यनिमित्यर्थः॥इदानींद्वादशोप्रकरणे॥ ॥ता-
वद्गर्जंतिपापंब्रह्महत्यादिसदृशं॥यावन्नामासकृद्रातं॥
रूपेणदिकीर्त्तितं॥अस्मिन्नेवप्रकारेणतानदृष्ट्वाब्रह्म-
हामुच्यते॥यतस्तेवैस्वर्गानस्वयमित्यक्तंवक्ष्यतिचाग्रे॥
॥रामरामेतियोनित्यंमधुरंगायतिद्विजः॥सब्रह्महासुरापोवा
मुच्यतेसर्वपातकैरित्युक्तमतस्तदर्थेलिंगपुराणेस्कंदकु-
मारविनायकसंवादरूपेणाख्यानमाह॥सूत उवाच॥ ॥एकदा
सुखमासीनौपार्वतीपरमेश्वरौ॥अन्योन्यश्लिष्टदेहाद्ध-
लोकरक्षणतत्परौ॥पार्वतीपरिपप्रच्छतदाधमनिनुन्नता

ल॥पार्वत्युवाच॥ ॥भगवन्नाथजगतांनाथसर्वयज्ञमहेश्वर॥त्वत्प्रसाद
न्मयाज्ञातंधर्मशास्त्रमनुत्तमं॥प्रायश्चित्तंचपापानांकृतंसर्व
मशेषतः॥ब्रह्महत्यादिपापानांनिष्कृतिंवक्तुमर्हसि॥श्रमहा
श्रृणुदेविप्रवक्ष्यामिगुह्याद्गुह्यतमंमहत्॥सनत्कुमारविघ्ने
शसंवादंपापनाशनं॥उपविष्टंगणाध्यक्षमेकांतेप्रणिप
त्यसः॥सनत्कुमारःपप्रच्छसर्वधर्मविदांवरं॥विनायकउवा
च॥साधुपृष्टंत्वयाब्रह्मन्सर्वलोकोपकारकं॥मयाचिरंकृतं २५
कर्मस्मारितंभवतानघ॥पुराहंगजरूपेणजातःपर्वतसन्नि
धौ॥मत्तोवृक्षान्समुत्पाट्यमुनिहिंसासमाचरं॥तदामया
७

मुनिगणाहिंसिताबहवोबलात्॥हाहाकारोमहानासीत्ब्राह्मणा
नांसमंततः॥तदाहत्यासहस्रेणवेष्टितःपरितोस्म्यहं॥निःसंज्ञंमे
तद्रूपंमांवीक्ष्यदेवःपितामम॥आराध्यजगतामीशंरामंसर्वहृदि
स्थितं॥प्रत्यक्षमकरोद्देवंमध्यतोरघुनंदनं॥तदाप्रोवाचभगवान्श्री
रामःपितरंमम॥प्रसन्नोस्मिमहादेवकिंमांप्रार्थयसेधुना॥द
दामियदभीष्टंतेत्रिषुलोकेषुदुर्लभं॥श्रीमहादेवउवाच॥द्वि
हत्यासमाविष्टंमत्पुत्रमिमंप्रभो॥पापंहरदेवेशयद्यस्ति नि:
मयितेदया॥तथेत्युक्त्वातदातेनत्कृपयाविमोचितोस्म्यहं॥तत्क्ष
णाद्बुद्धश्चैतन्योनिर्मलज्ञानवृंदितः॥बकुनिर्गधपद्यश्वस्तुवा

तंप्रणतोस्म्यहं॥श्रीरामोवाच॥द्विजहत्यासहस्रस्यप्रायश्चित्तंदद
म्यहं॥जपन्नामसहस्रंमेहत्याकोटिविमुक्तमं॥इतिश्रुत्वाम
होरामःस्वस्यनामसहस्रकं॥तस्यतत्करुणादेवनिःपापो
स्मितदैवहि॥तदास्तिस्तदेवानांपूज्योस्मिमुनिसत्तमः॥
त्वमप्येतदधीयानोराघवस्यमहात्मनः॥नाम्नांसहस्रंलो
केषुप्रख्यापयमहामते॥इत्युक्त्वाविघ्नराजस्तस्मैनाम
सहस्रकं॥उपादिदेशसनत्कुमारायपापापहं॥सनत्कुमा २५४
रउवाच॥धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिकृतार्थोस्मिगणाधि
प॥त्वत्प्रसादान्मयाप्राप्तंरामनामसहस्रकं॥श्रीम
३८

इतिविज्ञाप्यदेवेशंपरिक्रम्यप्रणम्यच॥तदादिसततंजप्त्वास्तो
त्रमेतदनुत्तमं॥अवाप्यपरमांसिद्धिंभूतपापविवर्जितः॥
पार्वत्युवाच॥श्रोतुमिच्छामिदेवेशतदहंसर्वकामदं॥ना
म्नांसहस्रंरामस्यब्रूहियद्यस्तिमेदया॥श्रीमहादेवउवाच॥
श्रृणुवक्ष्यामिदेविरामनामसहस्रकं॥श्रृणुष्वैकमना
स्तोत्रंगुह्याद्गुह्यतमंशुभं॥ऋषिर्विनायकश्चास्येत्यादिकंप
ऋषिन्यासंध्यात्वैतच्चासहस्रनामानिजपेत्॥एतज्ज
पप्रशंसामाह॥एवंध्यात्वाजपेन्नित्यंरामनामसहस्र
कं॥हत्याकोटियुतोवापिमुच्यतेनात्रसंशयः॥रामश्री

रामो महाविष्णुर्जिष्णुर्देवहितावहः॥ तत्वात्मा तारकं ब्रह्मशा
श्वतः सर्वसिद्धिदः॥ राजीवलोचनः श्रीमान् श्रीरामो रघु
पुंगवः॥ रामभद्रः सदाचारो राजेंद्रो जानकीपतिः॥ अग्र
गण्यो वरेण्यश्च वरदः परमेश्वरः॥ जनार्दनो जितामित्र परा
र्थैकप्रयोजनः॥ विश्वामित्रप्रियो दांतः शत्रुजिच्छत्रुतापनः
॥सर्वज्ञः सर्वदेवादिः शरण्यो वालिमर्दनः॥ ज्ञानभाव्या २५५
परिच्छेद्यो वाग्मी सत्यव्रतः शुचिः॥ ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञो खर
ध्वंसी प्रतापवान्॥ द्युतिमानात्मवान्वीरो जितक्रोधो वि
मर्दनः॥ विश्वरूपो विशालाक्षः प्रभुः परिवृढो दृढः॥ ईश
७९

खड्गधरः श्रीमान्कौशलेयोनुसूयकः॥ विपुलांसो महोरस्कः
परमेष्ठी परायणः॥ सत्यव्रतः सत्यसंधो गुरुः परमधार्मिकः
लोकज्ञो लोकवंद्यश्च लोकात्मा लोककृत्परः॥ अनादिर्भगवान्
सेव्यो जितमायो रघूद्वहः॥ रामो दयाकरो दक्षः सर्वज्ञः सर्वपा
वनः॥ ब्रह्मण्यो नीतिमान्गोप्ता सर्वदेवमयो हरिः॥ सुंदरः पी
तवासाश्च सूत्रकारः पुरातनः॥ सौम्यो महर्षिः कोदंडी सर्व
ज्ञः सर्वगोचरः॥ कविस्सुग्रीववरदः सर्वपुण्याधिकप्रदः॥
भव्यो जितारिषड्वर्गो महोदारोऽघनाशनः॥ एवमादीनि
नामानि ह्यसंख्यानि पराण्यपि॥ एकैकं रामनामस्य सर्व

पापघ्ननाशनं॥सहस्रनामफलदं सर्वैश्वर्यप्रदायकं॥सर्वसिद्धि
प्रदं नृणां भुक्तिमुक्तिफलप्रदं॥मंत्रात्मकमिदं भद्र एपमाख्या.
तं सर्वमंगलं॥उक्तानि तव धन्त्रेणा विघ्नराजेन धीमता॥स.
त्कुमाराय भक्ताय भक्तानिमयानघ॥यः पठेच्छृणुया
द्वापि सत्त्वं ब्रह्मपदं व्रजेत्॥तावद्देवमदस्तेषां महापातकं
दंतिनां॥यावन्नश्रूयते राम नाम पंचाननध्वनिः॥ब्रह्मघ्न
श्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पकः॥शरणागतघाती च मित्रविश्रंभ
घातकः॥मातृहा पितृहा चैव भ्रूणहा वीरहा तथा॥कोटिकोटिसह २५६
स्राणि महापातकजान्यपि॥संवत्सरक्रमाज्जह्यात्प्रत्यहं रामसंनिधौ॥
निःकल्मषः सुरश्रीमांश्चान्ते मोक्षमवाप्नुयात्॥पुत्रपौत्रैः परिवृतो धनधान्यसम
न्वितः॥इदानीं केवलस्यैकस्य राम नाम्नः प्रशंसा क्रियते॥रामेति वर्णद्वयमादरेण
सदा स्मरन् मुक्तिमुपैति जंतुः॥कलौ युगे कल्मषमानसानामन्यत्र धर्मे खलु
नाधिकारः॥ब्रह्मघ्नो मद्यपः स्वर्णस्तेयी च गुरुतल्पगः॥तत्संसर्गी भ्रूणहा च
मातृहा पितृहा तथा॥विश्वासघाती गरदः कृतघ्नो मित्रघातकः॥महापात
कयुक्तोपि॥अग्निदो गोवधकरो गुरुश्वशुरघातकः॥महापातकयुक्तोपि
संयुक्तोप्युपपातकैः॥मुच्यते श्रद्धया जप्त्वा रामनामसहस्रकं॥स्वकृतश्लो
कं॥मयि प्रसादं कुरु राम नाथ विना प्रसादं न हि जीवितं मे॥दासेष्वतीते
तं भृत्यापरोक्षं न तारतम्यं भवतः कृपालो॥ ॥इति श्री रामनाम समाप्तं
...स्य अत्रि ऋषिः अनुष्टुप् छंदः ... श्री... प्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ...

अनेकब्रह्महत्यानाशकंनामेतिनिरूपणोमहागणपतिसनत्कुमारसंवादेत्र
योविंशतिप्रकरणं॥ सर्वप्रकरणोमहायुक्तोपिसंयुक्तोप्युपपातकैः। मुच्य
तेश्रद्धयाजप्त्वारामनाममहत्स्वकमित्थंकमतोवैष्णवमाहिमा। सर्वकंना
ममाहात्म्यम। इतिपद्मपुराणेकथ्यते तत्रार्जुनोवाच। वैष्णवानांगतं
लक्ष्यंकथयस्वमहाप्रभो॥ तांगतिंश्रोतुमिच्छामियांगतिंयोकिंदुर्ल
भा। कांगतिंवैष्णवायांतिकिंकुर्वंतिसनातन। किंध्यायंतिकिमर्च
तिप्रणमंतिचकिंप्रभो। श्रीभगवानुवाच॥ गच्छंतिवैष्णवायांतिप्रण
मंतिचमांसदा॥ माध्यायंतिसदापार्थमामर्चयंतिपुनः। कुर्वंतिममकर्माणिवंदंति २५७
मद्यशोमलं। ममनामानिमुख्यानिगायंत्येवमुहुर्मुहुः। नसूर्यप्रतिभानसत्रना
ग्नश्चनिशापतिः। गच्छंतिवैष्णवायांतिनयांतितत्रयोगिनः। नवायुर्गमनंतत्रलोकानां

नचचेतसां। गच्छंति

वैष्णवायांतिनतत्रसचराचराः। नयांतिधार्मिकाः सर्वेमत्तुतत्रद्विजोत्तमा। अ
र्जुनउवाच॥ तत्कानांलक्षणंलक्ष्यंकथयस्वपुनःपुनः। नतृप्तिंश्रो
तुमिच्छामितेषांचसुमहत्कृतं॥ श्रीकृष्णोवाच॥ यत्रयत्रचमद्भक्ता
स्तत्रतत्रसुखानिच। गंगादीसर्वतीर्थानिवसंतेतत्रसर्वदा। गायंतिवै
ष्णवाः सर्वेकृष्णेतिनाममंगलं॥ सर्वतोमंगलंतेषांकृतस्तेषाममंग
लं। तस्मात्वैष्णवान्नतुजकोनेयमाभजस्वान्यदैवतं। पुनंत्ववैष्ण
वाः सर्वसर्वदेवाखिलंजगत्। गायंतिवैष्णवाः सर्वेकृष्णेतिनाममं
गलं। त्यक्त्वाचममनामानिनान्यजापंतिवैष्णवाः। मद्भक्तोदुर्लभो
यस्यसएवममदुर्लभः। तत्परोदुर्लभोनास्तिसत्यंसत्यंधनंजयः। येनेच
कस्यनिंदार्थीसंनमेभक्तः सपार्थिवः॥ योमेभक्तस्यमेप्रार्थीसमेरे
भक्तः सपार्थिव। योमेभक्तस्यप्रेमार्थीसततः परमोमम। ममना

नामसदाग्राह्यंमम कर्म प्रियंसदा।तस्मैनकिंप्रदास्यामिनचमुक्तिंकदाच
न॥वैष्णवाल्लभतेनकिंभक्त्यामांलभतेजनः॥तस्माद्वैष्णवो विष्णुः
कलिमध्ये विशेषतः।जगतां गुरवो भक्ता भक्तानां गुरवो वयं॥सर्वत्र
गुरवो भक्ता वयं च गुरवो यथा॥अस्माकं बांधवा भक्ता भक्तानां बां
धवा वयं।अस्माकं गुरवो भक्ता भक्तानां गुरवो वयं।वैष्णवः परमो
धर्मो वैष्णवः परमं तपः।वैष्णवः परमाराध्यो वैष्णवः परमो गुरुः
गायंति वैष्णवाः सर्वे मम नाम युगे युगे।भक्ताः सर्वाणि नामानि
मम नाम परायणाः।मम नाम मम नाम मम नाम्नैव केवलं।गतिस्ते २५८
षां गतिस्तेषां गतिस्तेषां सुनिश्चितं।अद्य प्राहुलया नाम रटंति मम जंतवः।ते
षां न भस्तदा पार्थ वर्त्ते ते हृदये मम।मद्भक्ता यत्र गच्छंति तत्र गच्छामि पार्थि
व।भक्तानामनुगच्छंति मुक्तयः श्रुतिभिः सह।भक्तानंतेन वसेत्र ब्रह्माशि

स्पेवदसाम्यं।नाभौच।

शंकरो देवः पादे गंधर्वकिंनराः॥मानवा ये हरेर्नाम सेवंते नित्यमेव च॥भ
क्त्या सह गमिष्यंति यत्र योगेश्वरो हरिः॥येन भक्त जनाः पार्थ मम भ
क्ताश्च ते जनाः॥भक्तानां च ये भक्ता मम भक्ताश्च ते नराः॥कामादिगुण
संयुक्ता नाममात्रैकबांधवाः॥प्रीतिं कुर्वंति मे पार्थ न ते पि जितषड्गु
णाः॥ये केचित्प्राणिनो भक्ता मदर्थे त्यक्तबांधवाः॥तेषामहं परिक्री
तो नान्यक्रीतो जनार्दनः॥तद्देशं विफलं मन्ये यत्र नास्ति हरेः प्रियः
॥तद्देशं सफलं मन्ये यत्रास्ते भगवत्प्रियः॥न यांति समतां पार्थ मद्भ
क्तानां कदाचन।इंद्रः पतंति भोगांते किमिंद्रत्वं करिष्यसि॥वि
नायकामान्यथा च भक्त्या नजस्व भक्तान्य मुक्तियुगानु॥ममैव बंध

नूपरमार्थयुक्तान्भूत्तदेवविस्त्रोः दिसं निविश्टान्॥ नचभक्तेः समंज्ञानंन
चभक्तेस्समंफलं॥ नचभक्तेः समंडाएपंनचभक्तेसमंव्रतं। नचभक्तेः स
मंध्यानंनचभक्तेः समंक्रतं॥ नचभक्तेः समंस्यागोनचभक्तेः समागमं
तिः॥ अर्जुनउवाच॥ कृष्णस्मरणमात्रेण प्राणान्मुचंतियेनराः॥ फलंते
षांकिमस्माकंवदस्वमधुसूदन॥ ॥श्रीकृष्णोवाच॥ ॥कृष्णकृष्णेति
कृष्णेतिप्रयातिभुवनंनरः॥ तस्यानुगमनंपार्थसत्यंसत्यंकरोम्यहं॥ कृष्ण २५८
स्मरणमात्रेणप्राणान्मुचंतियेनराः॥ फलंतेषांनदास्यामितानन
जाम्यवपार्थिव। कृष्णस्मरणमात्रेणनरोयातिनिरापदं॥ यःस्मरे
त्सदाकृष्णंनजानेतस्यकिंफलं॥ नजेवाप्रणमेत्कृष्णंस्मरेदास्मा

यद्धरिं॥ नपापैर्बध्यतेसोपिसत्यंसत्यंधनंजय॥ ममभक्तजनान्दृष्ट्वाश्रुत्वानिं
दंतियेजनाः॥ तेषांकर्माणिनश्यंतिसत्यंसत्यंधनंजय॥ ममंभक्तंजनानंद॥
अर्जुनोवाच॥ नवोपभुक्तमन्नंयोभुक्तेमधुसूदन॥ तस्यापिकिंफलंनाथव
दस्वममसत्तम॥ कृष्णउवाच॥ अन्नंनिवेदितंविष्णोस्तदन्नंनदयेद्व
हि॥ गतागतंपरित्यज्यसयातिपरमांगतिं॥ मदन्नंनददयेत्कृत्वामकर्मप
व्रतं॥ सस्नेहोभक्तिमाश्रित्यततोयातिपरांगतिं॥ येषांतद्दंसुनिर्णी
तंश्रूयतांनिश्चितंमम॥ उच्छिष्टमवशिष्टंचभक्तानांभोजनंहितं॥ अर्जुन
उवाच॥ ॥किंभाग्यंकिमभाग्यंचप्राणिनांपुरुषोत्तम। तत्सर्वंश्रोतुमि
च्छामिकथयस्वसुनिश्चितं॥ श्रीकृष्णोवाच॥ ॥वैराग्यंपरमंभाग्यंहरे

र्नामभजनंपरं॥ हरेःकर्मपरंज्ञानंनास्तिनामपमतःपरं॥ अर्जुनउ॥ तव
नाम्नःफलंनाथकर्मणश्चजनार्दन॥ कथयत्वांमेजगन्नाथतत्वेनश्रोतु
मुत्सहे॥ श्री कृष्णउवा॥ नकर्मसदृशंज्ञानंनकर्मसदृशंव्रतं॥ नक
र्मसदृशंध्यानंनकर्मसदृशंफलं॥ नकर्मसदृशस्त्यागोनकर्मस
दृशंतपः॥ नकर्मसदृशंपुण्यंनकर्मसदृशागतिः॥ ननामसदृशं
ज्ञानंननामसदृशंव्रतं॥ ननामसदृशंध्यानंननामसदृशंफलं २५०
॥ ननामसदृशस्त्यागोननामसदृशःशमः॥ येप्टएंतिहरेर्नाम
तएवजितषड्गुणाः॥ ननामसदृशंकर्मननामसदृशंतपः॥ नना
मसदृशीमुक्तिर्ननामसदृशाःप्रभुः॥ अर्वन्पूर्वाकारयन्वा

पिममकर्माणियोर्जुन॥ नीचाउसहस्राणिमान्नोत्यवतत्वतः॥ मम
नामानिकर्माणिसमानानिचसर्वदा॥ तस्मान्नामानिकर्माणिक्रियमा
णानिदेहिनां॥ कर्मयुक्ताजनाःपार्थनामयुक्ताश्चवास्मृताः॥ नाम
युक्ताजनाःपार्थकर्मयुक्ताश्चवास्मृताः॥ नामैवपरमामुक्तिर्नामै
वपरमागतिः॥ नामैवपरमाशांतिर्नामैवपरमान्तक्तिर्नामैवपरमाभ
क्तिः॥ नामैवपरमाप्रीतिर्नामैवपरमास्मृतिः॥ नामैवपरमंपुण्यंना
मैवपरमंतपः॥ नामैवपरमोधर्मोनामैवकर्मचाखिलं॥ नामैवका
रणंजंतोर्नामैवप्रभुरेवच॥ नामैवपरमंसाध्यंनामैवपरमोगुरूः
॥ नामैवपरमंज्ञानंनामैवनिखिलंजगत्॥ नामैवजीविनंजंतोर्ना

मेवविश्वलंधनं॥नामैवजगतांसत्यंनामैवजगतांप्रियं॥नामैवज
गदाधारंनामैवजगतांपरं॥नामैवशरणंजंतोर्नामैवजगतां
गुरुः॥नामैवजगतांबीजंनामैवपरमंपदं॥नामैवजगतांबंधु
र्नामैवजगतांपिता॥नामैवजगतांजन्मनामैवसचराचरं॥ना
म्नैवधार्यतेविश्वंम्नाम्नैवलीयतेजगत्॥नाम्नैवलीयतेक
र्मनाम्नैवलीयतेफलं॥नाम्नैवरुज्यतेनामन्नाम्नैवजीयतेम २५१
नः॥नाम्नैवलीयतेनामजगदेतच्चराचरं॥नाम्नैवध्यायतेवि २५९
श्वंनामैवविश्वबोधकं॥नामैवजनयत्वाशुवैराग्यंविषयादि
षु॥हरेर्नामानिकर्माणिप्रशस्तानियुगेयुगे॥नहिनाम

निकर्माणिनभवंतिरंतथा॥शांतोदांतःक्षमाशीलोममनामपराय
णः॥नीचाकुलसमुत्पन्नोमामाप्नोत्येवतत्वतः॥ममनामसदाश्र
हीममनामप्रियःसदा॥सजित्वासकलांल्लोकान्मामाप्नोत्येवतत्वतः
॥येचापिमुक्ताविचरंतिन्नमोसत्कार्यकामानुविषयांश्चभोगान्॥तेषां
हिनक्रिंपरमांस्तुनिष्ठांदास्याभिसत्यंममशोतियुक्तां॥त्यक्त्वाउ
ममनामानिकर्मकुर्वंतिचाखिलं॥तेषांतत्कर्मबंधमयनसुरपाय
कदाचन॥स्मरंतिममनामानियेत्यक्त्वाकर्मचाखिलं॥तेषांक
र्माणिकुर्वंतिलक्षयोभगवत्प्रियः॥ममनामसदाश्रयीयस्तत्का
कर्मचाखिलं॥समुक्तःसर्वपापेभ्योपद्मपत्रजलादिव॥यस्य

वेत्तथिनामानिममकर्माणिपार्थिव॥स्तजिह्वासकजेल्लोकामामा
प्नोत्येवतत्त्वतः॥नामयुक्ताजनाःकेचिज्जात्यंतरसमन्विताः॥कुर्वंतिमे
यथाप्रीतिंनतथावेदपारगाः॥गायंतिममनामानिममकर्माणिचार्जुन
॥नमःस्तेभ्योनमःस्तेभ्योनमःस्तेभ्योऽनःछनः॥तस्मान्नामानिकी
र्तयन्नजस्वच्छमानसः॥नामयुक्तःप्रियोस्माकंकर्मयुक्तोजनोर्जु
न॥निर्दिष्टावेतयोर्नाममगायंतिजंतवः॥तेषांमध्येवरिष्ठास्येस्
त्यमेवंब्रवीमिते॥श्रद्धयाहेलयावापिगायंतिनाममंगलं॥तेषांम २५२
ध्येवरिष्ठास्येकोन्यस्तस्मात्प्रियोर्जुन॥तत्रविस्मयःकार्योभवता
ममनामसु॥इदमत्यमिदंसत्यंसत्यंवंमंत्रमर्हिषि॥इतिविज्ञापि

तःपार्थबुध्यासमवधारय॥सत्यंवदामितेपार्थप्रियायममचात्मने॥ना
मयुक्तःसदापार्थभवत्वंदक्षचेतसः॥एवगाथाविचार्यैतिगीर्वाणेष
भिदंनागमहोतिमंग्रंथं॥नामानिविष्णोर्ममनवनिष्ठाःसर्वेपिदे
वाःनिगदंतिकृष्णाः॥तस्मान्नामजनासक्तस्तन्नामजनप्रिय
॥स्नसक्तःसर्वपापेभ्योवक्राह्याकयमिवार्जुन॥यःस्मरेन्ममना
मानिममकर्माणिचार्जुन॥तमहंघोषयेन्नित्यंत्रातास्त्वासव
र्णवे॥श्रद्धयापरयायुक्तोममनामपरायणः॥त्वयाचिंतांकरो
म्यत्रश्रद्धयापरयायुतः॥अशेषवासनायुक्तःकामक्रोधपराय
णाः॥स्रवंतःसर्व॥पेत्योयस्यनामपरंनपः॥परनिंदासमंस्त्रकं

परद्रव्यदारापरायणः॥सह्यतःसर्वपापेभ्योयस्यनामपरंतपः॥मद्यम
धुसंयुक्तःपरजीवापहारकः॥सह्यतःसर्वपापेभ्योयस्यनामप
रंतपः॥अशेषपातकैर्युक्तःस्वधर्मपरिवर्जितः॥सह्यतःसर्व
पापेभ्योनाममात्रैकबांधवः॥अशेषपातकैर्युक्तःसर्वदोषप
रिप्लुतः॥सह्यतःसर्वपापेभ्योनाममात्रैकजल्पकः॥अशे
षपातकैर्युक्ताःसर्वदोषपरिप्लुताः॥येतेतरंतिपापिष्टाममना
नामप्रसादतः॥तरंत्येवतरंत्येवतरंत्येवसुनिश्चितं॥अशे
षपातकैर्युक्ताममनामप्रसादतः॥द्विषंतिममनामानि
वचस्थानापिवादिनः॥तादृशाःनरकेमूढाःपतितंरदांश २६१

तां॥स्वल्पतश्लोकः॥अबुद्धिबुद्धिसर्वंयत्कलिसंभवजंचयत्॥तत्सर्वं
नाशमाप्नोतिश्रीरामनामकीर्तनात्॥ तिश्रीरामनाममाहा
त्म्यकथनतिस्र....श्लोकः....ध्यायः.... २६
विसृज्यममनामानिकुर्वंतिकर्मचाखिलं॥सयातिपरमंस्थानंविष्णु
नामस्मरणोद्भुतंकर्मणांफलंतेषांनाश्चर्यंधनंजय॥गीत्वा....मम
मनामानिकरोतिकर्मचाखिलं॥सयातिपरमंस्थानंविष्णुनाम
स्मरणोद्भुतं॥शांतोदांतःक्षमाशीलोममनामपरायणः॥तस्य
तद्गुणसंख्यानंनवक्तुंशक्तिमान्नरः॥विसृज्यममनामानि
कुर्वंतिकर्मचाखिलं॥अप्राप्यमत्कृतिःपार्थत्वमेयुःकर्मव
र्त्मसु॥सर्वयोनिषुकौंतेयत्वमतांचनराधमाः॥विसृज्यम

ममनामानिमायामोऽस्तिचेतसः।यदृच्छयाहरेर्नामयेस्मरंत्वि
माशयाः॥तेमुक्ताःसर्वपापेभ्योममनामप्रसादतः॥येनकेन
प्रकारेणनाममात्रेणजल्पकः॥सप्रतःसर्वपापेभ्योममना
मप्रसादतः॥नामयुक्तातजनातदृष्ट्वायेनमस्यंतिमानवाः
तेमुक्ताःसर्वपापेभ्यःकर्मणासहदेहिनः॥गीवाचममना
निविचरेन्ममसंन्निधौ॥इतिब्रवीमितेसत्यंक्रीतोहंतेस्य
चार्जुन॥गीवाचममनामानिरुद्धंतिममसंन्निधौ॥तेषाम २५४
हंपरिक्रीतोनान्यथायःक्रयकर्ताजिकां॥इदंब्रवीमिते
सत्यंक्रीतोहंतस्यचार्जुन॥गीवाचममनामानित्यंतिम

मसंन्निधौ॥इदंब्रवीमितेसत्यंक्रीतोहंतस्यचार्जुन॥गीवाचम
मनामानिरुदंतिममसंन्निधौ॥तेषांमहंपरिक्रीतोनान्यक्रीतो
जनार्दनः॥गीवाचममनामानियेपतंतिनराभुवि॥तेषां
महंपरिक्रीतोनान्यक्रीतोजनार्दनः॥यदृच्छयानगृह्णंति
ममनामानिचार्जुन॥अदृश्यास्तेजनाःपार्थदृष्टमात्रेणव
र्जयेत्॥न्नहृणायेनगृह्णंतिममनामानिचार्जुन॥अदृश्या
स्तेजनाःपार्थदृष्टमात्रेणवर्जयेत्॥स्वप्नेपिममनामानि
येनगृह्णंतिमानवाः॥अदृश्यास्तेजनाःपार्थदृष्टमात्रेण
वर्जयेत्॥येनकेनप्रकारेणममनामोकजल्पकाः॥ते

दृष्टपास्तेजनाः पार्थदृष्टमात्रेणवर्जयेत्॥अर्जुनउवाच॥नवत्स्येव
नवत्स्येवनवत्स्येवमहामते॥सर्वपापपरिक्षया ह्यास्तरंतिनामबां
धवाः॥नमोस्तुनामरूपायनमोनामप्रकाशिने।नमोस्तुनामस
ध्यायनमस्तेनामयोगिने॥नमोनामप्रशस्तायनमोनामप्रे
भाविने॥नमोस्तुनामशुद्धायनमोनामफलायच।नमोस्तु
नामगम्यायनमोनामविशुद्धये।नमोस्तुनामतत्वायनम
स्तेनामवर्द्धिने॥नमोनामप्रियायास्तुनमोनामनयायच॥न २५५
मोस्तुनामगर्भायनमस्तेनामकुंगुह्यये॥नमोस्तुनामत्वंप्रर्थ्य
नमोनामव्रतायच॥नमोस्तुनामयज्ञायनमस्तेनाममंत्रि

णे॥नमोनामधन्यायनमोस्तुनामशांतये॥नमोस्तुनामहेतवे॥नमस्तेना
मभक्तायनमस्तेनामधारिणे॥नमोस्तुनामयोग्यायनामस्तेनामवा
ससे॥नमस्तेनामविद्यायनमस्तेपीतवाससे॥नमोस्तुनामभोग्यायनमो
नमोनामप्रभाविने।नमोस्तुनामसेव्यायनमोनामविभाविने।श्री
विष्णोर्नाममाहात्म्यंयः पठेच्छ्रद्धयान्वितः॥सयातिपरमंस्थानंयत्रतिष्ठ
तिचाच्युतः॥वाराहपुराणे॥इहजन्मकृतंपापमन्यजन्मकृतंयच्च
॥तत्सर्वंनश्यतेशीघ्रंकीर्तनात्केशवस्यच।नमःकृष्णायाच्युतायानंत
तवासुदेवेत्युदीरितं॥येन्नोपून चितं विभ्रनतेयमकिंकरं यथुः॥
गच्छंतोदूरमध्वानंतृष्णयाम्लानचेतसा॥पायेयंपुंडरीकाक्षना

मसंकीर्त्तनामृपिंतं॥ सा तिथिस्तोरात्रं संयोगः स च चंद्रमाः। लग्नं तदेव वि
ख्यातं यत्र संस्मर्यते हरिः। किंच॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चंद्र
बलं तदेव॥ विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेंघ्रियुगं स्मृतिर्यः॥
हरिचरणस्मृतिपरस्य सर्वं सः मुहूर्तोद्यपेक्षा नास्तीत्यर्थः॥ अन्यच्च॥
न हरिचरणस्मरणक्रीडानिर्धूतसकलकलुषाणां॥ काषघ
कानवमीकामघकृत्ताव्यतीपातः इति॥ कृष्ण कृष्ण कृष्णेति रामेति
कीर्त्तयन्हरितत्परः॥ राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः २५६
॥ अन्यच्च॥ रामकृष्णस्य नामानि सदा सर्वत्र कीर्त्तयेत्॥ नाशौ
चं कीर्त्तने तस्य स पवित्रकरो यतः॥ श्रीमहाराज उवाच॥ ॥ मम

नामानि लोकेस्मिन्श्रद्धया यस्तु कीर्त्तयेत्॥ तस्यापराधकोटिस्तु क्षमाम्येव न संशयः॥
न तादृशं महाभाग पापं लोकेषु विश्रुतं॥ यादृशं धरणीनाथ मम नाम्ना न दह्यते॥ ये
कीर्त्तयंति नामानि विस्फोरमितौजसः॥ सर्वधर्मबहिर्भूतास्तेपि यांति परं मम
॥ ब्रह्महा स्वर्णहारी च सुरापानी च योनरः॥ नारायणेति संकीर्त्य मुच्यते नात्र सं न.
शयः॥ अनंतेत्युच्यते नित्यं वा राघवेति च कीर्त्तयेत्॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तो
मुक्तिमाप्नोति दुर्लभां॥ मातृहा पितृहा वापि सुरापो गुरुतल्पगः॥ मुच्यते
नात्र संदेहः कृष्ण कृष्णेति कीर्त्तनात्॥ ब्रह्मांडशतदानस्य यत्फलं समुदा
हृतं॥ तत्फलं लभते राजन्सत्ते गोविंदकीर्त्तने॥ आयासः स्मरणे कोस्य
स्मृतो यच्छति शोभनं॥ पापक्षयश्च भवति स्मरतां मम हर्निशं॥ कलिप्र

त्रै

भावोऽष्टोक्तिःपाखंडानांतथोन्नयः॥नाक्रमेरन्मनस्तस्ययस्यचेतसिके
शवः॥कलिःकृतयुगंतस्यकलिस्तस्यकृतयुगे॥हृदययस्यगोविंदो
यस्यचेतसिनाच्युतः॥गोविंदेतियत्तचित्तंकृतत्कृत्यःसदेवरः॥य
स्याग्रतस्तथापृष्ठेगच्छतस्तिष्ठतोपिवा॥नास्तिविष्णोःपरोध्येयोन
तपोनशनात्परं॥तस्माद्ध्यानमकुंवासुदेवस्यचिंतनं॥विपदोनै
वविपदःसंपदोनैवसंपदः॥विपद्विस्मरणंविष्णोःसंपन्नस्यैव
संस्मृतिः॥सच्छूद्रश्चारयेद्यस्तुजगंन्नाथेतिहेलया॥ब्रह्महत्यादि
पापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः॥श्रीरामेतिवदन्विप्रोयातिब्रह्मसना
तनं॥सर्वाचारविहीनोपितापक्लेशादिसंयुतः॥नकुल्ताणोवि

ष्णोःस्मृतिमेवास्वस्ववेश्मनि॥स्वभोज्यार्पणंदानंपदमिंद्रादिदुर्लभं॥प्राप्नो
तीतिशेषः॥स्वप्नेपिनामस्मृतिरादिपुंसःक्षयंकरोत्यहतपापराशेः॥
प्रत्यक्षतःकिंपुनरत्रपुंसांसंकीर्तितंनामजनार्दनस्य॥तस्मात्॥दे
वाधिपोवाभुजगाधिपोवानराधिपोवायदिहैहयःस्यां॥संदर्शनंतेगु
णकीर्तनंतेसेवांजलिंतेतदहंविदध्यामिति॥हनुमन्नाटकरामायण
चोक्तं॥आसीनोवाशयानोवातिष्ठन्वायत्रकुत्रवा॥नमोनारायणा
येतिमंत्रैकशरणोभवेत्॥विज्ञानतोऽज्ञानतसहस्रसमावृतोपिश्रेयः
परंउपरिशुद्धमभीप्समानः॥स्वप्नांतरेपिसहियोनिरत्ययंतपश्येन्ना
रायणाभ्युतिकथापरमोमनुष्यः॥चतुर्भुजस्रवोयुयदिकोडिवत्रं

भवेन्नरः॥ क्कोपि विशुद्धचेताः सर्वैर्गुणानामयुतैकदेशं वदेन्न वाद
ववरस्य विष्णोः॥ तथा च श्रुतिः॥ विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पा
र्थिवानि विममे रजांसीति॥ तस्मात्॥ व्यासाद्याः मुनयः सर्वे स्तुवंतो म
धुसूदनं॥ मतिक्षयान्निवृत्तास्तेन गोविंदगुणक्षयात्॥ श्रीभागव
ते॥ नांतं विदाम्यहममी मुनयोऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽप
रे ये॥ गायन्गुणान्दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समव
स्यति नास्य पारं॥ एवं सति॥ नूनं तत्कंठशालूकमथवा प्रतिजि २५
ह्विका रोगो वान्यो न सा जिह्वा या न वक्ति हरेर्गुणान्॥ इति वाराह
पुराणवचनेभ्यः॥ भागवते॥ गां दुग्धदोहामसतीं च भार्यां देहं

पराधीनमसत्प्रजां च॥ बिभ्रंत्व तीर्थीकृतमंगवाचं हीनां मया हति
दुःखी॥ यस्याखिलामीवहभिः सुमंगलैर्वाचो विमिश्रा गुणकर्मज
न्मभिः॥ प्राणंति शुंभंति पुनंति वै जगद्यास्तद्विरक्ताः शवशोभना
मताः॥ यस्मिन्जनः प्राणवियोगकाले सकृत्तमावेश्य मनो वि
शुद्धं॥ निर्हृत्य कर्माशयमाशु यांति परां गतिं॥ ब्रह्ममये कव
र्णः॥ द्वंद्वक्रियोगेष्वथ योगनैपुणापहरणपगर्ते भगवान्जगाद
ब यत्॥ यद्यंतकालेऽपि निर्गुणे मनो भक्त्या दधीतात सितत्कलेवर
स्थितिः॥ कृतिः सेवा गतिर्यात्रा स्मृतिश्चिंता स्तुतिर्वचः॥ भ
या सर्वात्मके रामे मदीयं देवतार्चनं॥ स्वच्छतस्तोक॥ ॥

नंदनंदन धर्मपाल सेतुबंधन राघव ॥ पापनाशन मत्कारणाद्देव मो
चनपाहि मां ॥ इति श्रीरामनाममाहात्म्ये कृतिस्मृतिपुराणोक्तिरूपस्तोत्रे
अन्यकर्ताश्रमविरचिते पंचविंशतिप्रकरणं ॥ एकविंशे प्रक
रणे नरके ये निमग्नास्ते सर्व जायेत तत्क्षये । तदेव यांति ते स्वर्गं यं
दर्चति श्रुतो हरिम् इति ॥ नाममाहात्म्यप्रसंगेनोक्तं तमेवार्चन
प्रकारं पातालखंडे वैशाखमाहात्म्ये अमरिषं प्रति ॥ श्रीनारद उवा
च ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि समासान्माधवार्चनं ॥ वैदिकं तांत्रि २५९
कं वापि मिश्रकं पापनाशनं ॥ अनंतानंतपारस्य पूजाकांडस्य
नाहरः ॥ संक्षिप्तं वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ वैदिकं तां

वा

त्रिकं मिश्रं श्रीविष्णोः पूजनं त्रिधा ॥ त्रयाणामीप्सितं चैव विधिना हरि
पूजनं ॥ वैदिको मिश्रको वापि विप्रादीनां विधीयते ॥ तांत्रिको वि
ष्णुभक्तस्य शूद्रस्यापि विधीयते ॥ यथा स्वनिगमे प्रोक्तं द्विजवंश
प्रसूरुषः ॥ यथा पूजेत मां भक्त्या श्रद्धया तं निबोध मे ॥ अर्चायां
स्थंडिले अग्नौ वा सूर्ये स्वप्सु हृदि वा द्विजौ ॥ द्रव्येण भक्तियुक्तो स्वगुरुं
वाप्यमायया ॥ पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदंतोंगशुद्धये ॥ उभयैर
पि च स्नानं मंत्रैः मृद्ग्रहणादिना ॥ संध्योपास्यादिकर्माणि
वेदतंत्रोदितानि वै । पूजां तैः कल्पयेत्सम्यक् संकल्पः कर्मपा
वनी ॥ शैलीधातुमयी दारवी चांना लेख्या च सैकता ॥ मनोमय

मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ मूर्त्तिप्रमाणमाह ॥ अर्ककोणु
लाद्विंबात् यावद्देकादशांगुलात् ॥ गृहे संपूजयेद्बिंबं नर्द्ध्वं प्र
सादपूजयेत् ॥ हीनांगाः क्रूररूपाश्च रुद्राः कर्कशिताः स्मृताः ॥
भयंकराश्च या मूर्त्तिर्न पूजयेत्तु वै सदा बुधैः ॥ आगस्तिसंहि
तायां ॥ चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमंदिरं ॥ उद्वासा
वाहने न स्तः स्थिरायां माधवार्चने ॥ पुराणांतरे च ॥ शालग्रा
मस्थावरं वा वाहनं न विसर्जनं ॥ शालग्रामशिलादौ यन्नित्य २९०
सन्निहितो हरिः ॥ अस्थिरायां विकल्पः स्यात् स्थंडिले तु भवे
द्वयं ॥ स्नपनं त्वविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनं ॥ द्रव्यैः प्रसि

द्धैर्द्यजः प्रतिमादिष्वमायिन ॥ भक्तस्य च यथालब्धैर्हृदि भावेन
चैव हि ॥ स्नानालंकरणं श्रेष्ठमर्चायामपि लयते ॥ स्थंडिले
तत्वविन्यासो वह्नावाज्यप्लुतं हविः ॥ सूर्ये च प्रार्थनं श्रेष्ठं स
लिले सलिलादिभिः ॥ श्रद्धयोपहृतं श्रेष्ठं हरौ भक्तेन वार्यपि
गंधो धूपः सुमनसो दीपोन्नाद्यं च किं पुनः ॥ शुचिः संभृत
संभारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ॥ आसीनः प्रागुदग्वार्चेदर्चा
यां त्वथ संमुखः ॥ कृतन्यासः कृतन्यासां मदर्चां पाणि २९१
नामृजेत् ॥ कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसादयेत् ॥ तद
द्भिर्देवयजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च ॥ प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भि

न्तो स्त्वेर्द्रमैश्वसाधयेत्॥ पाद्याद्यर्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि
पामकः॥ कूर्चाग्रशिखयाग्निर्वै गायत्र्या चाभिमंत्रयेत्॥ पिंडे
वाय्वग्निसंशुद्धे हृत्पद्मस्थां परां मम॥ आदौ जीवकलां ध्याय
न्नादांते सिद्धभाविंतां तयात्मभूतया पीठव्यासं संपूज्य तन्मयः
॥ आवाह्याचार्य दिक्षुख्याप्यन्यस्तांगं तं प्रपूजयेत्॥ पाद्यस्नाना
मनादीस्तानुपचारान्प्रकल्पयेत्॥ धर्मादिभिश्च नवभिः प
म ल्पयित्वासनं हरेः॥ पद्मं मष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्वलं २७१
ह्यात्मावेदतत्रात्मपां हरेरूजय सिद्धये॥ सुदर्शनं पांचज
न्यं गदाशार्ङ्गेषुधनुर्हलं॥ मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्स

चानुप्रजयेत्॥ नंदं सुनंदं गरुडं प्रचंडं चंडमेव च॥ महाकालं
बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणं॥ दुर्गां विनायकं चैव विश्वक्से
नो गुरुं सुरान्॥ स्वे स्वे स्थाने प्रतिमुखान्प्रपूजयेत् प्रोक्षणा
दिभिः॥ चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागुरुवासितैः॥ सलि
लैः स्नापयेन्मंत्री नित्यदाविभवे सति॥ स्वर्णधर्मानुवाकेन म
हापुरुषविद्यया॥ पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादि
वस्त्रो भिः॥ पूर्वतो भरणं पत्रस्य गंध लेपनैः॥ अलंकुर्वीत
सप्रेम विष्णुभक्तो यथोचितं॥ पाद्यमाचमनीयं च गंधं
सुमनसो हुतान्॥ धूपदीपोपहारांश्च दद्याद्देवस्य यान्

कः॥ गुडपायससर्पींषि शष्कुल्यापूपमोदकान्॥ पायसं
दधिसंयावान्नं नैवेद्यं परिकल्पयेत्॥ अभ्यंगोन्मर्दनादर्श
दंतधावाभिषेचनं॥ अन्नाद्यगीतनृत्यादी पर्वणीषु स्तथा
न्वहं॥ विधिना विहिते कुंडे मेखलागर्तवेदिभिः॥ अग्निमा
धाय परितः समूह्य पाणिनोदकैः॥ परिस्तीर्याथ पर्युक्ष
दन्वाधाय यथाविधि॥ प्रोक्षण्यासाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्नौ
भावयेत ततः॥ तप्तजांबूनदप्रख्यं शंखचक्रगदांबुजैः २९२
लसच्चतुर्भुजं शांतं पद्मकिंजल्कवाससं॥ रत्नकिरीटकट
ककटिसूत्रवरांगदं॥ श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वन

मालिनं॥ ध्यायन्नभ्यर्च्य दारूणि हविषा सघृतानि च॥ प्रास्याज्य
भागावाघारौ दत्त्वा चाज्यप्लुतं हविः॥ जुहुयान्मूलमंत्रेण
षोडशर्चावदानतः॥ धर्मादिभ्यो यथान्यायं मंत्रैः स्विष्ट
कृतं बुधैः॥ अभ्यर्च्याथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत्॥
मूलमंत्रं जपेद्ब्रह्म स्मरन्नारायणात्मकं॥ दत्त्वाचमन
मुच्छेषं विष्वक्सेनाय कल्पयेत्॥ मुखवासं सुरभिमत्तांबू
लाद्यं च कल्पयेत्॥ उपगायन्गृणन्नित्यं कर्माण्यस्य निरय
नूपतेः॥ स कथाः श्रावयेच्छृण्वन्मुहूर्तं दक्षिणो भवेत्॥
स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतैरपि॥ स्तुत्वा प्र

सीद्भगवान्नित्तिवंदते दंडवत् ॥ शिरस्तत्पादयोः कृत्वा बाहु
भ्यां च स्नुवं स्पृशन् । प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्युग्रहार्णवा
त् ॥ इति श्लोकं हरेर्द्दिष्टं पठन्तं शिरसादाय सादरं ॥ उद्वासये
द्यउद्वास्यं ज्योतिर्ज्योतिषि तत्पुनः ॥ अर्चादिषु यदा यत्र
श्रद्धावांस्तत्र चार्चयेत् ॥ सर्वभूतेष्वात्मनि च सर्वात्मानमव
स्थितं ॥ एवं क्रियायोगपथैः पुमान् वैदिकतांत्रिकैः । अर्च श्री
न्नुभयतः ॥ सिद्धिं हरेर्विंदत्यभीप्सितां ॥ अर्चायास्थापणा ३७२
र्थं च मंदिरं कारयेद्दृढं ॥ पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजा यात्रो
त्सवादिकं ॥ पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्वथान्वहं ॥ दे

त्रार्पणां मुमारेश्वन्नवा सायुज्यमाप्नुयात् ॥ प्रतिष्ठया सार्वभौमं स
द्मना भुवनत्रयं ॥ पूजया ब्रह्मलोकं च त्रिभिस्तत्समतामिया
त् ॥ तृतीयानेरपेक्ष्येण न क्रियोगेन विंदति ॥ भक्तियोगं स
लभते एवं यः पूजयेद्धरिं ॥ यत्कृत्स्नप्राणिपात्तद्भूजिधव
लं तद्धर्मतद्धैश्रुतं ॥ तेनेत्रेतपस्तार्जितेन सुचिरं याम्यपाद्धरिर्दी
श्यते ॥ स्ताबुद्धिर्विमलेंदुशंखधवला या माधवव्यापि
नी ॥ स्ता जिह्वा मृदुभाषिणी प्रतिदिनं या स्तौति नारायणं
॥ मृत्लमंत्तोएककर्तव्यौ स्तौ श्रोतेरपिप्लजनं ॥ श्रद्धयास्त गुरू
न्विष्टमार्गेणान्येश्च वेदश्च वैः ॥ इतितेसर्वमाख्यातं पाव

नंमाधवार्चनं॥सर्वपापक्षयकरंकिमन्यत्श्रोतुमिच्छति॥अंब
रीषउवाच॥॥द्वात्रिंशदपराधाश्चयेवाराहेविष्णुनोदिताः॥ता
न्सर्वान्श्रोतुमिच्छामिकृपयावदमेमुने॥एवमंबरीषेणोक्त
श्रीनारदस्तंप्रतिश्रीवाराहोक्तिमाह॥श्रीमद्वाराहोवाच॥ति
र्यक्पुंड्रधरोभूत्वायःकरोतिममार्चनं॥याचितैःपत्रपु
ष्पाद्यैर्यःकरोतिममार्चनं॥अप्रक्षालितपादोयःप्रविशे
न्ममंदिरं॥ममदृष्टेरभिमुखंतांबूलंचर्वयेत्तुयः॥कौ
सुंभशाकंमत्स्यौयोनैवेद्येन्ममसेवकः॥कदंबकपलाश
कैःपुष्पैःकुर्याद्योममार्चनं॥ममार्चामासुरेकालेयःक २७४

रोतिविमूढधीः॥अवैष्णवस्यपक्वान्नंयोमह्यंविनिवेदयेत्॥अवैष्णव
दृष्टपक्वंतुमत्पूजांविदधातियः॥दिनांतरितपक्वान्नंयोमह्यं
विनिवेदयेत्॥॥नीलीरंजितवस्त्रंयन्मह्यंमित्थंनिवेदयेत्
नवमप्रक्षालितंविस्रंस्नाजीर्णंयन्मेनिवेदयेत्॥अमोनीधर्म
लिप्तांगोमत्पूजांविदधातियः॥वाममार्गनिरोधेनमत्पूजां
कुरुतेनरः॥नखोदकेनस्नपनंकुरुतेमममानवः॥ब्र
वात्तमनाचम्यतथाप्राक्षालतकंबहिःपीठासनोपविष्टस्तुप्र
जयद्यानिरासनः॥मृन्मयेधूपदहनंदीपंचकुरुतेर्चने॥मत्पू
जकोनकुरुतेतंत्रपूजांकदामनोमत्पूजकःशिवंद्वेष्टि

वोमांद्विषतेनरः॥ भूत्वा छम्पोनङ्कस्तेननक्रंहरिवासरं॥ तथै
कंपस्तपुराणे माघमाहात्म्ये॥ वैष्णवः पुरुषो वैश्यस्तेव
भिदांकरोति यः॥ विनिंदेद्वैष्णवं लोकं सयाति नरकं ध्रुवं॥
परस्पराविधानं यत्परिध्वसयाचर्चयेत्तु मां॥ अपूजयित्वा वि
घ्नेशमर्च्यन्ता मकपालिनं॥ लेखो यः कर्म कुरुते त्रिकाल
चूनाविध्नलज्जः॥ अंधकारे स्पृशेन्मयः संभाष्य चरजस्व २९५
लां॥ वामहस्तेवमांधृत्वा स्नापयेद्यश्च मूढधीः॥ गुरूणां
सन्निधौ मत्यों मत्पूजां विदधाति यः॥ अघृतं गुग्गुलं म
त्यो भक्त्या पुरो विदधीत धूपकः॥ केवलेन घृतेनैव धूपयेन्मां

विमूढधीः॥ वस्त्रेण पत्रवाते नवधूपं महं निवेदयेत्॥ मत्तापस
धनजाती हिज्ञान्निंशान्ता त्रिंशान्तरमाभिनाम्॥ सोपरा
धः पूजयेद्यो निरयं याति संशयं॥ इति वाराहपुराणोक्ता
अपराधाः पूजाप्रयुक्ताः॥ श्रीनारद उवाच॥॥ अन्येपाग
तिनाप्रोक्ताघपराधास्तथा शृणु॥ यानैर्वापि गमनं भग
वद्गृहे देवोत्सवाद्यसेवा च अप्रणामस्तदग्रतः॥ उच्छि
ष्टे सति चाशौचे भगवद्वंदनादिकं॥ एकहस्तप्रणामश्चयः
पुरस्तात्प्रदक्षिणं पादप्रसारणं चाग्रे तथा पर्यंकबंधनं शय

रायनंमद्दत्तांबेवमिथ्याभाषाणामेवच ।७ ॥ चूर्नाषित
जल्पोवानोदना निग्रहाग्रहौ ॥ निग्रहानुग्रहौचैवस्वीपु
वक्रूरभाषणं ॥ कंबलावरणंचैवपरनिंदापरस्तुतिः ॥ अस
स्कृत्स्त्रीशाभाषणंचैवअधोवायुमोक्षणं ॥ शक्तौ
गौणोपचारश्चात्रनिवेदितभक्षणं ॥ तत्कालोद्भवानां
चफलादीनामनर्पणं ॥ विनियुक्तावशिष्टस्यप्रदानं ३५६
व्यंजनादिकं ॥ पृष्टीकृत्वासनंचैवपरेषामभिवाद
नं ॥ गुरौमौनंनिजस्तोत्रंदेवतानिंदनंतथा ॥ घृत

पराधा द्वात्रिंशत्श्रीविष्णोःपरिकीर्तिताः ॥ विष्णुपूजाप्र
संगेनकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ स्वकृतश्लोकः ॥ श्रोतं । तां
त्रिकमेवमिश्रकर्मसोभक्तोहरेःभजनं ॥ कार्यमाधवश्च
यप्रतिदिनंसंसारविध्वंसकं ॥ तस्मात्तेहरिसेवकैःसहकथा
॰॰नामसंकीर्त्तनं ॥ वाद्यंनर्तनमच्युतप्रियतमास्तेनैवसं
वैनवेत ॥ इति श्री नामभाहात्म्येकृतिस्मृतिपुराणेनिरूपणोनाम
अकृताश्रमविं॰ष्ट विंशप्रकरणं अंबरीषप्र० ॥ कथमेतद्विमु
चामःस्वल्पायेनयन्मुनौ दुःपापसमाचारोलजनेत्रा
नएपसुन्नमं ॥ श्री नारद उवाच ॥ सत्यमुक्तंत्वयाराज

न ब्राह्मणामतिदुर्लभं ॥ तथापि गतपःसूक्ष्माद्दुर्ज्ञेयो धर्म
तत्वतः ॥ विचित्राणि च कर्माणि विचित्राः कर्मत्वक्षयः ॥
विचीत्राणि भूतानि विचित्रा भूतभावनः । कदाचित्सुकृतं
कर्म कूटस्थं यत्र तिष्ठति केनचित्कर्मणा भूयः श्रुतेन परि
वर्धते ॥ फलं ददाति सुमहत्कस्मिन्नपि च जन्मनि ॥ ध
र्मागहन सूक्ष्मो यन्नायते च यथा तथा ॥ न तस्य फलदा
नस्य श्रूयते कालनिश्चयः । यत्किंचित्सुकृतं कर्म छिन्ने
पापं तरेरपि तु तगत्पकृतः क्वापि स्वफलं प्रयच्छति ॥ कृ ३७
तस्य नेहनाशोस्ति दुरणपदुरितस्य च ॥ तथापि बकु

निःपुणेर्दुरितं यांति संक्षयं । यदुक्तं भवता राजन्नायास
धिकृतो भवेत् ॥ तत्फलं नव्र तत्रापि शृणु सत्संमयोदि
तं ॥ अनायासमहायासौ यद्यल्पत्वमहत्वयोः । महाव्रता
स्ततस्तस्फः सत्तं कर्षकादयः । सिंहव्याघ्रादि भूत्रो
प्रयास बहुलव्रतः ॥ पंचगव्याश्रसास्तत्वं व्रतां गवेतता
भवेत् ॥ जलाग्न्यादिप्रवेशाश्च प्रसज्यंते व्रतांतरात् ॥ इय
महत्य महत्वेन दितिनैव नियामकं ॥ फलं यस्योदितं श
स्त्र तदेवस्यान्महादयं ॥ यथाल्पनाशो महता महन्नाश
स्तथाल्पतः । किंतु न विस्फुलिंगेन तृणराशिन दह्यते

अज्ञामिलोपि नृपाल दासीपतिरितिस्मृतः॥ धर्मपत्नीपरि
त्यागी नित्यं पापपथि स्थितः॥ म्रियमाणः सुताह्वाने
चक्रे नारायणेति च॥ तथाप्य च नाम ग्रहणात्तु॥ पदं ले
भे सुदुर्लभं॥ अनिच्छयापि दहति स्पृष्टो हुतवहो यथा
॥ तथा दहति गोविंद नाम व्याजादपि स्मृतं॥ हत्याशुतं
पापं नसहस्रमुग्रं गुर्वंगनाकोटि निषेवणं च॥ स्तेया
न्यशेषाणि हरिप्रियेण गोविंदनाम्नानि निकृत्तानि सद्य २५८
घ॥ विष्णुभक्तिमतावीर यत्किंचित्क्रियते तत्कृतं स्पकं
॥ सुकृतं साधु विडुपातदक्षयफलं भवेत्॥ संद

लेत्र न कर्त्तव्यो माधवे मासि माधवं॥ समाराध्य जनो नित्यमात
त्तद्वांछितमाप्नुयात्॥ अपत्यं द्रविणं दारा हारा धर्म्मं हयाग
जाः॥ सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिभक्तितः॥ एवं शास्त्रो
क्त विधिना स्वल्पेनापि न संशयः॥ पापस्य महतोपि स्या
त्क्षयः सम्यक्कृतेन च॥ फलाधिकं भवेद्धिमन्नाधिक्य
त्योपकर्मणः॥ सूक्ष्माधर्मस्यगतयो ज्ञेया विविधैरपि
ष्ठं एपनमोगेन तुलेन कालेदेशे नरः स्नानपरः कथंचित्
आजन्मतो भावकृतोपि दाता मच्युतीत्येवमतं ममैतत्
प्रज्ञाल्पवल्कि हुतं तैलमिश्रं प्रदद्दिणा वर्त्तशिखं स्वक

लो॥ अविश्यदग्धः किंजनावकृष्टो न स्वर्गमाप्नोति फलं न चा
न्यत्॥ गंगादितीर्थेभ्य वसंतिये वा देवालये पद्मिगणाय
श्च नित्यं॥ विना शमायां तिकृतोपवासा नावोज्झिता स्तेन फ
लंत्तते॥ श्रूणु सन्महापातकसंघः प्रत्ययकारकं॥ अप्रका
श्यमतिप्रायः प्रवक्ष्यामितवाश्रुतः॥ स्वल्पमप्यकृतं कम
शतजन्माद्यनाशनं॥ यथारुर्ध्यानबलेन पापं विना
शमायांतिभुरुक्ष मग्रं॥ प्रातस्तथा माधवमासि दान २९८
स्नानेन पापं विलयं प्रयाति॥ यथाहरेर्नामवरस्मना
दान्नश्यंति सर्वाघचयास्तथैवानू [illegible] षोमेषग ते

५९

विमाती स्नानेनस्तीर्थेन हरिस्तवेन॥ तेजः प्रभावेन तयस्य पन्नगा
कुव पातकाश्च॥ विश्वंतिरुगो विंदनामसंकीर्तनादिहू॥
विचित्रमत्रमधुसूदनदेवतस्य मासस्य पुण्यप्रभवैर्नरि
माधवस्य॥ दानैर्व्रतैः पवित्रिहितैरघराशिनाशः स्यादृ
स्यनाम पठनादपि तस्य लोकः॥ तद्देवदुर्लभ परमं पवि
त्रं सर्वत्र लोके सुकृतैकसाध्यं॥ यदुच्यते केशवनाम
लोके माघे मुने माधवदेवभक्त्या॥ अंबरीष उवाच॥
धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि कृतकृत्योस्मि या विनो॥ विकर्म
त्पतितं यस्य वचनादेव हीयते। संतः प्रतिष्ठादीनानं

दैवाद्भुतपापिनां॥आर्त्तानामार्त्तिनाम॥तिर्द्दिनारोदनादे
वस्ताधवः॥वद्दंतिदुरितंश्रांतंसाधूनांपुण्यदर्शनात्॥
श्री आर्त्तानांमार्गमाणानांपुंसांपापमुपेयुषां॥मोह
दवाप्तपापानांतत्त्वोद्धर्त्ताहरिप्रियः॥सतांसंभाषणाद्दे
वपुण्यतीर्थनिषेवणात्॥नारायणेतिपठनात्तन्नाम
श्रवणादपि॥मुच्यतेपातकैःसर्वैर्जनोभक्तिपराय
णः॥पापप्रनाशनंस्तोत्रंश्रोतुमिच्छामितद्द्विज॥नि २८०
षिद्धपातकंयस्यश्रवणाद्वनश्यति॥श्रीनारदउवा
च॥॥॥वमाकर्णयिन्नृपालस्तवंदुरितनाशनं॥यद

कर्ण्यनरोभक्त्यामुच्यतेपापराशिभिः॥यस्यस्मरणमात्रे
णदिव्यादेवात्तिसाबवै॥अन्येपिबहवोमुक्ताःपापाद्
नरंकनावान्॥परदारपरद्रव्यजीवहिंसादिकेयदा॥प्रवर्त
तेनृणांचित्तंप्रायश्चित्तिरियंस्तुतिः॥विष्णवेविष्णवेनित्यं
विष्णवेविष्णवेनमः॥नमामिविष्णुंचित्तस्थमहंकारागति
हरिं॥चित्तस्थमीशमव्यक्तमनंतमपराजितं॥विष्णुम
प्रमशेषाणामनादिनिधनंविष्णुं॥विष्णुश्चित्तगतोय
न्मेविष्णुर्बुद्धिगतःस्वयं॥यच्चाहंकारगोविष्णुर्योवि

ष्ठुमर्थिसंस्थितः॥करोतिकर्तृभूतोसौस्थावरस्यचरस्यच
॥तत्पापंनाशमायातितस्मिन्नेवहिकीर्त्तिते॥ध्यातोहर
तियत्पापंस्वप्नेदृष्टस्तुभावनात्॥तन्नमामिमहाविष्णु
प्रणतार्त्तिहरंहरिं॥जगत्यस्मिन्निरालंबेमज्जमानस्य
च॥हस्तावलंबिनंविष्णुंकीर्त्तयामिपरात्परं॥सर्वे
श्वरेश्वरविभोपरमात्मन्नधोक्षज॥हृषीकेशहृषीके २८२
शहृषीकेशनमोस्तुते॥नृसिंहानंतगोविंदभूतभाव
नकेशव॥दुरुक्तंदुष्कृतंध्यातंशमपापंनमोस्तुते॥

यन्मयाचिंतितंदुष्टंस्वचित्तवशवर्त्तिना॥अकार्यमहदत्य
न्तंतच्छमंनयकेशव॥ब्रह्मण्यदेवगोविंदपरमार्थपरायण
जगन्नाथजगद्धातःपापंनाशयमेच्युत॥यथापराह्णेसा
याह्नेमध्याह्नेचतथानिशि॥कायेनमनसावाचाकृतं
पापमजानता॥हृषीकेशहृषीकेशपुंडरीकाक्षमाधव॥
पापंप्रशमयांतस्तुवाक्कृतंममामाधव॥यद्भुंजन्यत्
स्तिष्ठन्स्वपन्गच्छन्यदैस्तथा॥अकार्षंपापमर्थार्थंकाये
नमनसागिरा॥यत्स्वल्पमपियत्स्थूलंकुयोनिनरकावहं॥
तत्पापंप्रशमंसर्ववासुदेवेतिकीर्त्तनात्॥परंब्रह्म

परंधाममपवित्रंपरमंचयत्॥इतिसंकीर्तितेविष्णोर्यत्पापंत
त्प्रणश्यति॥यत्प्राप्यननिवर्त्तंतेगंधस्पर्शादिवर्जितं॥
सूरयस्तत्पदंविष्णोस्तत्सर्वंरामयंत्वयं॥पापप्रणाशनंस्तो
त्रंयःपठेच्छृणुयान्नरः॥शारीरैर्मानसैर्वाग्जैःकृतैःपा ग
पैःप्रमुच्यते॥तस्मात्पापेकृतेजाप्यंस्तोत्रंसर्वाघनाश
नं॥प्रायश्चित्तमघौघानांस्तोत्रंव्रतकृतंवरं॥प्रायश्चि
त्तैस्तोत्रजपैर्नतैर्नश्यतिपातकं॥ततःकार्याणिसंसिध्य
तानिवैतनुविमुक्तये॥पूर्वजन्मार्जितंपापमैहिकंचनरेश्वर॥
स्तवस्यश्रवणादस्यसद्यएवविलीयते॥पापद्रुमकुठारे

यंपापेंधनदवानलः॥पापराशितमस्तोमभानुरेषस्तवोनृप॥म
याप्रकाशितस्तुभ्यंसर्वलोकानुकंपया॥स्तवायंयेमया
प्रोक्तोरहस्यंपितृणामदरात्॥इतिहासमिमंपुण्यंयःशृणो
तिनरोधिया॥तस्यापिपुण्यमाहात्म्यंवक्तुंनालंस्वयंह
रिः॥इतिवैशाखमाहात्म्येनामप्रशंसा॥स्वल्पतलोके
॥अल्पेननाम्नाकथमस्यपापक्षयोभवेद्बत्रनसंशयोवै
॥ह्रणादिराविंदकृतेल्पवर्क्षिस्तथामहत्यापदहंचनाम॥
इतिश्रीरामनाममाहात्म्यश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तौसप्तविंशः॥

इत्थानां वर्णाश्रमोक्तंकर्मविष्णवेदेवार्पणबुध्यास्तं स एव मो
क्षहेतुर्भक्तियोगो नान्य इत्याह।। श्रीमद्भागवते।। वर्णाश्रम
वतां धर्म एष आचारलक्षण।। स एव मद्भक्तियुतो निश्रेयस
करः परः।। इति भगवद्वचनात्।। इंद्रियसाफल्यं भक्तस्याह शि
रस्तु तस्यान्यपि लिंगमानमेत्तद्देवयत्पश्यति तद्धि चक्षुः।।
अंगानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजंति नित्यं
३ तस्य लिंगमाह।।।। तदुक्तं।। विष्णोस्तु द्विविधं रूपं चलं २८२
चाचलमेव च।। चलं संन्यासिनां रूपं अचलं प्रतिमादिकं
मिति वचनात्।। यद्वा स्थूलसूक्ष्मरूपंतत्रमेव न देवाशि

रस्ते देवचक्षुः यद्विष्णुरूपं पश्यति।। तान्येवांगानि यानि तच्च
रणोदकस्पर्शकानीत्यर्थः।। तदुक्तं।। तज्जन्म तानि कर्माणि त
दायुस्तन्मनो वचः।। नृणां येन हि विश्वात्मा सेव्यते हरिरीश्व
रः।। वासुदेवये न भजंति ते त्याज्यास्त्यां। इति भागवते यमदूतं
न प्रत्याह।। शृणुध्वं मद्भृत्या दूता हितं वदाम्यनुत्तमं।। ध
र्मविन्नियता भक्ता त्याज्यास्तेष्वधमांतिकं।। धर्मानीत्ये यो वि
प ष्णुभक्तिनिरताः भक्ताः कृतज्ञा एकादशीव्रतपरा विजितें
द्रियाश्च नारायणा कृतरूरशरणं न वाति शं तावदेतिसत
तं तरस्मात्प्रजद्धं। नारायणा कृतजनान्न हरेश्च विष्णु

पद्मेशपदपंकजनिताः श्रीवत्सांकरेति॥ नित्यंवदंत्यखिललोकहि
ताः प्रशांताः दूराद्भटास्त्यजततान्श्वममैव विद्धि दूताः॥ नाराय
णार्पितमनसान्हरिभक्तियुक्तान्स्वाचारमार्गनिरतान्गु
रुसेवकांश्च॥ सत्पात्रदाननिरतान्करुणामयांश्च दूरेत्य
जध्वमनिशं हरिनामसक्तान्॥ पाखंडसंगरहितान्द्विजभक्ति
युक्तान्सत्संगलोलुपतरान्कहरिकथामृतसेवकैश्च नारा
यणस्मृतिपरायणमानसैश्च विप्रेंद्रपादजसेवनसप्र
हृष्टास्तान्पापिनोपि च नराः सततं त्यजध्वं॥ शंखचक्रां २८४
कितान्मर्त्यान्नरांभक्तैरेकजन्यकान्॥ वर्णानिवर्णितं

यांश्चैवसंत्यजध्वंदूतानोभटाः॥ तथास्कंदपुराणे॥ विष्णुधर्मो
त्तरेयमगीतायांयमदूतसंवादे॥ यमउवाच॥ त्वंत्यग
च्छ लोकोविष्णुवान्(?)सपरित्यज॥ अवैष्णवान्सदा
प्राणानीयवंप्रयत्नतः॥ दूतउवाच॥ अवैष्णवानां
किंरूपंवैष्णवानांचकिंभवेत्॥ तद्रूपंश्रोतुमिच्छामि
तन्मेब्रूहिस्फुनिश्चितं॥ वैवस्वतउवाच॥ पतिव्रतादे
यस्यसत्यवाङ्मतत्परः॥ अतिथींपूजयेद्यस्तंदृष्ट्वा
चदूतनमीजय॥ कश्चित्तांपापकेपयेद्धेनुगोमयेदूरम
ज्ञेन॥ लिखिवावाविष्णुरूपंतंदृष्ट्वाचक्षुनिर्मीलय॥

द्वारावतीगंडकीचैव शिले धृते वर्धयेत्तु यः विष्णुमंत्रं जपद्यस्तं
दृष्ट्वा चक्षुर्निमीलय ॥ गोपीचंदनलिप्तांगं छिन्नांगं हरिवं
दनैः ॥ चरणोदकनिर्माल्यगं दृष्ट्वा० ॥ गीतावाद्यं चनृत्यं
येनु तुलसीकाष्ठभूषणं ॥ शंखचक्रांकितं देहं दृष्ट्वा०
आवसथ्यं चाग्निहोत्रं कृतवेदपारायणं ॥ सकला
वेदितासंध्या दृष्ट्वा० । तुलसी मस्तके दृष्ट्वा० द्वादशी
व्रत निष्ठातत्परः ॥ गोविंदं मनसा ध्यायन् दृष्ट्वा० ॥ वि २८५
ष्णुस्मृतिं स्तवराजं गीतां गजेन्द्रमोक्षणं ॥ पठन्तमस्तकस्थे
या दृष्ट्वा० । अश्वत्थमूले यस्तिष्ठेत् तुलसीकानने तथा ॥

धात्रीछायासमाश्रित्य दृष्ट्वा० । रुद्राक्षं श्रवणे बद्ध्वा तथा
चतुलस्यामणीन् ॥ शिवविष्णुपरो यस्तु नामकीर्तनत
त्परः ॥ शिवस्याग्रेन्ट्यते दृष्ट्वा० मातापित्रोः सेवकं
च गवां ब्राह्मणसेवकं ॥ विप्रपादोदकपरं दृष्ट्वा० तप्त
चक्रांकितो यस्तु त्वाले चैवाधर्वपुंड्रकः । गुरुदास्यपरो
यस्तं दृष्ट्वा० ॥ एतद्देवोक्तं काशीखंडे ॥ ह्रिमुखी गोप्रदा
तारः कपिलादानतत्पराः ॥ निःस्पृहास्सोमपायेच द्विज
पादोदयाश्रयेत्ताः सारस्वतातीर्थ द्विजशुश्रूषका
श्रये ॥ प्रतिग्रहविवर्जिताः । त एते मत्प्रियास्साध्या

स्तत्पुनीर्थप्रतिग्रहः। पुराणस्तेयरेः॥ तीर्थप्रतिग्रहस्त्याज्यो
धर्मस्याविक्रिक्रियः॥ दुर्जरं पातकं तीर्थे दुर्जरश्च प्रतिग्र
हः॥ तीर्थे दुर्जरं सर्वमेतत्कुर्वन्पतत्यधः॥ एते सर्वे स्त्य
ज्याइस्पर्श्यः। इदानीं तेऽप्यानर्थाइस्याह॥ ये मातृत्तातपि
नि ष्टरवाचिनश्च लोकविषो द्विजजनाहितकारिणश्च
देवस्वलोप्यनिरतान्कृतनृपाशादुष्टान्कृतान्नानयद्धर्मपर २८
धन्दत्तांश्च हृताः॥ एकादशीव्रतपराङ्मुखमुग्रशीलं लो
कापवादविरतं परनिंदकं च॥ ग्रामस्य नाशकरणं
त्तम निंदिकं च हृताः श्मशानयत विप्रधनेषुलुब्धं॥

ये विष्णुभक्तविमुखान्नतनमंति ये च नारायणं च शरणागतपाल
कं च॥ विष्णवालयं च न हि यांति नराश्च मूर्खास्तान्नानय द्धर्म
तिपापरतान्मसह्य॥ पुनः काशीखंडे त्याज्या इति॥॥ य
म उवाच॥॥ गोविंदमाधवमुकुंद हरे मुरारे शंभो शिवे
शशिशेखर शूलपाणे॥ दामोदराच्युत जनार्दन वासु
देव त्याज्याजनाज्जयति संततमामनंति॥ गंगाधरांधक
रिपोहर नीलकंठ वैकुंठ कैटभरिपो कमठाब्जपाणे॥ भू
तेश खंडपरशो मृड चंडिकेश त्याज्यास्त ये न जयंति सं
ततमामनंति॥ विष्णो नृसिंह मधुसूदन चक्रपाणे गौ

रीपते गिरिश शेखरचंद्रचूड ॥ नारायणासुरनिबर्हण शार्ङ्गपा
णे त्याज्या भटाः ॥ मृत्युंजयोग्रविषमेक्षणकामशत्रो श्री
कांत पीतवसनांबुजनीलशौरे ॥ ईशान कृत्तिवसन त्रि
दशैकनाथ त्याज्या० ॥ लक्ष्मीपते मधुरिपो पुरुषोत्तमाद्य
श्री दिग्वसन सर्व पिनाकपाणे ॥ आनंदकंद धरणीधरप
द्मनाभ त्याज्या० ॥ सर्वेश्वर त्रिपुरसूदन देवदेव ब्रह्मण्य
देव गरुडध्वज शंखपाणे ॥ त्र्यक्षोरगाभरण बालमृगां २०७
कमौले त्याज्या० ॥ श्रीराम राघव रमेश्वर रावणारे भूते
श मन्मथरिपो प्रथमाधिनाथ ॥ चाणूरमर्दन हृषी

केशपते मुरारे त्याज्या० ॥ शूलिन् गिरीश रजनीशकलावतंस कं
सप्रनाशन सनातन केशिनाथ ॥ भर्ग त्रिनेत्र भव भूतपते
मुरारे ॥ त्याज्या० ॥ गोपीपते यदुपते वसुदेवसूनो कर्पूरगौर
वृषभध्वज भालनेत्र ॥ गोवर्द्धनोद्धरण धर्मधुरीण गोप त्या
ज्या० ॥ स्थाणो त्रिलोचन पिनाकधर स्मरारे कृष्णानिरुद्ध
कमलाकर कल्मषारे ॥ विश्वेश्वर त्रिपथगार्द्रजटाकला
प त्याज्या० ॥ अष्टोत्तराधिकशतेन सुचारुनाम्नां संदर्भि
तां ललितरत्नकदंबकेन । सन्नायकां दृढगुणां निजकंठ
गां यः कुर्यादिमां स्रजमहो स यमं न पश्येत् । इत्थं

जेन्द्रनिन्दात्यरूपाणानसदेवसंशितयेदवनिगातत्सदिवम
राजः॥ अन्यपि येऽरिहरांकधराधरयोंतेहूरतःपुनरहो
परिवर्जनीयाः॥ अगस्तिरुवाच॥ योधर्मयज्ञरचितं
डाचितप्रबंधसंनामावलीसकलकल्मषबीजहंत्री॥ धि
राहिकोऽस्तुनत्त्नःश्रवणेन्द्रियस्यनित्यंजपेत्स्तानर
सं न पिबेत्क्षमांशुः॥ श्रीभागवते॥ ये विष्णुभक्तिंनित
न्तआनयध्वमितिसद्भावाद्यमः॥ जिह्वानवक्तिभग २८८
वद्गुणनामधेयं चेतश्च न स्मरतितच्चरणारविंदं कृ
ष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानयध्वमसतो

कृतविष्णुकृत्यान्॥ अकृतविष्णुकृत्यानकृतानिश्र
वणस्मरणकीर्तनादीनि विष्णोःकृत्यानियैस्तान्॥ वि
ष्णुपुराणे च॥ हरतिपरधनंनिहंतिजंतून्वदतितथानृ
तनिष्ठुराणियश्च अशुभजनितदुर्मदस्यपुंसःकलु
षमतेर्हृदितस्य नास्त्यनंतः॥ नसहतिपरसंपदंकरोति
कलुषमतिःकुरुतेसतामसोयः॥ नयजतिनद
तियश्चसंतंमनसिनतस्यजनार्दनोऽधमस्य॥ परम
सुहृदिबांधवेकलत्रेसुततनयादिषुतत्पबंधुवर्गे
नृणांमतिरुपयातियोर्थतृष्णांतमधमचेष्टमवेहि

नास्यभक्तं॥ अशुद्धमतिरसद्वृत्तिसक्तः सततमनार्यविष-
लग्नं गमनः॥ अनुदिनकृतपापबंधयुक्तः पुरुषवृषप-
शुर्न हि वासुदेवभक्तः॥ इति विष्णुपुराणे॥ ॥सर्वे पि दे-
वदेत्यादयो वासुदेवभजनमुकुंदचरणं स्वस्तिमान्तद्व
थावयं॥ नालं द्विजत्वं न देवत्वं ऋषित्वं वासुरात्मजाः॥
प्रीणनाय मुकुंदस्य न वृत्तं न बहुज्ञता॥ न दानं न तपो ने-
ज्या न शौचं न व्रतानि च॥ प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिर- २२९
न्यद्विडंबनं। अमलया निःकामया भक्त्या हरिः प्रीय-
तेऽन्यत्पाकरोतीत्यर्थः॥ सुरासुरोक्तध्यय वा नरो ना॥

सर्वात्मना। यः सुकृतज्ञमीश्वरं न भजेत रामं मनुजा हन्ति हरिर्यतन्न
रान्मनुजकोशलान्दिवं। श्रीरामः कोशलान् देशान् दि-
वं वैकुंठं मनयन्नीतवान् तं श्रीरामं हृदे वाद्यः न भज-
तस्तेवयधाभित्यर्थः॥ श्रीराममभजंतं नरं च रणान्यपि
प्रायश्चित्तानि न शोधयंतीत्याह। प्रायश्चित्तानि चीर्णा-
नि नारायणपराङ्मुखं। न निःपुनंति राजेंद्र सुराकुं-
भमिवापगाः। नद्यः सुराकुंभं मद्यस्य पात्रं न शोधयंती-
त्यर्थः॥ हरिकीर्त्तनं सर्वाणि पापानि नाशयतीत्याह।
मातृहा पितृहा गोघ्नो ब्रह्महा चार्यलघ्ववान्॥ श्व-

दपुल्कशाकोवापिमुच्येतन्यस्यकीर्त्तनात्॥श्वादः श्वभक्
पुल्कसकः कैवर्त्तः आचार्यः रागुरुघातकः एतेसर्वे
मुक्तंतीत्यर्थः॥इदमधिकमुच्यतइत्तिचेत्तत्राह॥नाम्नोस्य
यावतीशक्तिः पापनिर्हरणेहरेः॥तावत्कर्त्तुनशक्नोतिपा
तकंपापातकीजनः॥अतएवायज्ञेशाच्युतगोविंदमाध
वानंतकेशव।कृष्णविष्णोहृषीकेशेत्याहराजासके
वलं॥केवलशब्देनध्यानव्यतिरिक्तनामस्मरणमित्य २८०
र्थः॥स्वकृतश्लोकः॥पतितपावनराममरमापतेमयि २५०
कृपांकुरुनाथजगत्पते।त्वदपरंममनास्तिसुखाव

हंतवविमोचकमत्रतवार्णवो॥इतिश्रीरामनाममाहात्म्येकृति
स्मृतिपुराणोक्तिस्मृतिपुराणोक्ताम्नोके अच्युतनाम विरचिते
प्रायश्चित्तप्रकरणं॥॥ एवंगृहस्थादीनांचवर्णानांविष्णु
नामेवश्रेष्ठंप्रायश्चित्तमितिप्रदर्श्यकेवलनाम्नास्यापिनं
प्राधान्येनमेवप्रायश्चित्तमुच्यते।तदुक्तमत्रिस्मृतौ॥प्राय
श्चित्तेषुसर्वेषुयतीनांविशिष्यते॥प्रणवस्यजपोवा
थमूलमंत्रस्यसंस्मृतिः॥श्रीरामषडक्षरश्रीवासुदेवद्वा
दशाक्षरादयः विष्णुमंत्रस्येतिवामूलमंत्रस्येत्युक्तत्वात्
रामोध्येयः प्रणवेवावायतीनांतुविशेषतइतिवचनात्॥

यएतत्तारकंब्राह्मणोनित्यमधीयेसपाप्मानंतरतिसविमुक्तात्मा।
श्रितोभवतिइतिश्रुते॥प्राधान्यंश्रूयतेश्रुत्यांप्रणवस्यज
पादिषु॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रणवैकपरोभवेत्॥किंच॥
उपपापेषुसर्वेषुपातकेषुमहत्स्वपि॥अल्पसेदशसह
स्रंप्रणवंशोधनंस्मृतम्॥एतावत्प्रणवजपस्यमहात्म्यंय
स्मात्॥तस्मात्तानिसदाकुर्याद्यतिःशुद्ध्यर्थमात्मनः॥जपा
ध्यानात्तथाज्ञानात्मोक्षसिद्धोस्तुशोधनं॥जपादित्रितया २८१
दन्यत्क्रिचोःसन्यासिनांशोधनंप्रायश्चित्तंतीर्थयात्रादिकं
नास्तीर्थः॥प्रथममुपक्रांतध्यानंयत्रत्रिष्वपिजपादिषु

स्वत्वेनब्रूते॥यत्तेध्यानंविशिष्यतइतिवचनात्॥तदुक्तंरामा
यणे॥क्षणार्धेनापियश्चित्तंचयितिष्ठत्यचंचलं॥तस्माज्ज्ञान
मनर्थानांमूलंनश्यतितत्क्षणादिति॥सर्वपापप्रसक्तोपिध्या
यन्निमिषमच्युतं॥द्विजस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनः॥
तस्मात्॥ध्यानेनसदृशंनास्तिशोधनं॥नास्तिशोधनंपापक
र्मणां॥श्वपाकमपिभुंजानोध्यायीनैवहलिप्यते॥अन्यत्रे
पि॥स्कस्कानुस्मरणात्देवपापसंघातपंजरं॥शतधाभेद
५ मायातिगिरिर्वज्रहतोयथा॥इदंतुध्यानविषयमितिज्ञे
यं॥ननुतःध्यानज्ञानयोस्तारतम्यवात्॥यथाग्निः

छितन्नशिखः कृत्वा दहतिमानृसिंहः। तथा चित्तस्थितो विष्णुर्हरेत्
सर्वकिल्बिषं॥ नराणामित्यत्र के शूद्रस्त्र्यादीनामपि ज्ञानेऽधि
कारोस्तीति ज्ञातव्यं॥ यथा विष्णोः स्मृतेः सद्यः संक्षयं या
ति पातकं॥ तथास्य नाशमभ्येति दुःस्वप्नं व्याधिसंभवं। वि
शेषेणाधिव्याधिः॥ आधिस्तु मानसी व्यथा इति वचना
त्। चित्तशुद्धिर्वा सर्वचित्तादिगच्छतीति भावः। नारत्ने २८२
ल्स्रोक्तं॥ आत्मानदी संयमतोयपूर्णा सत्यावहा शी
लतटा दयोर्मिः। तत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र न वारिणा
शुध्यति चान्तरात्मा॥ अन्तरात्मा मनइत्यर्थः॥ ।इदानीं

ध्यानं च एकीकृत्य वदति॥ ज्ञानह्रदे ध्यानजले रागद्वेष
मलापहे। यः स्नाति मानसे तीर्थे स याति परमं पदं॥ मान
से ती ब्रह्माकारान्तःकरणवृत्तिरूपे ह्रदे अच्छोन्यजलाश
ये यद्वत्तथा बाह्यविषयप्रभावके ज्ञानरूपे ह्रदे रागद्वेष
योर्मलयोर्नाशके॥ श्रीविष्णुचिंतनमहत्त्वं दर्शयति॥
कलौ पित्रादिदोषाढ्यो विषयाकृष्टमानसः॥ ध्यात्वापि
सकलं पापं गोविंदं संस्मरन्छुचिः॥ शुभमाप्नोतीत्यर्थः
॥ तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे नारदीयसंहितायां। केन्द्रत्रिको
णे जीवे शुक्रे वा यद्विवा बुधे॥ दोषा विनाशमायांति य

थापंहरिस्मृतौ॥लग्नास्तचतुर्थदशमनवनानिकेंद्रसंज्ञा
नि।नवमपंचमत्रिकोणसंज्ञकानिज्ञातव्यानि।गुरुर्ब
लीत्रिकोणस्थःसर्वदोषविनाशकृत्।निहंतिनिखिलं
पापंस्मरणान्हरेरिव॥तद्देवोक्तंभारते॥यस्यस्मरणमात्रे
णजन्मसंसारबंधनात्॥विमुच्यतेनमस्तस्मैविष्ण
वेप्रभविष्णवे।अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतो
पिवा॥यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिः॥स्ना २८३
नादिकर्मबाह्यमेवशोधयति।हरिस्मरणजन्मसंसा
र।बंधनात्विमुच्यते॥जन्मअविद्याकार्यसंसार

अविद्यातास्यांयद्बंधनंतस्मान्मुच्यतेउभमान्॥तस्मैविष्णवेन
मइत्ती।किंच।अपवित्रोपवित्रोउरुषःसर्वबाह्याभ्यंतरःशुद्धो
भवतीतिद्वयोरर्थः।कलिकल्मषमत्युग्रंनरकार्त्तिप्रद
णा।प्रयातिविलयंसद्यःसकृद्यत्राभिसंस्मृते।एकवा
रंविष्णोःस्मृतेसतिकलियुगजाताःसर्वदोषाःनरकप्र
दाःविनाशमायांतीत्यर्थः॥उपपापेषुसर्वेषुपातकेषु
चमहत्सुच॥प्रविश्यरजनीपादंब्रह्मध्यानंसमाचरेत्॥
रजन्याःरात्र्याःचतुर्थपादेचतुर्थप्रहरेआगतेसतिसु
प्तिंत्यक्त्वा॥आसनेउपविश्यस्थित्वातत्रब्रह्मध्यानंनि

गुणर्द्धिरामोस्मीतिध्यायत्॥तदुक्तं॥अहमेवनचान्योस्मि
ब्रह्मैवाहंनशोकभाक्॥सच्चिदानंदरूपोहंनित्यमुक्तःस्वभा
वावान्॥इतितथाचश्रुतिः॥॥सदारामोहमित्येतत्त्वतःप्र
वदंतिये॥नतेसंसारिणोनूनंरामएवनसंशयः॥इत्युपनिष
द्यएवंवेदसमुक्तोभवतियाज्ञवल्क्यः॥तदुक्तंस्वात्मबोधे
॥नित्यशुद्धविमुक्तैकमखंडानंदमद्वयं।सत्यंज्ञानमनंतं
यत्परंब्रह्माहमेवतत्॥यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदं २७४
सर्वंभवतीतिश्रुतेः॥एवंनिरंतरंकृताब्रह्मैवास्मीतिभा
वना॥हरत्यविद्याविक्षेपान्रोगानिवरसायनमिति

वेदांतप्रकरणोक्तत्वात्॥तदुक्तंसुरेश्वरवार्त्तिके॥वैदिकंसाधनं
सर्वंज्ञानकर्मात्मकंद्विधा।महानर्थफलायैवतमोहत्येति
निश्चितिः।तर्हिकिमित्याह॥प्रत्यग्याथात्म्यविज्ञानेवि
रुद्धदन्यसाधनैः।यावत्किंचित्फलंनादःसर्वानर्थनिव
त्तये॥भवतीतिशेषः।तथाशारीरकं॥मलिनंननुमनादि
कदाचिद्धुद्धिमलंकदाचिदभवन्ननु॥उभयंनन
नुस्यात्तवदेहाभिरुवाथिनित्यमुक्तेचितिसंसरणमित्यु
पदेशवाक्यार्थविचारेणपरंब्रह्मास्मीतिभावयेत्॥
सन्यासिनोविविदिषोःकर्त्तव्यमाह।कारकस्यकरण

तत्क्षणात्॥ निर्वृत्तेषु पतितो यथा न भवेत्॥ द्विस्तु केके कस्मिंश्चित्तदे
कायशिष्टः शिवः केवलोहमिति॥ पंचकरणविकरणे च॥
देहेंद्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकृतिविलक्षणं॥ स्वविदानंद
द्वयं प्रत्यग्भूतं परं ब्रह्मैवाहमस्मीत्यभेदेनावस्थानं समा
धिरिति॥ तथा रामायणे॥ तेचावबोधं॥ एवं वेकः सर्वार्थ
रूपण पावकः॥ प्रोक्तः समाधिशब्देन नतद्रूपेऽवस्थितिः
किंच॥ सोहं चिन्मात्रमेवेति चिंतनं ध्यानमुच्यते॥ ध्या २५५
नस्य विस्मृतिः सम्यक् समाधिरभिधीयते॥ इति वसिष्ठ
वचनात्॥ उक्तं च॥ स्वरूपे॥ देशजात्यादिसंबंधान्वर्णा

श्रमसमन्वितान्॥ भावानेतान्परित्यज्य सं भावं भावयेद्बुधः
॥ विपक्षेदोषमाह॥ अहमेव परं ब्रह्म वासुदेवाख्यमव्ययं
॥ इति स्यान्निश्चितो मुक्तो बद्धः स्यादन्यथा भवेत्॥ सर्वोपाधिवि
निर्मुक्तं चैतन्यं च निरंतरं॥ तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कथं वर्णा
श्रमी भवेत्॥ वर्णाश्रमाभिमानवान्पुरुषो बद्धः॥ आत्मा
नुसंधानवान्मुक्त इत्यर्थः॥ उक्तं च॥॥ ब्रह्मावबोधे वर्णा
श्रमाभिमानेन श्रुतेदासो भवेन्नरः॥ वर्णाश्रमवि
निर्मुक्तः श्रुतिमूर्धि सवर्त्तते॥ तथा च श्रुतिः॥ वेदा अ
वेदा यज्ञा अयज्ञा माता अमाता इति ज्ञाननिरूपणं॥

त्त्वाख्यनर्थानं निरूपयति॥ब्रह्महत्यासहस्राणि अगम्या
गमनानि च। एकेन ध्यानयोगेन नश्यंस्त्यान पिदुलणात्
॥अतो ज्ञानव्यतिरिक्तसर्वयोगेषु ध्यानयोगश्रेष्ठ इत्य
र्थः। यदि स्यात्पातकं किंचिद्योगी कुर्यात्प्रमादतः। यो
गमेव निषेवेत नान्यं यत्नं समाचरेत्॥ योगशब्देन ज्ञा
नयोगः। यद्वा ध्यानयुग इत्यर्थः॥ स्वकृतश्लोकः॥ २९३
रामवत्सत्ति बिंबमस्मि ममते पार्थकोमत्रास्तिनो माया
भेदकरी तया तव विक्षोहं च त्वमेव त्वमः॥ तोदेवो
मुपसंहरति किरतियो लोकेषु पापस्रयः पश्यन्तेव

म्यसीति वाक्यघटनासत्यामवेनिश्चितं॥ इति श्री रामनाममा
त्म्य कृतिसहितेंद्रारण्योतिरुद्धसोकेनकृताश्रम दि० एकोनत्रिंशः॥
पूर्व प्रकरणे प्रत्यवायस्याहंकार इष्यते॥ अहंकारफला
र्थित्वान्न संन्यासिनो किंचित्॥ अहंकारफलार्थित्वादिति
॥अहंकारो नाम देहे आत्मबुद्धिः। देह एवाहमिति। सा
च गुरूपदेशतश्च मस्या छिवाको र ससंन्यासिनो नास्ति
वाकुतः। अहं ब्रह्मास्मीति नित्यमनुसंधानात्। कर्मानु
ष्ठानस्यैव विषयः मिथ्याभूतस्य मिथ्याभूतमस्तु अये
वा सत्यो नित्यश्च किंचित्करोति॥ न किंचित्प्रत्रोतीति॥

तदुक्तं॥ वेदांतप्रकरणे॥ व्यंजनकस्य परिवर्जनात्तथास
द्य एव पतितो भवेद्यतौ॥ कारकस्य करणे नत्वत्र लक्षणे
भक्ष्ये च पतितो यथा भवेत्॥ कारकस्य कर्मणः करणेन
यथा यतिः पतितो भवेत्तथा॥ व्यंजकस्य ज्ञानव्यंजकस्य
ज्ञानहेतोः श्रवणस्य परिवर्जने त्यागेन पतितो भवेदित्य भवे
र्थः॥ ननु। स्नानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकांतशील
ता॥ यतेश्चत्वारि कर्माणि पंचमं नोपपद्यत इति। यतेः क २९७
र्मविधानदर्शनादतः कर्मत्यागे प्रत्यवाय इति चेत्तत्रा
ह। प्रत्यवायस्तु तस्यैव यस्याहंकार इष्यते॥ अ

हंकारफलाधिकारिव्यभ्यं ज्ञानिनः क्वचित्॥ तदुक्तं॥ विधि
षु श्राद्धेऽधिकारोऽयं नात्राह इति। तदुक्तं भगवता। शौचमाच
मनं स्नानं न भवेन्नाचरेत्। तथा वासस्तथा शय्यां
संप्राप्नुयाज्जेन्मुनिः॥ अतः सकलनित्यनैमित्तिकादि
कर्मत्यागात्॥ शारीरं केवलं कर्मत्येवातत्वं पदार्थज्ञा
नसाधनं श्रवणं परोक्षं भवेत्॥ ननु कर्मत्यागविशे
षत्वादेकेऽपि कर्मणि दोषः स्यादिति चेत्त्राह॥ तदुक्तं
तान्॥ निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं॥ शारीरं नि

वह्निमात्रकं॥ यदुक्तं॥ स्नानं शौचं मित्यादिनां तच्छरीरकर्मवि
षयकं न नित्यनैमित्तिकविषय इत्यर्थः॥ यस्मादेवं तस्मा
त्संन्यासपूर्वकं श्रवणं कर्त्तव्यमिति। तदुक्तं श्रुतौ॥ अश्रु
तवेदांतान्यतीनुशालावृकेभ्यः प्रायच्छदिंद्रः तथा च स्मृ
तिः॥ नित्यकर्म परित्यज्य वेदांतश्रवणं विना॥ वर्त्तमान
मानस्तु संन्यासी पतत्येव न संशयः॥ ४॥ त्वं पदार्थविवेका
य संन्यासः सर्वकर्मणां॥ श्रुत्या विधीयते यस्मात्तत्स २९८
मीपतितो भवेदिति च॥ आत्मा वा रे द्रष्टव्यः। श्रोतव्यो मं
तव्यो निदध्यासिइति॥ ततश्च श्रवणादेवात्मज्ञानं

वत्ति ज्ञानादेव तु कैवल्यमिति श्रुतेः॥ कैवल्यस्वरूपमाह॥ ॥ य
त्सुखं सच्चिदाकारं मायातीतमद्वयं ध्रुवं॥ तदेवाहं परं ब्रह्म
कं न जन्ममरणादिकमिति। नाहं कर्त्ता कारयिता वा न च
कार्यं नाहं भोक्ता भोजयिता वा न च भोज्यं। नाहं दुःखी
दुःखयिता वा न च दुःखं सोहं तं प्रत्यक्चित्स्वरूपः प
रमात्मेति हस्तामलकः॥ किंच॥ नाहं मनुष्यो न च देव
यक्षो न ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रः न ब्रह्मचारी न गृही
वनस्थो भिक्षुश्च नाहं निजबोधरूप इति॥ तथा॥ न भू
मिर्न तोयं न तेजो न वायुर्न खं नेंद्रियं वा न तेषां समूहः

अनेकात्मकत्वानच्छस्यतत्वस्यस्ययोगिनःनैवास्तिकिं
चित्॥ कर्तव्यमस्तिचेन्नसतत्त्ववित्॥ उक्तंतथाचसांख्ये
॥ अन्तेदीचेक्रीयासन्न्यासोनासौदोषेणबाध्यते॥ कोवादो
षः क्रियाकावासर्वंब्रह्ममयंयतः॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यो
ऽस्यसम्यग्बोधोदयेयदा॥ तदाविद्यादिसंसारोनाभूदस्ति
भविष्यतीति। यस्यनिश्चयस्तस्यदेहादिनाकृतंकर्मबंधना
यनभवंति। अखंडात्मस्वरूपत्वादिति निरंतरमनुसंधा २७५
नं यस्यसस्वन्यासीश्वरस्तुकाषायकंदंडमात्रेणावेष
धारकस्तथापिवेषधारणमात्रेणगृहस्थादीनांसं

पूज्यएवउक्तंचभगवता॥ दुर्वृत्तोवासुवृत्तोवासुस्थितोऽस्थि
तोपिवा॥ दंडकाषायमात्रेणयतिःपूज्योयुधिष्ठिर। गृह
स्थादेराधिकस्याह॥ सूर्यखद्योतयोर्यद्वन्मेरुसर्षपयोरि
व। अंतरंहिमहदस्तिनृपगृहस्थयोः॥ आश्रमः स्वी
कारमात्रेणगृहस्थदशहस्याह। इंदुलस्ययथाचम तं
पथातामस्यकालिमा॥ नश्यतेक्रिययायस्तुसंन्यासोथ
द्विजन्मनामिति। नारदवचनात्॥ पूज्यएवपरमार्थस्तु
ब्रिनः सर्वोकीस्तकुतःद्विजःसंन्यासोविविदिषासंन्या
सइतिद्वयोःरुक्तकथायाःगुनःउक्तंध्यानमाह॥ विद्व

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ण॥ प्रा॰ य॰ श्चित्तान्यशेषाणि तपःकर्मात्मकानि वै। यानि ते
मशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परं॥ प्रमुक्तसंवाद्रायणा॥
प्रायश्चित्तेन्यद्धस्यर्थः॥ किंचा॥ कृतेपापेनुतापे वै यस्य पुंस
प्रजायते॥ प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परं॥ सद्यस्त
द्धुः फलमाह॥ श्लो॰ प्रातर्निशि तथा सायं मध्याह्नादिषु सं
स्मरन्॥ नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयान्नरः॥ किं
च॥॥ कृष्णेरताइति सर्वोक्तं स्मरणार्थं तु न लिखितमित्यर्थः २००
किंच॥ विष्णुस्मरणात्समस्तक्लेशसंचयः॥ मुक्तिं प्रयाति
स्वर्गाप्तिस्तस्य विघ्नोनुमीयते॥ किंच॥ वासुदेवे मनो